7 Säkerheten

Personalen på Hornö förväntas inte tolerera vad som helst. Den tid då föräldrar förvisade obstinata barn till skamvrån eller en mörk garderob är förhoppningsvis avlägsen men för en vuxen som försöker fostra – påverka och förändra en annan vuxen – kan extraordinära medel behöva tas till, men kanske ändå inte.

> Om någon törnar runt och kastar en stol, på avdelningen, så är det naturligtvis inte tillåtet. Men det går också att förstå, som ett uttryck för att den här personen inte förmådde härbärgera känslor inom sig själv. Vi måste hjälpa till å ... Klienten är naturligtvis van vid att det här resulterar i att han kanske blir isolerad, han kanske blir tvångsmedicinerad, kanske blir han skickad till en annan institution.
>
> Men ett sätt att härbärgera det här skulle ju kunna vara att du så småningom pratar med klienten, att det *inte* leder till repression, *inte* leder till bestraffning utan att det leder till att man försöker prata om vad det var som hände. Det kanske kan bli så att klienten plockar ihop resterna av den där stolen, sopar ihop bitarna av det där glaset. Ja, institutionen har så att säga klarat testet. För att ska jag som klient förändra mitt liv så finns det mycket som behöver komma ut. Och klarar ni det här? Kan jag lita på er? (Bo, psykolog)

Hösten 1998, när jag återkommer till Hornö, visar det sig att samtliga promenader utanför anläggningen har dragits in, även för klienter på den öppna avdelningen. Ingen får lämna området på land och en klient som vistas i båt ska vara väl synlig från Hornös huvudbyggnad. Avgörande för indragningen av promenader är att några klienter brutit sig in hos en av Hornös grannar och stulit, förstört och grisat ned. Grannar som dittills tolererat ett och annat (Hornö var trots allt först på platsen) fann måttet rågat. Ett möte mellan grannarna och Hornös ledning, där de nya reglerna presenterades, har tills vidare lugnat stämningen.

Personalen känner ibland på sig att någon kommer att försöka rymma, kanske från den fysiska träningen i Lillkyrka, där tillfället finns och där det är nära till kommunikationer. Man talar om *vibbar*. Kanske pratar två klienter intensivt med varandra eller kanske är det frånvaron av något som indikerar att något är i görningen. Personalen får med tiden ett sjätte sinne som byggs av erfarenhet av hur det är när något (oönskat) är på gång.

Det är skillnad mellan att känna vibbar för att något kommer att hända och att mer allmänt känna att en aggression ligger och pyr. Det senare kan innebära ett utbrott av aggressivitet på avdelningen medan det förra kan resultera i att någon ger sig av eller lyckas ta in narkotika.

Känslan att något är å färde – *antecipatorisk feedback* (Sayre 1976:58) – stegrar personalens beredskap för att något ska ske. Möjligen sänks samtidigt personalens retningströskel vilket kan ha betydelse för att något faktiskt händer.

När mäsk upptäcks på öppna säger någon att *Det har varit något fel i huset.* Var det en efterrationalisering? Det ligger nära till hands, när något händer, att erinra sig att något inte varit bra men kanske finns det gånger när man känt så men då inget hänt och man glömt saken. Rimligen tycker man hela tiden att något inte är riktigt bra.

På Hornö finns ingen målmedveten strävan att påverka klienternas *snack* om droger, missbruk och kriminalitet. Klienterna kan ägna sig åt drogsnack utan att personalen försöker stävja. Inställningen är delvis motiverad av tanken att klienten *först* måste tillägna sig motiv för ett annat liv. Det finns inget påbud att personalen ska stävja positivt prat om droger. En del gör det ändå, ibland.

> Jag gör det när jag känner för det, men det händer inte varje gång. Ibland reagerar de men oftast bara fortsätter dom att prata. Jag tror att dom i alla fall *försöker* undvika att tala om droger när personalen hör på. (Eila, vik. ansvarig, låsta)

Drogsnack är ett uttryck för klienternas behov av gemenskap, av social konsensus. Ett uppgående i den viktigaste symbolen för deras utanförskap, drogen, är grunden för deras eftersträvade upplevelse.

> Det blir väl det, att vi som är inlåsta har väl kanske inget direkt gemensamt förutom drogerna och då är det ju lätt att spinna vidare på det. Och det säger sig självt att i en sån miljö så blir man ju inte motiverad, det far ju åt det motsatta hållet. (Klienten B)

Stefan, behandlingsassistent, är bekymrad för den nye P, orolig för att G ska fånga upp honom med sitt *djävla kåksnack*: "Jag kommer ihåg när vi var på Hall ..."[66] P behöver inte det, säger Stefan. Han har fått nog eftersom han suttit åratal i fängelse. Det vore bra för P om G kom iväg.

Det är möjligt att det intensiva drogsnacket, som social konsensus, är minst lika effektivt som drogen själv. Snackets gemenskap saknar drogens negativa efterefekter och eliminerar det faktiska brukets bedrägeri och svek, anhängarna emellan. Drogsnacket är ett sätt för klienterna att förbli i drogens positiva aspekt, i dess gemenskap. Behandlingshemmen ingår i den räcka av mötesplatser som är en del av den narkomana världen (Svensson 1996:372). En betoning av LVM som rituell procedur medför nödvändigheten att bryta klienternas behov av narkoman socialitet. Men kanske måste detta föregås av att klienternas drogsituation tas på allvar.

Bruce Kapferer (1977:104–105) beskriver singalesiska healingritualer och betonar exorcismens uttryck för den grundläggande motsägelsen mellan den patient som lider av demonisk sjukdom och de friska icke-demonaffekterade singaleserna. Exorcismen syftar till att lösa denna motsättning men inledningsvis nonchaleras motsättningen och all kraft läggs på att konstruera och elaborera *patientens verklighet*,

det vill säga demonernas faktiska existens och farlighet. Först så småningom framträder motsägelsen mellan klientens verklighet och de friskas verklighet. Genom att alltmer involvera klientens oanfäktade omgivning i processen kan motsägelsen lösas upp och patienten botas. Kapferers redogörelse ger tanken att LVM-vården i otillräcklig omfattning intresserar sig för och tar på allvar klientens *upplevelse* av sin situation, som en nödvändig inledning på rehabilitering.

Inkommande post till klienterna granskas. Post från myndigheter får passera om den inte ser mystisk ut. Alla paket kollas. Utgående post kontrolleras inte.

> När den kommer in så delar jag upp den på Hornös och killarnas post och sen så numrerar jag killarnas post och lämnar in den till Owe. Och sen så bestämmer han vilka som vi ska ha genomgång på, och så skriver han det på en blankett. Han skriver genomgång på brevet och för upp det på blanketten. Sen när de har skickats ut till avdelningarna så ser dom att det står genomgång. Då öppnar dom det ihop med killen och kollar så det inte finns pengar eller något annat i. Och sen så måste jag föra in det i journalen (att post öppnats av Hornö). (Ewa, administratör)

Frimärket på ett brev till G visade sig vara preparerat. När Lena tog i brevet kände hon att något fanns under frimärket. Vid närmare undersökning föll några kristaller ut som sändes på analys. Det förefaller vara något oklart vad som rättsligt gäller när personer utanför Hornö sänder in preparerade försändelser till en klient. Vilket ansvar har klienterna för vad andra skickar dem?

Preparerade vykort förekommer alltså. Det är ofta lätt för personalen att avslöja dylika försök. Det är ett trist faktum att klienterna har bristfälliga nätverk utanför anstalten, åtminstone nätverk av den karaktären att dess medlemmar sänder hurtiga vykort från världen.[67] När det kommer post till klienterna som inte omsluts av bruna kuvert höjs vaksamheten automatiskt.

Vid morgonmötet den 5/2 1997 kan Stefan, behandlingsassistent, rapportera att han kvällen innan hittat en böjd och bränd sked i soffan. Men ingen verkar påverkad. Har något faktiskt förekommit eller har klienterna försökt spela personalen ett spratt? Droger som kommer in sprids snabbt bland alla eller nästan alla klienter. Få kan säga nej till droger om de finns på institutionen.[68]

Från öppna avdelningen kontrolleras inte heller innehållet i utgående telefonsamtal. Däremot får inte klienten ringa till vem som helst, ens från öppna. På ett "telefonkort" förtecknas de personer klienten får ringa till.

Vid till exempel morgonsamlingen på låsta är antalet klienter och antalet personal i regel i balans. Ibland är det fler anställda än klienter, om inte alla klienter orkat stiga upp. Vid kontaktmannasamtal är balansen också god: en kontaktman och en klient. Vid andra tillfällen, om till exempel socialsekreteraren gör besök, uppstår obalans till klientens nackdel. Men det uppstår också lägen då den anställde, ofta en

avdelningsansvarig, står ensam med ett antal klienter. Om läget då är eller varit kritiskt kan det bli en besvärlig stund.

> Det var ju jag som hade sen lunch, var ensam, vid den tiden då alla andra började komma tillbaks från lunch. Klienterna har ju varandra, och där sitter man ensam. Det var ju utegångsförbud. Då tycker jag i alla fall att det skulle vara jättebra om det är någon mer personal *med* där, och stöttar liksom, att man inte sitter helt ensam. Det är ju en sak om man sitter ensam med en klient, på en expedition. Där blir det inte samma sak. Nu är det fem, sex stycken som liksom ... hetsar upp varandra. På det sättet blir dom starka. Det är ju samma sak om all personal ... Då blir vi också starka. Ibland känner man sig mycket mycket starkare, och man kan ge svar, och vara tuff. Det beror på hur stark man känner sig. (Eila, vik. ansvarig, låsta)

Klienterna kräver att den ansvarige, för den delen varje anställd, i alla lägen ska kunna svara på frågor som ibland är ställda för att provocera. Är klienterna dessutom i flertal blir fler allt frimodigare. För personalen gäller det att förstå att det verbala anfallet är klienternas sätt att hantera sin situation. Rakhet och icke-provokation är motmedel.

> Man ska ju försöka hitta en bra mellanväg så att dom blir nöjda. När jag *ger* svar så försöker jag vara så rak och ärlig som det bara går. Utegångsförbudet är därför att vi *har* hittat en spruta. Det är därför. Dom hade inte så mycket att komma med när jag hade lagt alla korten på bordet. Vi försöker ju ha den linjen att var rak och ärlig. Dom är ju kränkta. Och då ska man inte provocera.

Om situationen blir besvärlig på allvar och om personalen känner på sig att någon form av urladdning är på väg kallar man på institutionschefen.

> Sist när det var utegångsförbud så var det Owe som var uppe å pratade med dom. Det var ju väldigt bra. Då var ju alla samlade. Han är väldigt duktig att argumentera. Det är klart, han är ju chef. Han är ju enorm. Han är ju stor också. Det blir på ett helt annat sätt.

Institutionschefen, en vaktmästare och de avdelningsansvariga för låsta respektive öppna turas om att ha beredskap, vilket innebär att de har två timmar på sig att komma till Hornö. Den viktigaste uppgiften för beredskapen är att (i institutionschefens frånvaro) ta ansvaret för beslut om cellning.

Rymma

Hornö har en lite ambivalent inställning till *rymning*. Å ena sidan är det negativt för såväl klient som institution om klienten drogar under utevaron eller har med sig knark och lyckas föra in det när han eventuellt återvänder. Å andra sidan har man märkt att de omständigheter under vilka en klient rymmer ibland kan ge något viktigt till den utredning man jobbar med.

En rymning (med följande återkomst) kan innebära en vändning i motivationsar-

betet. Klienten har efter en tid på Hornö inbillat sig att något positivt väntar där ute i friheten men blivit besviken. Har Hornö tur är klientens återfall misslyckat.

Om G sägs vid ett tillfälle att han just då inte *orkar* rymma. Han är så trött att han inte orkar tänka på vare sig knark eller flickor. Gullan berättar hur det gick till när G senast rymde i Stockholm. Han satt framme hos henne och vid ett rödljus knäppte han loss säkerhetsbältet varvid Gullan genast knäppte fast det igen. *Vad tänker du göra?* sa hon. Han svarade inte. Hon såg att han satt och sneglade på henne och de märkte att han var tystare än han brukar vara.

De anade vad som var på väg att hända. Vid nästa rödljus hade Gullan chansen att dra på och köra över korsningen men dessvärre hade hon en bil framför sig som stannade. Då knäppte G av säkerhetsbältet och öppnade dörren. Enligt Lena sa han bara *Nu sticker jag!* Gullan sög tag i hans arm och nacke och höll honom kvar trots att han var halvvägs ute. Lena höll i honom från baksätet. Gullan säger att hon höll i mest för att han inte skulle ramla ut i gatan och kanske bli påkörd. När hon såg att det blev en lucka i bilflödet sa hon till Lena: *Nu släpper vi!* G stack iväg. Gullan körde åt sidan och Lena sprang och ringde. G stannade en bit bort men de försökte inte få tag i honom.

På morgonen denna rymningsdag träffade jag G som hastigast. Han hade nyligen kommit tillbaka efter en sjukhusvistelse (nära överdos inne på låsta). Han kände igen mig sedan sist och vi tog till och med i hand. Han såg liten och spröd ut. Handslaget blev hastigt. Han ville röka innan det blev dags att resa.

När G så småningom kom tillbaka efter sin rymning var han alltså rätt illa däran. En rejäl blåtira och ett skadat käkben satte ned hans aktivitet till nära noll. Han orkade inte rymma igen, som sagt.

Vid morgonmötet, öppna, den 6/2 1997 kommenteras det förhållandet att Lena och Gullan inte följt instruktionerna genom att låta G sitta i framsätet. När två personal åker med en klient ska klienten sitta bak. Institutionschefen är aningen arg och säger att misstaget måste stå i rymningsrapporten.

Jag pratade senare med Lena om saken. Hon var arg på sig själv för fadäsen och arg på G för att han utnyttjat missen. Lena hade distraherats av att hon fått en bötes-lapp trots att hon inte gjort något fel. Kanske var det det som fick henne att begå misstaget? Men även med barnlås i baksätet skulle G ha kunnat veva ned rutan och öppna utifrån, så det hade kanske inte hjälpt att följa instruktionerna.

Fenomenet *rymning* vore värt en exkurs. Till rymningen hör företeelser som *fasttagning* och *återkomst* till den plats varifrån rymning skett. Vad står det hela för, från klientens och från personalens sida? Hur ska en rymning tolkas? Vad är det som spelas upp? Båda parter vet att det är en tidsfråga. Förr eller senare blir klienten fast eller måste ge sig tillkänna. Är det en test från klientens sida av om personalen bryr sig? Finns det flera slag av rymningar? Helhjärtade och halvhjärtade? Finns det respektabla skäl för klienten att ibland rymma? Kanske måste klienten klara upp

affärer som institutionen inte *kan* blanda sig i och gör klokt i att hålla sig ifrån. Man *lyser* och *avlyser*. Avlysning sker när klienten kommer tillbaka frivilligt utan att polisen hunnit bli direkt inblandad.

Rymning har förekommit vid besök i Lillkyrka för bollspel. En klient visade sig under träningsoverallen ha kostym och till och med slips. Han krängde av sig höljet och var sedan klar för flykt.

Personalen gör ständiga bedömningar av klientens benägenhet att rymma vid en resa. Inte sällan har två personer diametrala uppfattningar om risken. Owe frågar Ninnie om risken med S som ska ut och resa i dag. Ninnie hade direkt frågat S som då svarat att *Jag vore ju dum i huvet om jag sticker men om dom säger nej till allting så vet jag inte* ... Owe vill att de ska ha en plan för hur de ska göra om S rymmer.

Det är ingen idé att försöka hålla fast honom. Han kan uppenbarligen bli otrevlig då men tanken är att man ändå så långt möjligt ska skugga honom och under tiden kalla på polis. Men de ska in i stan, till Hornsgatan, så det blir inte lätt ifall han drar. Men allt går bra denna dag.

Den som rymt och förs tillbaka eller kommer självmant börjar så att säga om från början. Det antal dagar en klient är på rymmen läggs till den ursprungliga LVM-tiden. Han tas in genom intaget till sjukavdelningen för kontroll av vad han har med sig. Kanske har han gjort en sväng bara för att skaffa knark till sig själv och andra klienter. Hur länge han denna gång blir kvar på sjukavdelningen beror på hans fysiska tillstånd. Om allt är OK är det inget som hindrar att han omgående förs till låsta avdelningen. Att han rymt kan fördröja hans överflyttning till den öppna delen. Man är lite försiktigare, lite mer restriktiv mot den som stuckit en eller flera gånger.

Den 21/2 1997 rymde två killar, P och E. Ulla berättade för mig. Det var hon som gick på promenad med dem nedåt korset (det är 800 meter mellan Storgård och vägkorsningen). De stack cirka 14.45 på eftermiddagen. Efter ett tag ringde nunnorna vid Vallby kyrka och sa att där fanns två frusna killar som ville ringa efter taxi. Nunnorna ringde alltså till Hornö i stället (ringde de alls efter taxi?). De for iväg samtidigt som polisen kontaktades. Personalen på Hornö har inte rätt att gripa en klient på rymmen för att tvinga honom tillbaka.

Killarna påträffades frusna och med Es byxor sönderrivna. E gick nästan omgående med på att följa med tillbaka till Hornö, men P var bestämd och sa att han hade saker att ombesörja i Stockholm som inte kunde vänta. Det handlade inte om narkotika utan om skulder så han ville inte åka med tillbaka. För att ändå få med sig E körde personalen tillbaka till Hornö och lämnade av honom. Sedan återvände de till Vallby där P fortfarande fanns kvar.

Det var nu framåt nio på kvällen och polisen hade ännu inte kommit. Den kommer numera från Uppsala. Stefan snackade med P och försökte förmå honom att ge upp sin rymning. Stefan menar att det verkade som om P väntade på att polisen skulle komma, att han då skulle ha följt med till Hornö. Men polisen dröjde och så små-

raseri har de alltså god kontroll eftersom de förmår skilja på person. Kanske är de medvetna om vad de håller på med även när de förefaller ursinniga.

Våld *mellan* klienter är också ovanligt. Motsättningar är ganska vanliga men löses oftast genom att endera parten drar sig undan. Det händer dock att hot uttalas mot klienter som inte är närvarande.

I slutet av januari har G avslöjats i drogat tillstånd och i sin tur orsakat D ett dygn i cellen efter ett hot i samband med vägran att lämna urinprov. Efter den incidenten varnar D för att G kommer att få stryk om han återförs till avdelningen. Men hotet lägger sig efter en tid och när G så småningom återkommer händer ingenting. Lena tror att Å möjligen lagt sig ut för G. Å har auktoritet i gruppen genom att han är äldre och har lång erfarenhet som missbrukare.

Stämningen i dagrummet på låsta är inte sällan negativ och spänd, inte minst om personalen ansett sig nödsakad att införa restriktioner av något slag, till exempel för promenader eller styrketräning. Klienterna ger luft åt sin ilska och sitt missnöje och jag får intrycket att de anser sig ha rätt att vara uttalat negativa just därför att de är tvångsomhändertagna. Personalen å sin sida anser sig kanske behöva tåla det mesta av okvädingsord och annan verbal "misshandel" av samma skäl, nämligen att klienterna ifråga är placerade på Hornö med tvång.

Att tillåta sig att av och till vara otrevlig är ett av få instrument klienten har för att protestera mot tvånget. Andra former av protest, som att bli våldsam eller ta in knark leder till att tvånget skärps (isolering). Att protestera och obstruera leder inte till förlängning av omhändertagandet.

Ledningen för Hornö betonar ömsesidigheten även i risken för våld och hot (jfr Axelsson 1996).

> I slutändan så får ju klienten stå för sitt våld. Klienten är ju ansvarig. Men vi har ju ett ansvar därför att vi har en person som är tvångsomhändertagen. Vi måste skapa, ha en form, en struktur, ha ett förhållningssätt där vi ... Det handlar ju om att förebygga våld och hot, och om vi gör rätt saker, har bra kommunikation mellan de olika arbetspassen, att nattpasset vet vad som har hänt på dan. Så kan man ju se klienten som en hel person mer. Kalle mådde dåligt i dag, han har fått ett besked att, om si och så, och han var upprörd. Det här är ju viktig information att föra vidare, så att man kan ha en beredskap och möta upp, stötta och förhålla sig, utifrån att man har och göra med en person som har fått ett negativt besked, som är upprörd. Vi måste ligga steget före i tänkandet. (Bo, psykolog)

Jämförd med frivilliga institutioner har Hornö det läget att de förbud som finns måste upprätthållas *utan att klienten skiljs från hemmet*. Här är parallellen med föräldrar/barn uppenbar. (I undantagsfall kan klienten flyttas till ett annat LVM-hem.)

> Vi ska vara tuffa men vi ska också vara någonting annat därför att, på en frivillig institution så har du två grundläggande regler oftast: förbud mot införsel av droger och förbud mot våld och hot. Om klienten använder sig av det så medför det omedelbart utskrivning. Här har du en tvångsinstitution. Förbud mot droger, jo det finns det, men det måste *vi* upprätthålla. Klienten

kommer att försöka ta in droger, därför att dom är här under tvång. Och våld och hot det leder ju inte till utskrivning. Våld och hot måste vi jobba med på ett annat sätt. Vi måste alltså förebygga att det inte uppstår och då måste vi ha tankar om dynamiken bakom våld. Så att i tvångsvården kan det här vara ett stort problem, med våld och hot. Vi kan inte ringa polisen och säga att hämta den här. Jo, det kan vi göra, men vi måste ju ha klienten kvar här. Och då måste vi balansera, gå på tå. Vi får inte kasta fotogen på små brasor. Vi måste lösa konflikter, vi måste få klienten lugn.

Personalen på ett LVM-hem måste vara reflexiv och hela tiden tänka: Har jag *gjort* något galet, *är* jag på ett tokigt sätt mot den här klienten?

Antingen kan jag kanske lösa det och förstå att det att jag ständigt kommer i konflikt med klienter det är nånting hos mig. Det går inte bara att säga att "nu är det en sån där djävel här igen".

När jag en dag just anlänt till Hornö, vid lunchtiden, gick plötsligt larmet. Det var första gången jag hörde det öronbedövande ljudet och jag fattade ingenting förrän personalen på öppna avdelningen kom rusande ut ur personalrummet och störtade ut genom ytterdörren, upp emot låsta och sjukavdelningen.

Senare fick jag veta anledningen till larmet. En kille hade någon dag tidigare vistats på öppna men på grund av rymningsförsök åter placerats på sjukavdelningen. Han hade mått psykiskt dåligt redan på öppna och det blev inte bättre på sjukan. Nu hade han försökt att hänga sig. Självmordsförsöket avvärjdes och killen skulle antagligen överföras till ett psykiatriskt sjukhus.[70]

När personalen efterhand återvände ner till öppna avdelningen frågade naturligtvis klienterna där vad som hänt. Svaret blev att man inget kunde säga av sekretessskäl.[71] Åtgärden är ett sätt att åtminstone fördröja informationen. Att något allvarligt hänt förstår klienterna ändå och förr eller senare får de veta. De drar slutsatser redan från den kunskap de har om de klienter som finns på avdelningarna.

Personalens snabba reaktion – ytterdörren fick sig en rejäl smäll, liksom institutionschefen själv – hade sin motsvarighet i klienternas passivitet. De satt lugnt kvar på verandan, vägde på sina stolar och noterade vem som tog täten denna gång. "Håkan är alltid, alltid, sist." Uppenbarligen hade de sett denna scen några gånger.

Täten togs, som sig bör, av institutionschefen själv. Flera av männen i personalen är "gubbar" i min egen ålder (runt 55 år) och efter en tjurrusning på 20–30 meter börjar stegen bli lite tunga. Det är minst 100 meter från öppna till låsta, och uppförsbacke. Att Håkan i det här fallet var sist speglar knappast hans fysiska kondition utan snarare den *ordning* i vilken personalen kan förväntas känna ansvar för vad som händer på låsta/sjukavdelningen. Håkan basar för "utegruppen" och tillhör den kategori som mer handfast försöker träna klienterna i fysiskt arbete.

Man kan tänka sig att klienter som finns där larmet går (låsta eller sjukan) försöker att hjälpa personalen (att till exempel stävja ett bråk). Sådana exempel har berättats mig. Men de klienter som finns på öppna är vid sidan om dramatiken. De rör inte

en fena och förväntas inte heller göra det. De är inte en del av den struktur som har till uppgift att ingripa för att rädda personal eller andra klienter.

Det gäller för personalen att skilja mellan verbal aggression och verkligt hot. D sägs ha den inställningen att om han skriker och okvädar tillräckligt mycket får han sin vilja fram. Om det inte fungerar lägger han av och blir snäll. Om personalen tar allt verbalt hot på allvar och kanske cellar den upprörde kan det bli fel eftersom klienten då anser sig orättvist behandlad. Han hade inte menat att hota någon med fysisk misshandel.

Fysiskt våld förekommer sällan på Hornö. Hot om fysiskt våld förekommer men personalen bedömer i regel såna hot som tomma. En del av de anställda på Hornö har gått självförsvarskurser. Jag har dock inte hört talas om kurser i självförsvar mot *verbalt* våld. Inte heller har jag hört personalen principiellt diskutera det. Däremot förekommer det att personalen säger att de far illa av att bli verbalt attackerade av klienterna.

Thomas Scheff påpekar att såväl fysiskt som verbalt våld orsakar skada och smärta, men de båda formerna skiljer sig i visibilitet och möjlighet till möjligt försvar.

> ... eftersom ords manövrering och manipulering är mycket snabbare än kroppars har ofta verbal aggression en snabbhet i anfallet som gör försvar svårare. (Scheff 1995:271)

Den verbala aggressionen involverar vår identitet, vår värdighet, vår sociala status och våra känslor. Om vi ska kunna försvara oss måste vi vara medvetna om *hur* andras beteende affekterar oss. Det är vi vanligtvis inte. Vi reagerar "med inälvorna".

Ulla: Jag blir ledsen när dom börjar på och skäller ...
Ninnie: Du är inte van än ...
Gullan: I dag vill jag inte ha skäll ...[72]

Utan att närmare ha undersökt hur personalen på Hornö löser akuta konflikter med klienterna kan jag säga att det jag *har* sett är av den karaktär som skisseras ovan. Jag vet också att man ibland ser sig nödsakad att placera klienten i isoleringscell.

Medvetenhet om förekomst och konsekvenser av verbalt våld är kanske nödvändig för personal inom tvångsvården. Personalen behöver skydda sig men också "tänka på *vad* de själva säger" och *hur* de gör det.

> Eftersom de flesta av oss sällan är medvetna om den fulla omfattningen av konsekvenser och känslor som ackompanjerar yttranden är vi ofta förbryllade av effekterna av våra egna och andras yttranden. (Scheff 1995:274)

Under 1996 gjorde SiS en utförlig inventering av risker vid fyra institutioner varav en var Hornö (SiS 1996:8). Rapporten ger en rätt dramatisk bild av situationen även om det saknas närmare uppgift om för vilken tidsperiod inventeringen gäller.

Intag av narkotika

G fördes till Enköpings lasarett (24/1) varifrån ambulans och helikopter kommit. På sjukhuset visade det sig att G hade en kanyl fastsatt vid ankeln, vilket kan vara svårt att upptäcka utan närmare besiktning. Han förvarade två plastpåsar med heroin under pungen. När de föll ut på lasarettet lyckades G svälja en. Allt detta blev för mycket för Enköpings lasarett. G fördes till S:t Görans psykavdelning i Stockholm.

Sigge som tjänstgjorde den aktuella natten berättade att G varit uppe och sagt att han skulle bada bastu. Sigge hade senare kollat hans rum och konstaterat att han inte var där. Han hade tittat i bastun men G var inte där heller. Då hade han sett att toaletten var låst och hade frågat genom dörren om G var där. Sigge hade fått ett lite sluddrande svar och nöjt sig med det.

Den senare dramatiken kom sig av att G hade somnat på toaletten. Dörren fick brytas upp och G fördes in på sjukavdelningen för att skiljas från resten av klienterna. G hade inte tagit någon överdos men faran hade funnits.

I personalens spekulation om vad som egentligen hände denna natt till torsdag säger någon att Å borde ha hållits kvar på sjukavdelningen. Å flyttade över kl 21 på onsdagskvällen, "helt omotiverat". Det hade kanske varit berättigat om det varit överfullt på sjukan men där fanns bara två klienter. Man frikänner inte Å från att vara den som fört in knarket till G på låsta. Även om Å är känd för att inte knarka när han är omhändertagen kan han ha förmedlat till andra.

Inför klienternas förmåga att ta in knark och gömma det påminns man om trollkonstnärer som avslöjar sina trick enbart för andra etablerade trollare. Möjligen är klienterna också illusionister.

Vid handledningen för låsta avdelningen 19/3 1997 blir det inledningsvis tal om "turbulensen" på avdelningen. Man har konstaterat påverkade klienter men hittar inget knark. Man tror sig veta vem som är skyldig och vad det handlar om.

Marianne:	Troligen heroin.
Stefan:	Han är ju SoL 6:a och hade väl petat upp nånting. Fel att komma hit och förstöra för andra.
Marianne:	De andra visste ju att han skulle iväg, han hade troligen medskick, han lämnade urinprov här och hade tydligen inget tagit dessförinnan. Tänkte väl vänta till efter 24 (när klienterna är ensamma).
Stefan:	Det dom inte begriper är att vi ser dom ju varje dag och vi ser direkt att de förändras till sin personlighet.
Ninnie:	Man känner det på atmosfären.
Stefan:	Jag sa till honom: Jag har ju varit din kontaktman, jag vet hurdan du är (när du är opåverkad).
Gullan:	Det finns nog oftare än vi tror (knark på avdelningen). D hade sagt att det finns då och då. Träningslokalen är ett ställe där förmedling kan ske mellan låsta och öppna.
Warren:	Det förekommer oftare än ni tror?
Stefan:	Svårt att säga. Den som duttar kan se normal ut om det sköts riktigt.
Warren:	Dom själva vet ju omedelbart när någon annan är påverkad.

Ninnie: Det har hittills stämt när vi har känt på oss, fast man kan börja tvivla om någon annan personal inte känner av någon atmosfärstörning.
Warren: Handlar det om den allmänna stämningen?
Ninnie: Ja, när jag öppnar dörren (känner jag det).
Warren: Det som skapar stämningen är att en knarkare känner direkt när en annan ...

Känns det hopplöst? undrar handledaren. Nej, säger någon, det *får* inte kännas hopplöst. Warren försöker legitimera även hopplöshetskänslor och slår fast att det får kännas hur som helst. Det *får* kännas som det känns. Det som gör diskussionen speciell är att den förmodat skyldige är en SoL 6:a, en kille som frivilligt valt att komma till Hornö i väntan på metadon. Av en frivillig hade man väntat sig ett mer ansvarsfullt beteende, både mot sig själv och mot andra klienter, och mot Hornö. Flera tenderar åt att be klienten ifråga att skriva ut sig och försvinna.

Stefan: Jag var på väg att be honom skriva ut sig men man värnar också om honom.
Gullan: Det är problem med SoL 6:or.
Stefan: Funderar på att sätta mig och snacka med T om hur det gick till.
Warren: Har han kapacitet?
Stefan: Nej, inte mycket, sorgligt att behöva säga.
Warren: Här är det realiteten som gäller. (Man *får* säga vad man tänker).
Stefan: Om någon ber honom köpa kan han inte säga nej, snäll så han är dum. Han måste lära sig att säga nej.
Warren: Inte intresserad av behandlingshem?
Stefan: Vet inte.
Warren: Han måste vilja det själv. Han verkar vara en rundsmörjningsperson, det vill säga vila upp sig men inte lägga av.[73]
Stefan: Han är ambivalent.
Gullan: Han är kroppsfixerad.
Marianne: På flygeln springer de nakna och speglar sig och spänner muskler.
Stefan: Han är orolig för sin mage, orolig för vad andra tycker.
Marianne: De blir så fixerade vid muskler.
Warren: Missbruk på plejset, finns det nästan jämt?
Gullan: Oftare än vi tror.
Stefan: När det är en genuin fin stämning, då finns det inget.
Ninnie: Om man har en blandning och det är fin stämning, då finns det inget.
Warren: Fin stämning innebär att man har kontakt, mellan personal och klienter. På fängelse kan det vara så att om det finns duttare är det lugnt men dåliga samtal. Man är inte tillfredsställd själv, som personal. Värst av allt: den coola stämning som finns där alla duttar. Det flyter socialt men det spårar ur så småningom. Duttandet innebär att det sker ingen utveckling, det står stilla.

Avsnittet exemplifierar att handledaren tar ansvar för att hålla diskussionen till ämnet. När några börjar kritisera klienterna för kroppsfixering återför Warren diskussionen till problemet – narkotika inom Hornös väggar. Men han markerar också medvetenhet om att problemet har samband med tillgången på personal.

Warren: Har det blivit mer efter schemaändringen?

Gullan: Vet inte, det är väl Gs (intag som är problemet).

Ninnie: Gs kommer nånstans ifrån. Den fina stämningen ... är det den typen av stämning som har varit på Storgård? (Cool)

Stefan: Sex, sju timmar är dom ensamma på natten. Klart att det finns inne då och då. Hundpatrullen borde komma, oförberett.

Gullan: Klienterna tycker det är obehagligt.

Warren: Kunde ni inte ha ett eget tryffelsvin?

Ninnie: Vi hade grisar här förr, innan LVM. Inte så hotfullt med en gris.

Warren: Hur går det med T?

Stefan: Är jag för provocerande så åker han härifrån.

Gullan: Blir den killen pressad vet han inte vad han ska göra. (Gullan brukar skämta med honom, peka på halsen och säga, Vad är det där för fläck? Han blir vansinnig.)

Stefan: Kanske Anders skulle ta honom, som är kontaktman därnere?

Warren: Eller ta det tillsammans! Ni har nog tätare kontakt på låsta än kontaktmannen har på öppna.

Warren: Det blir något lätt uppgivet kring den här killen.

Stefan: Han behöver någon som sparkar på honom, som med E. Sparka och hålla om.

Warren: E?

Här tar handledaren tillfället att växla över till en annan klient, E. Han känner kanske på sig att någon har att berätta om E. Det visar sig att Es beteende kan vara relevant för hur G egentligen fick sitt knark.

Gullan: Måste jag det? Fyra dar på öppna, gick härifrån på natten, åkte till Stockholm, tömde sin poste restante, köpte heroin för 1 100 kr, gick sen till polisen. (Gullan har träffat honom i intaget.)

Stefan: Han ringde från Stockholm till Owe, kopplades till Stefan sedan tillbaka till Owe (som sa): Sluta larva dig! Gå till polisen! Då gjorde han det.

Gullan: Han hade dragit i sig både benso och heroin. Nu kommer han att planeras uppifrån oss. Sju veckor kvar. Han har förändrats. Ska jag sätta honom på tåget och få ett dödsbud? Owe har lovat Margretelund om han klarar tre veckor på öppna. Till Margretelund som SoL 6:a, det vill han inte. Om han kommer tillbaka på nytt LVM så skulle vi kunna börja jobba med honom. Nu vill han ha familjehem men det tycker inte Agneta (psykolog). Han behöver ha någon att prata ut med, det klarar inte en familj. För mig känns det bättre att pröva Margretelund. I dagsläget omöjligt med en SoL 6:a. Sociala vill att vi ska ha honom resten av livet. (Det förekommer vadslagning bland klienterna om hur länge E ska klara sig på öppna.)

Warren: Överväg att sätta stor press på honom.

Gullan: Risk att han blir tjurig och ledsen och låst. Han har separationsångest. När vi flyttar ned honom så kommer han bort. Vet inte om vi är rätt för honom ...[74]

Stefan: På öppna måste man ta för sig. Det kan inte han.

Ninnie: Vi hade ett förslag på större frihet från låsta än normalt, som alternativ till öppna (egna promenader till exempel).

Gullan: Jag har försökt det med Owe men han har sagt nej. Jag försökte det när Owe inte ens ville gå med på inskolning, som sen fungerade så bra. (Någon säger att vi samåkte hem och då ventilerar vi vissa saker – de hade talat om E.)

Gullan: Jag tror att sociala köper Margretelund med hull och hår. Där finns Cia och Agneta som han gillar. Gullan finns kvar här på Hornö.

Warren: Risk för en frustrerande uttunning av kontakterna med dig (Gullan) om han flyttar till Margretelund.

Gullan: Jag har en förhoppning på Cia, hon är bra med dom här killarna, hon bryr sig om E.

Warren: Önskan om familjehem står ju ofta för en möjlighet att slinka ur, mer sällan en genuin önskan (om förändring).

Warren: Dödsrisken?

Gullan: E har flera allvarliga överdoser, levt och farit illa, han är ingen ren knarkare, går ju mest på bens, han skickar sina pengar till en snubbe, tror han ska få bo där. Nu hade han träffat en kvinna, skulle få bo där, blev troligen utkastad när hans pengar var slut.

Warren: Kvinnor?

Gullan: Han har inte ens haft en mamma.

Stefan: Han bryr sig inte. Det är luddigt med det manliga och kvinnliga.

Warren: Inget onaniliv ens?

Gullan: Jo, det tror jag. Den enda kvinnliga kamraten, en skolkamrat som bryr sig om honom, plus lillasystern, 12 år. Vill inte prata om mamma.

Vid handledningen med låsta avdelningen två veckor senare, den 2/4, tvingas man ta upp diskussionen igen. Situationen har blivit värre.

Lena: Vi har problem, stora problem, drogproblem.

Ninnie: Vi har vetat att det var på väg in, i förrgår.

Lena: Vi har varit befriade så lång tid.

Ninnie: Det har bara blivit mer och mer.

Lena: Förra tisdagen skickade vi G till Salberga och T blev utskriven. Vi trodde vi hade fått bukt.

Ninnie: På låsta har nästan alla varit påverkade (5 st nu senast). H och S är tveksamma.

Gullan: Det behövdes inga urinprov, vi såg tillräckligt tydligt att de var påverkade. (Det talas skämtsamt om "positiva människor".)

Warren: Några teorier?

Lena: Vår teori var G.

Ninnie: Nån beställer som talar utländska (har någon sagt). (Det är F och D som kan språk som inte personalen förstår.) F blev utskriven från Håkanstorp för inbrott och bilstöld på själva anstalten plus att han (troligen) förstört däck.

Warren: Är det nån bland klienterna som ni kan prata med?

Lena: P har sagt att det är fel människor (G och T). P blev cellad igår för att han var alltför drogad. P sa: Ska ni ta fel person nu igen?

Warren: Inte så många kvar?

Lena: Enligt Mats är D förändrad, han säger inte ett ljud om sonen och hustrun längre (som han alltid ville ha besök av tidigare). Har han hittat en ny väg?

Lena: I eftermiddag ska vi sätta oss ned. Owe är beredd att tömma avdelningen.

Warren: Det finns en fördel med att börja från scratch.

Ninnie: Snart vill ingen skicka hit folk längre, eftersom de skickas till droger.

Lena: Det jobb som kontaktmannen och andra lagt ned!

Ninnie: Allt arbete ligger nere.

Warren: Ibland är sånt här ett svar på nån allmän oro i gruppen.

Lena: E är orolig men han förmår inte ta hit droger.

Gullan: E och jag skulle ha åkt till Margretelund igår. Det gick om intet.

Lena: Jaris teori: E var ute en kort vända och hämtade.

Gullan: Jag tror inte på det. E är olycklig, vill göra ett nytt försök. Jag tror inte att E är motor i detta (Lena är tveksam.)

Warren: Om *alla* har tänt på rör det sig om mycket pengar (nämner 10 000 kr).

Lena: Mycket talar för en nystart, det har bildats en grupp här som har varit (för) länge.

Gullan: Fs bror är storlangare i Tensta/Rinkeby.

Ninnie: Vi har några stycken som varit med hela tiden, P och D.

Gullan: Det mest tragiska: P som skriker rätt ut. Här kommer man in som amfetaminist och går ut som heroinist! Undrar vad S spelar för roll?

Ninnie: Styrkelokalen? Vi kan inte övervaka där. Under helgen ville fem gubbar absolut styrketräna där. Jag gick först med P och D. Efteråt var de andra tre inte alls intresserade längre, att gå och träna.

Warren: Även den mest fumlige kan förvandlas till illusionist.

Lena: Man spekulerar. Baksidan? De små hålen i ventileringsfönstren? Vi borde ha rastgård runt om.

Warren: Tråkigt att föra såna här diskussioner, det bästa är om en god stämning kan åstadkommas (inifrån).

Ninnie: Rastgård runt om skulle göra låsta mindre sårbart på natten.

Warren: Skulle det hjälpa om ni slöt till hermetiskt en vecka? Mer smakligt än att skicka iväg folk.

Lena: Även om vi skickar iväg ett par så tar andra över.

Warren: Bra om man kunde stoppa det inifrån. Kollaboratörer är inte trevligt men någon som vill lägga av kanske kan ge information om vad som skulle kunna göras. E? Hur många kan ge passivt stöd för hårda åtgärder? Man måste få med sig några.

Lena: Kanske P när han skrivs ut?

Warren: Skulle P på ett allmänt plan kunna säga vad man kan göra?

Gullan: Han vill inte tjalla. Han kan säga: Det är fel person.

Ninnie: Kanske han kan tycka det är lite spännande?

Gullan: P är lite hotad av F. Res på dig din lille skit! Då blir P väldigt liten.

Lena: De möjligheter vi har att prata (med enstaka klienter) är promenader och styrketräning och det har vi tagit bort nu. Så nu är vi mer begränsade. Återstår kontaktmannasamtalen.

Warren: Kontaktmannasamtalet är naturligtvis en frizon.

Gullan: E ville säga mer igår men vågade inte.

Warren: Så fort en skickas iväg uppstår misstanken att någon tjallat, speciellt om det är rätt person som får åka.

Gullan: Jag tror Storgård (öppna) är inblandad. Sigge har sett en del mystiska bilar, men han är ju inte alltid på plats.

Lena: Vi har ett nytt matsystem. Låstas klienter kommer inte längre upp till köket. (Därmed är en möjlig distributionskanal borta.) Så är det styrkelokalen, plus Lillkyrka, där någon kan lägga något.

Ninnie: Lillkyrka är ett okontrollerbart ställe. Två saker kan vi göra: 1. Skicka iväg några 2. Låta det bli en helt låst avdelning.

Warren: Det skulle vara smaskigt att lösa det med alla kvar. Finns det tendenser? Ibland är man skraj för att sätta stopp, det kan bli mer våld.

Lena: Jag tror inte det.

Gullan: Den ende är F.

Ninnie: Han har fått mig att låsa in bilnycklarna på sjukan. (Han har talat om att slå ned en person, ta nycklarna och stjäla en bil.)

Lena: Fs mamma har vänt sig till socialtjänsten och bett om hjälp. Han hade tömt hennes lägenhet.

Ninnie: Skulle nån så skulle det vara F, men knappast någon av de andra.

Warren: Ett fast grepp kan lugna ned.

Lena: Owe har bestämt att träningslokalen är utesluten för låstas folk. Nu är promenaderna borta.

Warren: Ni verkar beslutsamma.

Lena: Vi måste! Det värsta är att icke-heroinister går över till heroin (på Hornö).

Warren: Om man är ute efter att självmedicinera depression så funkar heroin lika bra som amfetamin.

Gullan: Jag är orolig för P, att han ska komma in från sjukan (till låsta).

Lena: Vi får hålla emot.

Warren: Ni måste alltid räkna med driftiga klienter.

Lena: P stjäl frimärken på posten, säljer till småföretag för halva priset och får inte fängelse för det. Vi kan inte flytta in någon nu. Vi måste reda ut detta först.

Warren: Är det de sista dagarna det har accelererat?

Gullan: Vi kände det redan på skärtorsdagen.

Lena: Det måste komma till pengar nånstans utifrån. Ingen åker ju gratis hit ut.

Ninnie: Tjänster och gentjänster.

Warren: Det brukar alltid finnas någon som är kreditvärdig, som kan få fram pengar, stora krediter.

Ninnie: Droger finns överallt.

Warren: Man måste stoppa det inifrån. Ni kan vara glada så länge de inte har nån hållhake på någon personal (har erfarenhet av det från ett annat ställe, den man minst anade).

Ninnie: Det får bara inte vara så att det är någon inom personalen, det har vi sagt.

Lena: Nej, då skulle jag ge upp, tror jag.

Warren: Faller all planeringsverksamhet i ett sånt här läge?

Lena: Ja, i stort sett. All kraft går åt.

Ninnie: K for drogad från sjukan till Margretelund. Cia (behandlingsassistent på Margretelund) är väldigt besviken på oss. Han hade haft heroin med sig i plånboken. Lars Erik (föreståndare på Margretelund) hade varit väldigt missnöjd.

Ninnie: Något sånt här ska inte kunna hända.

Gullan: Vi har tappat greppet om mycket. Det känns inte bra. Det har varit misstämning i personalen. Schemaändring. Ända sen i slutet på januari. Sista tiden: folk går bara hit och gör sitt jobb men skiter i ...

Gullan: Nu tar jag jobbet med mig hem, så var det inte förr. De som gapar mest får, de som ligger lågt märks inte (här avses klienterna).

Warren: Finns det nån chans att det stabiliseras?

Gullan: Hoppas det! Vi måste ta hand om varann.

Lena: Du Ninnie drabbas mest (fackligt ombud)?

Ninnie: Nu har det varit så mycket under en tid så nu är det jobbigt. Platser ska bort.

Lena: Det här med droger, det drabbar oss.

Gullan: Jag måste ringa upp Es socialsekreterare och säga att E har drogat för tredje gången. Jag har en klump i magen. Vart är Hornö på väg? Håller vi på att lägga ned oss själva? En gång är OK, men (inte tre).

Warren: Nypa till om låsta?
Ninnie: Vi är tvungna.
Gullan: Det måste bli ett stopp!
Warren: Kan ni få med er alla? Är ni irriterade på varandra?
Gullan: Nej, vi är drabbade alla, av till exempel schemaändringen, men ...
Ninnie: Irritation, till exempel när några lämnat städning och dålig stämning (till oss).
Gullan: De är påtända och har betett sig som grisar: Din djävla plitdjävel, dig ska vi pissa på. Då är det fel att de får belöning i form av våfflor. Ska vi belöna dom för att dom drogar?
Ulla: Jag har också tänkt: hur mycket ska man tåla? "Fy fan, ska personalen äta här också, det är så man kan spy."
Lena: Ulla ska inte behöva äta med killarna varje dag. Du går ned i personalmatsalen.
Ninnie: Som P, han var spydig under helgen.
Warren: Lättare att ta om man har en relation till dom. Går dom på dig särskilt? (Ulla)
Lena: Nästan tvärtom. Det finns inte samma konfliktanledning mot Ulla ("55+").
Ulla: De andra klienterna tyckte det var dåligt att sticka från mig. (De borde ha stuckit från någon ordinarie personal.) (Här sticker Ninnie in en kommentar om att det går jättebra för S i det nya familjehemmet trots allas starka farhågor. Två veckor nu och han stortrivs. Leif är jättebra. Varje dag som går är bra. Dom hade städat, diskuterat att gå ut och dansa. S blir glad när man ringer.)
Warren: Underverk inträffar.
Ninnie: Ja.

När det *verkligen* är kris på Hornö så får handledaren, vilket förefaller naturligt, en relativt oviktig roll. Personalen tar över. Handledaren inser det, tar ett steg tillbaka och blir deltagare i samtalet snarare än handledare.

Så småningom ordnade det sig. Regler stramades åt och Hornö blev lite mer slutet. Vad narkotikan kom ifrån är inte helt klarlagt med det finns indikationer på att problemet fanns där personalen minst av allt ville att det skulle finnas.

Mäsk

Från sin villa såg behandlingsassistenten Sigge en bil stanna och lämpa av något i ett dike vid vägkorset en knapp kilometer från Hornö. Sigge larmade, några ur personalen åkte dit och kunde hämta två sjuttiofemmor med 96-procentig alkohol. Den typen av fynd är ovanlig på Hornö. Det är vanligare att klienterna försöker tillverka sin egen alkohol.

På ledningsgruppsmötet den 5/2 1997 redovisar Dag resultatet av sin *mäskrunda*. Sådan görs då och då. Senast gjordes en före jul eftersom risken alltid bedöms vara större inför stora helger. Då hittades inget. Dag säger att man lätt invaggas i tron att inget särskilt är på gång. Den här gången hade man inget märkt på klienternas uppförande utan på att det hade gått åt för mycket socker.

Det är en skillnad mellan att finna mäsk och att finna knark. Mäsk är mindre dramatiskt och kanske speglar sig mäsk inte lika mycket i klienternas omedvetna beteende. De avslöjar sig inte lika lätt. Processen tar ju också lite tid, kanske ett par veckor. Men det blir några procent redan efter ett par dagar. Nilla säger att det luktade

gott den här gången, inte som tidigare när det ibland luktat pyton. Bo noterar att saken den här gången tydligen skötts av en specialist.

Mäsken hittades i ett allmänt utrymme, givetvis inte på någon av klienternas rum. Man hade satt mäsken på samma ställe som förra gången, i samma utrymme i den så kallade flygeln. Detta tas som tecken på oförsiktighet men det kan förstås vara så att ingen finns kvar från förra gången som kunde veta att utrymmet är riskabelt. Kanske finns det inte så många möjliga utrymmen vintertid. Det är lättare sommartid när mäsken kan sättas lite varstans.

"Sätta mäsk" har synonymen "sätta bult". Dag säger att det var bra att vi hittade det för det är ett elände när dom dricker. Det är bättre med heroin för då blir dom åtminstone snälla. Dag illustrerar Ks gest när han fick veta att bulten hällts ut: "Djävlar!" lite tyst och med den typiska armrörelsen. Men det är förstås inget bevis för att K är inblandad.

Mängden mäsk den här gången var 15 liter. Den hade satts i två sopsäckar. Saken dryftas först på morgonmötet på öppna den 5/2. Institutionschefen förefaller närmast road av det hela. Han skrattar hjärtligt och uppskattar givetvis att saken avslöjats. Han säger att det tar sån tid att sätta mäsk att några inte orkar "hålla käft" hela tiden utan börjar "glappa".[75]

Är det så att bult, så länge det upptäcks i tid, snarast betraktas som en muntration? Personalen bävar visserligen för vad som skulle kunna hända om klienterna skulle lyckas sätta 20 liter mäsk och börja festa en natt när ingen personal är närvarande, men om saken uppdagas så tar man ganska lätt på det hela.[76]

Införd knark är betydligt allvarligare. Påträffad narkotika betyder att flera redan kan vara påverkade. Det gäller att finna ut vilka och att stoppa det hela så fort som möjligt. Mäsk har "inkubationstid" och blir den färdig så blir det supkalas, inget smygdrickande.

Hornös åtgärd vid upptäckt av mäsk är inte särskilt dramatisk. Mäsken hälls ut och det blir några moralkakor vid nästa stormöte, det är allt. Även om någon mot förmodan skulle erkänna sig som upphovsman kan inte Hornö utmäta straff.

Det blir alltså ingen efterforskning av den skyldige. Kerstin säger att eftersom ingen av klienterna tycks ha satt mäsken så är det troligen personalen som har gjort det. Någon säger att egentligen skulle vi ha väntat för att se vem som tänkte dricka och på så sätt avslöja vem eller snarare vilka som var skyldiga.

Saken togs i alla fall upp med klienterna på stormöte. En av behandlingsassistenterna hade sagt att *Vi tycker verkligen inte det är roligt att vi hittar mäsk på det här sättet* ... varvid en av klienterna naturligtvis snabbt replikerade att *Det tycker inte vi heller* ... Nästa morgon tar Dag upp saken på morgonsamlingen och säger, visserligen med bestämd röst men ändå mest i förbifarten, att *Det där med bult vill vi verkligen inte veta av någon mer gång* ... Någon spädde på med att *Den eller de som är skyldiga kan ju frivilligt avstå från skidresan på tisdag* ... Ingen kommentar hördes från klienterna denna gång. Inte heller låsta har undgått problem med mäsk.

> Vi hade ett badkar här förut, uppe i duschrummet, och då var det ju en sån där front på det och där var det en som hittade en plastsäck med det som skulle bli bult. Och en gång var det i bastun, där vi förut hade så att det gick att lyfta på dom här lavarna, därunder hittade vi en gång. (Lena, ansvarig, låsta)

De mindre lokalerna på låsta och den dagliga gallerrundan gör det svårt att dölja mäsk under tillräcklig tid. Om inte annat så känns lukten. För säkerhets skull förvaras socker och jäst tillsammans med knivar i ett blått skåp på låstas expedition.

Att ingen reprimand ges kollektivet bortsett från att mäsken slås i slasken säger kanske något om tvångsvårdens situation. De allra flesta finns här av tvång vilket gör det svårt att bestraffa dem för brott mot interna regler. Man ska hålla sig nykter och drogfri men den som lyckas sätta bult eller ta in knark kan inte straffas för det.

Regeln om drogfrihet faller tillbaka på Hornö. Om någon lyckas föra in sprit eller knark så har något fallerat i Hornös säkerhetsstruktur.

Det enda straff som skämtsamt antyds på morgonen efter avslöjandet är att det kanske inte är så bråttom med att återanskaffa det socker som tagit slut alltför fort. Klienterna kan gott få dricka sitt kaffe utan socker, åtminstone på förmiddagen.

Att den straffrihet som i praktiken gäller för den som sätter mäsk är logisk visar sig i att det inte finns några tecken på att klienterna skulle vara förbannade för att mäsken gått till spillo. Deras frihet att sätta mäsk och möjligen lyckas balanseras av att personalen i sin tur ostraffat kanske finner och häller ut den.

Isolering

Isolering av en klient är för institutionschefen att besluta. Det är han som talar med klienten och förklarar anledningen till cellning. Om möjligt är chefen med vid själva placeringen i isoleringscellen.

Isoleringscellen är ett litet rum med plåttoalett, madrasser på golvet och skydd för såväl taklampa som ventil. Galler för fönster och dörr. Personalen menar att klienten ofta blir lugn när han kommer in i isoleringen. Somnar kanske omgående. Det är som om oordningen i skallen rättar till sig när han kommer in i ett trångt rum. Men den kraftiga rutan i fönstret är spräckt på flera ställen.

Det händer att Hornö tvingas söka vårdintyg – tvångsintagning på psykiatriskt sjukhus – för de klienter som måste placeras i isolering. Och det har hänt att en klient har slagit sig igenom betongväggen in till sjukavdelningen.

Dagen efter en av de mer dramatiska incidenterna på Hornö (under min tid) träffade jag M i låstas dagrum. Han underströk att jag måste vara mest på låsta och tala med klienterna där för det är på låsta som det viktigaste händer, menade han. Därnere på öppna är det annorlunda.

Han var missnöjd och sa att "detta är värre än kåken på flera sätt". M drog upp gårdagens isolering av D och sa att man inte behöver göra något alls för att åka in på isoleringen. Säger man bara ett olämpligt ord så åker man in. D hade enligt egen

utsago inte velat lämna pissprov eftersom han just kom från toaletten och helt enkelt inte *kunde*.

Någon (Bengt) hade stått i vägen och D hade sagt att "Flytta på dig annars slår jag ned dig". Sen hade han gått in i rökrummet och då dök "hela gänget" upp och tog honom till isoleringen. M frågade om detta verkligen är tillåtet enligt LVM. Själv misstänkte han att det var olagligt.

En klient får isoleras i högst 24 timmar. När D i placeras i cellen för hot och misstänks ha fört in knark passar man på att undersöka hans rum. Toalettstolen skruvas isär och alla tänkbara gömställen kollas. Man klämmer och lyfter på allt men hittar inget. När det är klart släpps D ur cellen. Han går och fikar och röker och är ungefär som han brukar vara om än lite spak. Senare när vi pratar om saken säger han att det varit jättekallt på natten trots att han fått ett täcke.

Möjligheten till isolering av en klient är reglerad i lagen. En misstanke om att en klient "stoppat upp" eller svalt narkotika räcker exempelvis inte som skäl för isolering.

> Du får isolera dom när dom är så påverkade så att dom stör ordningen eller nåt sånt, och det är ju ett begrepp som ... Eller när dom är våldsamma. Det är dom två sakerna. (Lena, ansvarig, låsta)

Det har hänt att isolering måst ske med våld, en situation som det finns noggranna instruktioner för.

> Man ska inte gå in i en isoleringssituation utan att försäkra sig om att man har resurser för det. Det kan hända att man måste låta det bero och så ringa in folk så att man är kanske fem, sex stycken som kan hantera det här.

Man kan i några avseenden jämföra en låst LVM-avdelning med en kriminalvårdsavdelning. Det finns skillnader som kan göra det *svårare* att arbeta i LVM.

> Om du nu tittar på dom negativa bitarna när det gäller utagerande klienter, när det blir bråk och aggressivitet, så är det mer påtagligt här än vad det är på en anstalt. Du har en annan beredskap på nåt sätt, på en anstalt, och klienterna är också, tycker jag, till en del annorlunda, för där har dom, dom *vet* att dom är straffade. Dom ska vara där för att dom har *gjort* nånting. Det är annorlunda här. Och så har du en struktur på en kåk som om det smäller, på en riksanstalt, så är det ju 20 personal där direkt. Så är det inte här. (Tommy, behandlingsassistent, låsta)

En SoL 6:a kan tänkas välja cellen frivilligt.

> Det var T som är här frivillig och hade permission och var hemma och kom tillbaka påverkad och då sa dom att antingen får du sova i cellen över natten och undan från alla andra, eftersom han var påverkad, eller också kör vi dig till station (Enköping). Och då valde han att sova där (i cellen). (Lena, ansvarig, låsta)

För klienter som är frivilligt på Hornö finns möjligheten till omedelbar utskrivning. Som LVM-institution har Hornö det alternativet, om klienten till exempel drogat, att placera honom i cellen i stället för att köra honom till tåget.

Det har hänt att upp till fyra klienter hamnat i cellen samtidigt. De hade satt mäsk. Eftersom cellen ligger på sjukavdelningens sida på Nygård blir det automatiskt så att den avdelningen ser till den som sitter i cellen, bland annat med mat och medicin. Är det nödvändigt – om klienten är orolig – ordnas så kallad punktvaka, vilket innebär att någon sitter utanför cellen hela tiden och har kontinuerlig kontakt med klienten.

En isolering kan diskuteras bland klienterna hur länge som helst, säger Micke, behandlingsassistent på sjukavdelningen. Ord står mot ord. Isoleringen är det tvång som Hornö kan tillgripa, ovanpå LVMet. Isolering är en känslig sak och blir lätt till ett misslyckande för institutionen och något som klienterna kan dra upp gång efter annan.

Förebyggande

Sammansättningen av klienter på en avdelning kan bli en för institutionen olycklig kombination. Klientgruppen kan bli för stark i en för arbetet negativ bemärkelse. Tidigare var det lättare att splittra sådana grupper genom omplaceringar till andra LVM-hem. Nu försöker varje hem behålla sina klienter i det längsta, av ekonomiska skäl och därför att antalet hem minskat. Försök att *inom* en avdelning splittra en negativ konstellation leder lätt till en ännu tajtare grupp. Några överflyttning till öppna kan vara en (temporär) lösning (för låsta).

Det finns – i förebyggande syfte – ett sug efter att institutionschefen ska vara (mera) närvarande ute på avdelningarna.

> Jag tycker det skulle vara väldigt bra om han komme ibland, om han stanna och prata med killarna. Vi har haft det uppe på stormöte. Ja, jag kommer upp, säger han. Han har inget emot att komma men ... Om vi behöver hjälp så kommer han på en gång, eller om en klient vill prata med honom. Ibland, om vi har bakat bullar, ringer jag. Då kommer han. (Eila, vik. ansvarig, låsta)

Kanske ser institutionschefen sin "frånvaro" som förtroende för personalen. Kanske uppfattas det så. Men det finns en närvaro som inte är kontrollerande utan *förebyggande* och en nödvändig exploatering av en auktoritet, en erfarenhet, ett utifrånseende. En ökad chefsnärvaro ute på avdelningarna skulle stärka "hornöandan" och kanske förekomma såväl klientbråk som missnöje mellan avdelningar.

På låsta går personalen varje dag en *gallerrunda*. Egentligen ska varje arbetspass gå en sådan. Den innebär att fönster och dörrar kontrolleras så att ingen åverkan gjorts. De grova gallren sitter på utsidan och i ventilationsfönstren finns ett finmaskigt gallernät. De stora fönstren går inte att öppna. Man kollar att ingen "filat".

Åverkan på fönster är ovanlig men gallerrundan upprätthålls i förebyggande syfte. Personalen tillägnar sig så småningom ett säkerhetstänkande – man kollar stän-

digt omgivningen i jakt på förändringar som verkar misstänkta. När golvlampan i personalrummet på låsta kvarglar och någon frågar om den kan lagas, säger Bengt, behandlingsassistent, att såna där lampor ska man egentligen inte ha "om nån får nåt spel". Han tillägger att "nu har det ju varit lugnt ... men man vet aldrig".

Mellan låsta och sjukavdelningen är gallergrinden låst så länge någon klient är vaken. Sedan öppnar nattpersonalen mellan sig, träffas och snackar. De städar en del utrymmen på natten, även det med en säkerhetstanke.

I slutet av januari 1997 då personalen misstänker att knark kommit in på låsta misstänker man att någon stuckit in påsar genom hålen i ventilationsfönstret på nedre botten. Senare inspekterar vi dessa hål. Någon prövar med en cigarett. Jo, det går att trycka in en cigarett genom hålen och därmed förmodligen också en påse med heroin.

TV-rökrummet ligger på bottenvåningen, en våning under dagrum och expedition och med fönster enbart åt den baksida som vetter mot vattnet. Där finns inget stängsel och inga strålkastare. Det vore alltså möjligt att komma den vägen och trycka in något där, om ventilationsfönstret är öppet.

Säkerhetsproblem saknar inte tekniska lösningar men är mest en kostnadsfråga. Eller finns behovet av en "säkerhetsventil"? Är personalen ambivalent till frågan om *total* uteslutning av *alla* möjligheter för klienterna att ta in knark? Oftast hyllas principen att det blir lugnare när antalet möjligheter att föra in narkotika minskar. Å andra sidan får det kanske inte bli alltför tillslutet. Här finns ett komplicerat problem och en delikat avvägning.

Behandlingspersonalen utsätts för ett oundvikligt slitage, vilket har betydelse för Hornös säkerhetstänkande. Personalvård och säkerhet hör samman.

> Ett sånt här jobb äter ju upp en som personal, det gör det. Jag kan inte prata för alla, men jag tror ju att efter hand, om man jobbar på en sluten avdelning, en sån här avdelning som finns på Hornö, då äts man sakta upp. Det är så psykiskt krävande. Man påverkas ju självklart av den här negativa attityden som ändå i stora delar är allenarådande i vissa sammanhang, fast man här inne tänker annorlunda. Men det finns ju där. Den påverkar mig. Och aggressiviteten. Det är ju fortfarande utagerande klienter. Vi använder ju vår cell då och då, och det är bråk då och då, och det här påverkar ju en efter hand, och jag tror att man orkar under ett antal år och hålla sig på en jättehög procent i sitt jobb, men det känns, i alla fall har det varit så för mig, att man sakta men säkert mals ned i systemet på nåt sätt. Resultatet kan bli att man, att man tappar sin egen roll på något sätt, att man inte längre är lika duktig som man skulle kunna vara, och då måste man väl fundera på om man ska ta sin mats ur skolan. Men det är ju inte så enkelt att göra det. (Tommy, behandlingsassistent, låsta)

Brandlarmet på Hornö går till Enköpings brandkår och är nu försett med en fördröjningsmekanism. Personalen har två minuter på sig att kontrollera om det verkligen brinner. Klienterna orsakade tidigare falsklarm som kostade Hornö cirka 4 000 kronor per utryckning. Någon verklig utrymning på grund av brand har inte behövt göras. Kanske har man haft alltför få brandövningar, inte utan risker och med ett visst motstånd av klienterna.

> Men det är klart att man kan vidta vissa försiktighetsmått. Man kan göra det en dag när det är kallt eller så. Vi har i alla fall gjort en övning för jag minns att det var en karl som blev så arg. Han fick bäras ut. Han var helt vansinnig. (Lena, ansvarig, låsta)

En extra utrymningsväg, ett icke-gallerförsett fönster, finns på låstas respektive sjukavdelningens expedition. Från låsta avdelningen hamnar man visserligen i rastgården, men man kommer i alla fall ut ur huset. Rastgården tillkom som en kompromiss mellan total inlåsning och alltför fria promenader.

> Då gick man promenader med folk, skogspromenad, då stack dom, i två fall av tio, och gjorde dom inte det under en månad så stack alla promenaderna efteråt. Det blev helt okontrollerat. Då byggde vi en rastgård. Det ser inte trevligt ut, det är inte kul, men då kan dom vara där ute, dom kan också sitta ute mer på sommaren. Men det är naturligtvis hemskt att se det där, när man kommer. (Bo, psykolog)

På de låsta avdelningarna bär varje anställd ett överfallslarm. Lyckligtvis behöver personalen sällan använda sina larm.

> Jag har tryckt på det en gång tror jag. Då behövdes det verkligen. Då fick vi ta in polis senare. Han hotade inte mig. Anders som jobbar nere på Storgård jobbade här uppe då, och den här killen och en annan klient ville gå ut och gå, och det var Anders killar bägge två. Han gick ut och gick en runda på fotbollsplan. Jag vet inte riktigt vad som hände. M hette den här killen, han ville väl på nåt sätt få fram att han ville flytta ned till Storgård och Anders sa väl nej, att det var inte aktuellt. Och dom kommer in här genom ytterdörren och står innanför gallret, och den här M börjar slå Anders i ansiktet och det här var då en väldigt stor och grov kille, och den här andre klienten han var liten och smal och låghalt, och han försökte på alla sätt att stoppa det här, men då var vi tvungna ... Då kom ju personal och dom höll fast honom mot golvet, en fyra, fem man, och så fick jag ringa polis, för det gick inte att lösa på annat sätt. Han gav sig inte. (Lena, ansvarig, låsta)

När larmet går ringer det överallt på Hornö. Man vet att larmet utlösts på Nygård så alla rusar dit. Det finns ett system med pilar i korridorerna och det gäller att följa pilarna. Men i regel hörs det var problemet finns. Larmet fungerar endast *inom* Nygård. I rastgården eller på promenad får personalen lita till en "älgradio" som ger ögonblicklig kontakt med växeln. Reglerna för larm under promenad förefaller vara något oklara.

På öppna avdelningen får klienterna tala i telefon utan att någon personal lyssnar. Men de får inte ringa upp själva. Ett flitigt ringande kvällen innan rapporteras vid påföljande morgonmöte. "Vem ringde?" "OK, han är inte så rymningsbenägen." Mycket ringande till kompisar, kanske i kodform, kan handla om förberedelse till rymning eller intag av knark.

Denna morgon, den sista januari, rapporterar Eva, som tjänstgjorde till kl 24, att allt verkar lugnt. Alla är kvar och stämningen igår kväll var trevlig. När Eva gick satt

fortfarande tre klienter uppe. Eva kan rapportera att det också varit lugnt på sjukan och på låsta.

Det är alltid OK för klienten att ringa sin socialsekreterare eller sin advokat. Om kontaktmannen vill kan denne senare ringa upp socialsekreteraren eller advokaten för att höra sig för vad samtalet handlade om. På låsta avdelningen får klienterna ringa fram till kl 20.

Bestämmelserna är strikta även på Storgård. När T ska ringa i slutet av januari slår han, mot reglerna, först numret till nummerupplysningen varvid, enligt honom, behandlingsassistenten genast klipper av samtalet. Han är upprörd. "Djävla plitfasoner", muttrar han.

8 Mötena

Onsdagar är sammanträdesdag på Hornö. Personalen kan känna sig smått otillfredsställd just på onsdagar eftersom man "mest" suttit i sammanträde. Men det finns fördelar. En dag går visserligen bort men lämnar övriga dagar mindre splittrade. Onsdagar finns en stor del av personalen samlad och blir, med fördel, en dag även för allmän information och enskilda samråd. Sannolikheten för att en viss anställd ska finnas på Hornö är särskilt stor en onsdag.

Vardagsmorgnar inleds med morgon*möte* (7.45) för personalen på respektive avdelning. Direkt efter det är det morgon*samling* (8.30) för alla på avdelningen, personal som klienter. På öppna avdelningen sker därefter ytterligare en kort samling.

> Det finns en innegrupp och en utegrupp för praktiskt arbete. Så sätter dom sig och planerar. Du går till tvättstugan och du går till pentryt, och vem som ska göra vad. (Dag, ansvarig, öppna)

Sammanträdandet – man förväntas bidra med kunskap om klienterna, med egna idéer till behandling och med teorier om hur saker hänger ihop – är trots tidsåtgången en stimulans. Man får med jämna mellanrum *uppträda*. Man får den tid man behöver. De närvarande lyssnar och tar på allvar. Alla deltar inte lika mycket. Talföra och de med störst ansvar för klienterna är aktivast, kontaktmännen och de avdelningsansvariga. Sammanträdandets allmänna funktion är att kontinuerligt standardisera ett synsätt, på den enskilde klienten och på Hornös återkommande spörsmål och policy.

Allas frågor och påståenden måste ha en faktisk grund. Man vill *veta* något speciellt eller *säga* något särskilt. Psykologer eller handledare kan ställa frågor som i förstone kan förefalla irrelevanta men som orsakas av en teoretisk tanke.

Personalen dryftar samma sak i flera fora, gör inlägg, upprepar sina synpunkter i olika sammanhang, uttrycker sig lite annorlunda från gång till annan, fokuserar på flera teman. Jag får tanken att man hela tiden bearbetar problemen genom att lägga fram saken åtskilliga gånger innan eventuella beslut tas och innan saken tas upp med klienten eller socialsekreteraren.

Informationen *mellan* avdelningarna är intensiv men inte hundraprocentig. Jag som tidvis satt i flera sammanhang på olika avdelningar där samma klient diskuterades kunde ibland notera att viktig information tillfälligt glömdes. Det hände att jag var på vippen att begära ordet för en komplettering.

Morgonmöte, morgonsamling

Personalens morgonmöten blir ibland lite loja om just inget finns att diskutera men klockan är ännu inte halv nio, tidpunkt för samling med klienterna. Tre kvart kan tyckas väl tilltaget för ett morgonmöte men ger personalen en lugn start. Alla kan

närvara eftersom klienterna just då antingen inte är uppstigna eller håller på att stiga upp.

Tre kvart är hela personalen samlad om än i tre lokaler. Alla nås per telefon. Det finns tid för skämt och prat om världsläget eller privata episoder. I en långsam start känner personalen av stämningen på avdelningen genom att få rapporter om gårdagskvällen och vad som timat under natten.

Morgonsamlingen börjar kl 8.30 med ett: *Gomorron!* Kanske hörs spridda svar men här svarar ingen på kommando.

> Man väcker och väntar tills alla är på plats, i förhoppningen att de ska tycka det är pinligt att 15 pers sitter och väntar. Ibland kommer man en minut för sent, bara för att markera. Nu är jag här, nu kan vi börja ungefär. Det kan utnyttjas till det också. Det kan ta en timme och det kan ta en kvart. Ingen idé att sitta och plågas. Man känner om det är läge eller inte. (Dag, ansvarig, öppna)

Dag läser hastigt ur anteckningarna från personalens morgonmöte, tar upp det relevanta: resor, vem som lämnar, vem som eventuellt kommer, fysisk träning: Volleyboll eller innebandy? Badminton! A föreslår att man ska köpa ytterligare en spark. Det är sparkis på sjön. Redan vid lunch ser jag en ny spark monteras på verandan. Någon måste ha varit i Enköping och köpt spark på momangen. Om klienterna beviljas en framställning försöker man effektuera snabbt. Dag avslutar morgonsamlingen denna dag med en mild åthutning.

> Det där med bult det vill vi inte veta av. Ni tvingar oss att bli kontrollanter. Det vill vi ju komma ifrån så det är inte så mycket att orda om.

På Nygårds morgonsamling (låsta) stängs inte TVn av som på Storgård, bara tonas ned. A (SoL 6:a) vill åka hem i dag men Tommy hänvisar till att utskrivningsbeslut tas av Eila och Owe. Alla vill gå och styrketräna. Klienterna avslutar för sin del samlingen med en mild protest.

> Ha en bra dag!
> Hur gör man då?
> Ler!

Den ritual som lättast skulle kunna utvecklas på Hornö är morgonsamlingen. Den genomförs dagligen på respektive avdelning och samlar såväl klienter som personal. Jag menar inte att det ska bli mystiskt på något sätt utan bara att samlingen kunde få en tydligare form, ett tydligare allvar, ett mer explicit budskap. Att vara närvarande och inte protestera kommer att i viss mån binda mig som klient, till det som har sagts och gjorts.

Stormöte

Stormötet samlar klienter och personal på öppna avdelningen var fjortonde dag. Institutionschefen, Owe, är närvarande (12/2 1997, kl 13). Kerstin, behandlingsassistent, är ordförande. Har alla fimpat? De som röker fimpar om än motvilligt. Rapport från utegruppen? K: Den går fint. T: Bara bra, kan inte bli bättre. Owe: Snart är det vår då blir det fler som vill vara i utegruppen, och när det blir storstädning inomhus. Katarina, ansvarig för innegruppen berömmer. S vill hoppa av innegruppen. Han har tröttnat på sitt ansvar för pentryt.

Helgen planeras. T tar på sig att laga lunch, någon annan att göra tipspromenad, bingo, femkamp. P irriterat: Någon har ritat i (den nymålade) aulan. S: Vad står det? P: Si och så: S: Det är jag, jag ska ta bort det.

Owe tar upp frågan om förkovran. Lärare kan komma från Eknäs torsdag och fredag. På onsdag anmäler man sig. Fyra stycken per gång i föreläsningssalen. P är intresserad (vilket svär emot vad som tidigare sagts under handledningen om hans totala passivitet). T anmäler sig först men bokar av sig igen och säger att det är ingen idé: Jag vet hur jag kommer att må på fredag. (I morgon ska Nilla och han åka till Ts lägenhet och städa. Han är orolig för det gick snett när han var där senast.)

S gör ett upprört inlägg om *bristen på kontaktmän* relativt antalet klienter på Hornö. Han mal på. Owe försöker komma in i diskussionen men S släpper inte in honom förrän han har sagt ifrån. Han är sur över att det på lunchen stått tre man vid en bil för att montera bort en högtalare, men kontaktmän finns det inga. Owe får så småningom ordet och förklarar att i och med att Margretelundsgården startar den 4/3 så ska en del killar dit och man räknar med att det på Storgård sedan ska vara max 10 killar samtidigt, fem per kontaktman. S nöjer sig och tycker att han fått besked. Owe ser nöjd ut.

Från 1/4 blir det ändring i mathållningen. Maten kommer då från Eknäs och klienterna får äta i dagrummet så som nu gäller för låsta och sjukan. Ett arbetslag svarar för uppvärmning av maten och för dukning och avdukning. Gamla matsalen läggs i malpåse. Senare visar det sig att där kan personalen få sitta och äta och köpa fryst mat som man värmer i en mikro. Kanske gillar klienterna detta, att det rationaliseras. De klagar ju ofta på att LVM-vård är ett himla slöseri med skattepengar. Jag förundrar mig ändå över att de godtar förändringarna utan protest.

Konferens, möte

Onsdagar efter lunch är det "behandlingskonferens" på öppna avdelningen och "utredningsmöte" på låsta. Mötena försiggår i lugnt tempo. Den som föredrar ges gott om tid att berätta smått och stort om sin klient. De närvarande kompletterar med de kunskaper och erfarenheter de har. Närvarande psykologer ställer kompletterande frågor som ett led i förberedelse/uppföljning av utredning och test. Det finns tid för funderingar. Ibland blir det tyst en stund. Den som inte får saken helt klar för sig ställer kompletterande frågor. Avsikten är inte direkt att komma fram till beslut. Ofta

är någon socialsekreterare på ingående. Dessa omtalas i regel med förnamn. Ett visst avstånd kan ibland märkas mellan Hornös personal och kommunernas representanter. Det finns plats för skämt men jag hör inga nedsättande omdömen om klienter eller andra.

Fem personer närvarande (öppna). Dag ber Nilla referera stormötet. De hade tagit upp det som hänt (fyndet av mäsk). Någon hade frågat om skidresan nästa tisdag var i fara. Nilla hade inte tänkt på saken men inte funnit det självklart att säga nej så hon sa att man hade det under övervägande. Klienternas kommentar kan anas om skidresan ställs in: Ska alla få lida för vad några gör?

Nilla menar att "alla visste ju om det" – att man förvarade 20 liter mäsk på andra våningen. Dagarna före upptäckten antydde några att något var på gång. Det är inte så, säger Dag, att man skulle kunna säga direkt, på ett stormöte eller en morgonsamling, att någon satt mäsk eller tagit in droger. Det går inte. Men det går att *antyda* till personalen om ingen annan kan höra. Förutom dessa indirekta signaler hade det "försvunnit för mycket socker samtidigt". Dag tror att det kan ha stått sedan helgen och att det hunnit bli några procent. J har väl varit med på bultsväng förut? En annan misstänkt är K.

K kommer upp till diskussion. Enligt Berit, psykolog, vill hans socialsekreterare att han ska på behandling, inte i öppen vård och bo hemma som han själv vill. Man trodde att K skulle vara ett starkt kort med sina sociala resurser som arbete, familj och bostad men nu tycker alla att K är ett verkligt problem. Man vet inte vad som ska göras. Problemet är att han inte har någon självinsikt. Dag säger att han inte avundas Anders som ska försöka få nån rätsida på det här (med K).

Enligt Berit visar Rorschach framför allt på ångest men inte överdrivet på depression. Familjen diskuteras och man kommer fram till att den verkar sluten, symbiotiskt präglad. Hustrun vägrar att komma hit och ville inte heller komma till Vårnäs när K var där. Hon sköter allting hemma och K bara jobbar. Han vet inte hur man fyller i en postanvisning, säger någon. Han har inte varit i en livsmedelshandel på 20 år.

Bo säger att Ks beteende är *ett rop på hjälp*. Han *ville* inte vara hemma över jul vilket kan förklara att han inte var speciellt störd av att vara inlåst här över helgerna. Men Bos ide vinner inte riktigt gehör, åtminstone inte hos Berit.

Berit undrar var K får sin manliga självkänsla ifrån? Frun sitter på pengarna. Han jobbar från tidigt till sent. K betecknas som "en svår nöt att knäcka" och det uppstår en liten skämtsam diskussion om vilka nötter som är svårast att knäcka (paranötter) och att de går sönder inuti om man knäcker dem oförsiktigt. I varje fall är K en annan variant än man är van vid.

Ks socialsekreterare vill att han ska till Vårnäs, en minnesotavariant. Flera protesterar. Han klarade inte det sist, han klarade inte det religiösa. Det uppstår en liten diskussion om *hur* Gud figurerar i Minnesota. Bo förordar trots det "en AA" för K.

Berit vill bygga upp hans jag först. Dag säger att vi tycker han behöver mer tid här, sedan kanske, eventuellt, Minnesota.

I 40-årsåldern fick K reda på att hans biologiska pappa är utslagen alkoholist. Det uppstår en diskussion om Ks dispositioner. Man har konstaterat att det inte finns någon gen för alkoholism, möjligen dispositioner. Bo säger att det *finns* ju systembolag och knark och det *finns* inte så många sätt att lösa sina problem på. Inte så konstigt om både far och son, med ungefär samma dispositioner, löser sina problem med alkohol.

Elva personer närvarande (låsta) varav sju kvinnor. Kontaktmän, psykologer, representanter från sjukavdelningen. Först kommer PI på tal. Han trivs för bra i vård har någon sagt om honom. Han vill inte prata om sig själv och det som varit, han vill se framåt. PI anses behöva lång behandlingstid. Marianne är hans kontaktman. Hon säger att han fungerar socialt bra på amfetamin och tycks beklaga att han inte kan nöja sig med det utan späder på med alkohol. På amfetamin skulle han troligen klara ett "normalt" socialt liv. Han kom till Hornö veckan före jul och vill nu (15/1) flytta till Storgård eftersom han vill ha lite mer frihet. Han anses inte vara rymningsbenägen utan vill troligen helst stanna resten av livet på institution.

De onsdagar det inte är Stormöte för all personal är det Lillmöte på låsta avdelningen, en motsvarighet till öppna avdelningens kollegium.

> Då går vi igenom alla klienterna så att säga och då pratar vi också om. Ja, saker som kan vara aktuella. Man vill göra en resa med sin klient eller såna saker som man känner: det här vill jag förankra i personalgruppen, för att skulle det bli nåt trassel med det så vet jag att jag behöver inte stå ensam med det utan det här har vi beslutat allihop. Och det är ju också enklare när det gäller att man säger nej till nånting så är det ju enklare att säga, först, det här tar vi upp på personalmötet på onsdag. Och sen kan kontaktmannen gå ut och säga att det här tycker mötet inte är en bra idé så det blir inte så. Då slipper man att stå ensam i det. (Lena, ansvarig, låsta)

Samtalsgrupp

Ingen är tvingad att delta i samtalsgrupp på Hornö. Den som hellre vill ha individuella samtal kan välja det eller helt avstå. Någon nyttjar båda. Personalen har möjlighet att se till att en klient *inte* deltar i samtalsgruppen, åtminstone under en period. Grundläget är att klienterna helst avstår. Om ingen trycker på deltar de inte. Ingen *kräver* att få delta i samtalsgrupp eller individuella samtal. Det finns snarast ett motstånd mot att delta, särskilt om gruppen ser ut att bli liten.

> Är det bara du och jag? sa han. Ja, P kommer inte. Äh, sa han, men då skippar vi det? Det blir lite väl mycket. Det är ju intressant. Dom vill inte gå å sätta sig ... två personer med mig. Jag *visste* att det skulle bli så här. Jag kände det i morse ... att just den här gruppen ... Det är dom som har *en* gång i veckan. Dom har vi valt ut för att dom är lite mindre motiverade. Dom andra sitter ju två gånger i veckan. (Bo, psykolog)

Det är ingen idé att tjata. Det blir fler tillfällen. Men det frestar på att klienterna ofta glider undan.

> Det är klart att det känns frustrerande. Men samtidigt, det hade varit frustrerande för oss alla tre att sitta här i gruppen i dag. Det hade funnits mycket motstånd, gått trögt. Jag hade fått lirka, och dom hade gjort allt ... (för att sabotera). Det hade varit svårt att få igång ett samtal.

Bo har kanske den svåraste positionen på Hornö. Han har en stödfunktion för såväl personal som klienter men inget eget ansvarsområde som kan definieras som obligatoriskt för verksamheten. Korta ögonblick kan det kännas tungt att hålla fanan uppe.

> Fan, va värdelöst! Här går jag med min utbildning, på den här institutionen, där inte en djävul efterfrågar ... Jag skulle kunna vara nån annanstans där jag var bokad från morron till kväll.

Jag ser Bo som något av Hornös chefsideolog, vid sidan av den pragmatiske institutionschefen. Men Bos officiella roll är specifik.

> Min *roll* på Storgård det är att se till att gruppsamtalen fungerar, få igång dom, få ett innehåll i det pedagogiska motivationsarbetet och jobba med film och såna här saker. Öka medvetenheten om den situation dom befinner sig i, försöka påverka, titta på filmer om missbruk, alkohol. Diskussioner. Successivt öka medvetenheten om att en förändring är nödvändig, att också kunna ha en relation, pröva och sitta i grupp. Det finns alla möjligheter i gruppen, men alltså ... det är ingen terapigrupp. Men vi kan ju jobba in mot problemet ... Så att få igång gruppsamtalen men också se till dom som har behov av individuella samtal.

Gruppsamtal och individuella samtal är inte *direkt* kopplade till test och utredning utan har behandlingskaraktär även om den beteckningen undviks. En tanke är att erfarenheterna på öppna avdelningen ska få en mer markerad plats i klientutredningen och att utlåtandet ska vara klart först när klientens närmaste framtid efter Hornö avtecknar sig.

> Jag tycker att sökandet efter vem klienten *är* måste gå parallellt med sökandet efter behandling. Det växer fram, och ju mer man känner klienten desto mer kan man se vad som är realistiskt.

28/2 1997, ur (bearbetade) fältanteckningar:
Rummet är soligt. Renoverat. Ännu inga gardiner för fönstren men TVn på plats. När jag kommer är M redan där. Senare tillkommer T och K samt förstås Katarina, behandlingsassistent. Frånvarande är alltså (förutom psykologen Bo) S som kanske fortfarande är arg på Katarina. Hon säger "Han kanske inte kommer" och sen blir det inte mer sagt om det.

Största delen av timmen upptas av ett meningsutbyte mellan Katarina och T, med absurda inslag, där T hela tiden märker ord medan Katarina försöker få honom att

erkänna att han faktiskt dragit sig undan arbete på Hornö, i innegruppen, och bara ägnat sig åt sig själv, tränat och solat och tagit det lugnt. T försöker hävda att han bestämt sig för att den här gången ska han inte göra mer än nödvändigt – delta i städning måndag och fredag och göra lite insatser här och där – men inte mycket och inte intensivt, utan ta igen sig. Han framhåller att han vid en tidigare vistelse minsann jobbat hårt. Men Katarina återkommer till att han dragit sig undan och försöker få det att höra ihop med hans allmänna problembild. T frågade om hon verkligen *vet* hurdan han är utanför Hornö, och säger att där är han egentligen känd som arbetsnarkoman.

T halvligger i sin fåtölj med fötterna på en trästol. Solen skiner honom i ansiktet och efter en stund fäller han ned den färgade plastskärmen och sätter kepsen lite på sned mot solen. Hans attityd skulle kanske kunna tydas som nonchalant. Ibland skymtar det fram, tycker jag, att han håller på med ett spel som inte är så allvarligt egentligen. Han tittar hela tiden stint på Katarina och det känns som ett slags envig mellan dem. Kampen gäller kanske vem av dem som kan föra det mest logiska resonemanget och där förlorar kanske Katarina eftersom hennes syfte är ett annat, nämligen att försöka få T att förstå att hans attityd har betydelse för hans problem.

T är 30 år men hans attityd är emellanåt en tonårings. Han märker ord och tar fasta på formuleringar och vränger tills det hela blir absurt och man får lust att skratta åt alltihop vilket vi också gjorde ibland när det blev för tokigt.

M och K sitter mest tysta. M får säga lite men det blir inte någon direkt kommentar till samtalet mellan Katarina och T. K framhåller att han jobbar för att tiden ska gå fortare så att han kommer härifrån. Han visar i alla fall någon medvetenhet om sina problem. Säger flera gånger att "Det blir tufft" att komma ut och inte få dricka. Han går redan nu på antabus men mår inte bra. Säger att det är konstigt att man inte får *prova* utan, se om man klarar det utan medicin.

K har blivit arbetslös eftersom en filial lagts ned. Han påstår sig ha blivit glad. Fy fan! 20 år av pendling, det är tillräckligt. Han har en vilande firma som han ska väcka och ta jobb i närheten. Det betyder att han inte kan dricka för när som helst måste han kunna rycka ut på jobb. Den var som en liten vän, säger han, spriten.[77] Nu är det slut med det.

Sin fot ska han aldrig mer sätta på Hornö, den saken är klar. Katarina verkar lite tveksam men önskar honom förstås lycka till. Det enda som inte är klart det är Hornö, säger han. Sociala är klar över att han ska gå i öppen vård, ta antabus, gå på AA-möten, träffa psykolog, och några punkter till som han inte kommer ihåg. Men Hornö tycks inte riktigt ha bestämt sig än. Han vet inte. De skulle ha åkt till hans hem, han och Berit och Anders, men varken Berit eller Anders är här så han har inte fått besked.

Det blir en lång diskussion om risken i att som narkoman dricka alkohol eller att som alkoholist knarka. Katarina säger att när man är inskriven på Hornö så är det förbjudet med *alla* droger, inklusive alkohol, oberoende av vad man har problem

med. För T är det så att han på en permission druckit några öl och sedan blivit erbjuden knark och tagit det. Skulle han ha gjort det om han låtit bli att dricka? Hon vänder sig till M, alkoholist. Om du skulle ta amfetamin, skulle det inte spela nån roll för ditt alkoholberoende, att du kanske skulle ta alkohol också? M vet inte riktigt, men säger att han hoppas att han inte kommer att pröva amfetamin.

(7/3 1997)
Närvarande Bo, T, S, M och K. Katarina frånvarande i dag. Det börjar med att T frågar Bo om dennes semester, om han rest ensam (Nej, med sin hustru). Varför har han inte ringen på sig? (Har inte det så ofta nu för tiden.) Bo vänder på det hela och killarna börjar tala om *sina* drömresor. T vill till Indien. Vad ska du göra där? Glida! Det är så stort. S vill möta våren i Paris och M vill åka till Amazonas eller Australien varvid det visar sig att T ändrat sig och först vill med till Amazonas och sedan till Australien. Efter en stund säger K att jag har också en drömresa som jag vill göra. Jaså? Jo, hem!

Ks inlägg bryter den stämning som dittills rått av drömresekaraktär och diskussionen kantrar mot problem. En stund ägnas åt Ks situation, att han faktiskt ska hem på besök i nästa vecka. Bo försöker framföra sin linje att han egentligen inte tror på detta och att han tror att K egentligen skulle behöva vistas *ytterligare* en tid, antingen på Hornö eller på något behandlingshem, typ Minnesota. Bo säger att Minnesota skulle han inte rekommendera för till exempel T, men däremot för K, men K är artigt oförstående. Han tänker *inte* ställa upp på Minnesota.

Sedan handlar det om S. Om hans möjlighet att få jobb, ett annorlunda liv. S menar att sociala egentligen borde ordna det för honom eftersom det var de som en gång tog hand om honom och satte honom på fosterhem. Men nu vill han egentligen ha pension, för att slippa hålla på med kofoten. Jobb kommer han inte att få. Bo försöker ändå skissera en möjlig utveckling mot ett jobb för S, som är intresserad av musik.

S kommer till ett familjehem i Göteborg och vistas där, kanske i 1 1/2 år, drogfri, att han visar intresse för några musikstudior, att de blir intresserade och att han kanske får en praktikplats som kanske leder till anställning. S slår ifrån sig detta som ett alltför orealistiskt drömprojekt.

När Bo och jag senare diskuterar det som hänt i gruppen säger jag att Bo kanske här antydde att man som missbrukare måste lita till ett större system än det mer medvetna vårdsystem som representeras av Hornö och sociala. Missbrukaren måste ge sig ut i en verklighet som inte helt och hållet styrs av detta medvetna system, för att kanske ha en chans, och möjligen är chansen större ute i detta system, såvida missbrukaren inte åter låter sig fångas in av missbrukssystemet. Jag vet inte om Bo riktigt godkände det, men jag tror det, under förutsättning att klienten ändå tar vara på de möjligheter som det medvetna vårdsystemet erbjuder.

Det förödande skulle alltså vara att missbrukaren helt förlitar sig på detta system, inte gör något själv och därmed inte heller låter ett större system än vårdsystemet göra sig gällande. Man kan kanske säga att det medvetna vårdsystemet genom sin bristfällighet ändå uppmanar klienten att ta egna initiativ.

S betonar att socialsekreteraren *egentligen* inte är intresserad av honom som person utan bara i sin egenskap av socialsekreterare, under kontorstid. Här finns således ett svektema. Han har inte haft några personer i sin närhet som har ställt upp så till hundra procent som föräldrar gör i bra fall, utan han har hela tiden varit utsatt för ett slags svek, just från personer som har haft som sina jobb att ta hand om honom. Det är ett system som blir väldigt svagt, i synnerhet efter kontorstid. Möjligen kan Hornö i det sammanhanget vara mer tillförlitlig eftersom där finns en kontinuitet, dygnet runt, hela veckan och året om.

(14/2 1997)

Alla stolarna går åt i dag. Fem klienter, Bo, Katarina och jag. Klienterna K, T, P, S, T. Rummet kommenteras. Det saknas tavlor på väggarna, gardiner för fönstren. Bo säger att Katarina vill ha en kappa. Jo det höll alla med om. S: inte såna här (som hänger ned efter sidorna), det passar inte. TVn är borta, den var trasig och fick tas ned för reparation. Golvet ska läggas om, det har uppstått ett hack i det men anses olämpligt av någon annan anledning.

Vi kommer in på döden via erfarenheter av hur död luktar. S kan bidra med hur grav luktar eftersom han en tid kvartat i ett bårhus eller liknande, i alla fall på en kyrkogård. En sen natt hade han sett en gaslåga någonstans på kyrkogården. Nyfiken hade han gått dit och det visade sig vara en tining av en familjegrav, delvis redan grävd. Han kan redogöra för hur grav luktar. Inte angenämt.

S kan också bidra med erfarenheten hur det luktar i en bil där en död höna legat i bagageutrymmet cirka 14 dagar. Den erfarenheten hade han fått i åttaårsåldern vid en vistelse på fosterhem. Han avslutar den delen genom att säga att "Det var där mina problem började".

T kan bidra med erfarenheten av död människa. Han hade funnit en kamrat död sedan tre dagar. Det luktade inte gott. Inte var det roligt heller. T uttrycker sig bra. Han finner lätt de ord han behöver men säger sig sedan en tid vara "låg". Han har väntat på metadon sedan september. Det har varit upp och ned, men hittills har han klarat det hela. Men nu vete fan. Han känner sig desperat. Det går snart inte längre.

P kan bidra med att ha funnit en äldre kvinna död i en supkvart. Han var full vid tillfället och ursäktar sitt burdusa beteende med den saken. Någon uppmanade honom att väcka kvinnan som låg på en soffa. Han gick fram och försökte väcka henne vilket inte gick. Hon är ju död, säger han över axeln, men full som han var tog han ändå tag i hennes hår. Huvudet var alldeles slappt. Han ursäktar igen sitt beteende. Ni vet ju hur man är när man är full. På Bos fråga om hon var alkoholist säger han ja, och det var en suparkvart. Kvinnan hade druckit hårt i sin dar.

Bo ger försiktigt ordet till K, om han möjligen? Jo, visst, han hade påträffat sin pappa sittande död vid matbordet, pizzan ännu i ugnen. (Hur såg den pizzan ut? frågar någon burdust men får inget svar på det.) Pappans hjärtmuskel hade brustit och han var, säger K, "hälften neger, hälften vit", vilket han förklarar på något sätt med att blodet strömmat ut, möjligen i kroppen, på ena kroppshalvan. Han hade sällskap av polis. Visst var det läskigt men han ordar inte vidare om den saken utan går in på att just brusten hjärtmuskel enligt läkare medför ögonblicklig död och alltså något man kan önska sig när det är så dags.

Det uppstår en diskussion huruvida man verkligen dör så snabbt ens av brusten hjärtmuskel. S tar exemplet giljotinering. Troligen är man vid medvetande ännu medan huvudet rullar några varv.[78] T som är jägare säger att om till exempel en älg träffas direkt i hjärtat så tar den inte ett enda steg, den faller rakt ned, så det kan nog stämma det där med död på en tiondels sekund.

Vid det här laget är det bara T som inget sagt. Alla, mest Bo och Katarina, försöker nu få honom att delta men han vägrar. Skruvar på sig, lite generat, som vore han blyg, men troligen är det svårare än så. Han *har* att tala om, säger han, men inte här. Det går inte. Det hjälper inte vad Katarina än säger.

På ett sätt deltar han i gruppens samtal, kanske mycket intensivt, dels genom sina blickar främst mot Katarina och mot S med vilken han bollar en snusdosa, dels med kroppsrörelsen. Händerna upp bakom huvudet, sträckta bakåt, hasa upp och ned i stolen. Blicken mot Katarina är innehållsrik men inte lätt att förstå. Hans glasögon är lite färgade så man kan inte riktigt se hans ögon. Där finns mycket utsagt om än inte i ord. Problemet är att i den här gruppen är det *ord* som gäller. Det gäller här att sätta ord på sina känslor, inte bara spela dem rätt ut i form av kroppsspråk.

Så här dags har ungefär 20 minuter gått och S säger att nu har det väl nästan gått en timme? Det känns som om klienterna helst skulle vilja anse timmen vara slut. Katarina försöker få igång det hela igen. Plötsligt får K ett litet utbrott där han ifrågasätter gruppens berättigande. Jag tycker inte det ger nånting! säger han frankt. Och vad tjänar det till att prata om döden, det tjänar väl inget till! Det tycker inte jag i alla fall. Hans ögon lyser av upprördhet men inte heller han förmår sätta fler ord på den känslan. Vad är det egentligen meningen att vi ska göra här, undrar han och Katarina försöker förklara. Att det kanske vi kan prata om. Men K accepterar inte om han än inte säger emot vidare.

Katarina introducerar ett annat ämne. Hon utgår från det förhållandet att några har svårt att komma upp på morgonen. K nappar omedelbart och säger att det är för djävligt! Hans förslag är att om inte alla är på plats halv nio så blir det inget möte. K får inte medhåll på den punkten. De övriga verkar inställda på att problematisera fenomenet. Kanske mår de inte bra psykiskt, de som inte orkar ner? De ser kanske ingen anledning att stiga upp? Kanske nattmänniskor?

Katarinas tanke med initiativet är att komma fram till att man kanske ska försöka *ta tag* i den situationen, att oviljan att stiga upp är en *signal* om att något inte är bra.

Men aspekten vinner inte riktigt terräng och några tycks mena att man behöver vara ifred helt enkelt.

Bo kontrar Katarinas inlägg genom att säga att det egentligen är ett under att så många stiger upp överhuvudtaget. Att det kanske bara är ett par tre stycken som är sena. Det är mer anmärkningsvärt än att några blir kvar i sängen. Man diskuterar väckarklockor i stället för att personalen går omkring och väcker. Några av klienterna tycker att det inte borde behövas personlig väckning. Katarina tycker det är märkligt att personalen ska springa upp och ned och försöka väcka. Någon konsensus uppnås inte vilket kanske inte heller var tanken.

K är allmänt uppbragt över att folk inte passar tiderna, inte personalen heller. När man till exempel ska åka till Lillkyrka för att spela volleyboll. Då går en kvart förlorad bara för att folk inte är klara. Det är för djävligt.

Katarina avslutar med att det är lite av uppbrottsstämning på Storgård vilket kanske beror på att flera ställer in sig på Margretelund. T instämmer och säger att många, inklusive han själv, redan "mentalt har lättat från Hornö".

Man kan undra hur något alls kan åstadkommas med en grupp som är så instabil som denna och där varje individs aktuella mentala tillstånd ständigt spelar in. Kanske kan det samtidigt vara en tillgång. Förutsättningen är att man lyckas få till stånd en *stämning* där var och en vågar säga något.

Beträffande T lyckades man inte i dag, åtminstone inte så att han använde ord. När gruppen var över och alla klienter lämnat kom T åter in i rummet, vände en gång till men kom tillbaka igen och satte sig. Ett tag tänkte jag att han kanske vill att *jag* går ut men det hann jag inte säga förrän Katarina gick för att stänga dörren, men det ville inte T. När hon ändå insisterade på stängd dörr gick han och kom inte igen.

Finns det någon yrkesgrupp som är bra på att tyda kroppsspråk? Hur är det med mimare? Jag är ganska säker på att rätt mycket information gick förlorad på samtalsgruppen, åtminstone för mig. Varför är det så viktigt att sätta just ord på sina känslor? Finns det ord för allt? Kanske måste kroppsspråket tas till ibland, men om ingen riktigt förstår? Varför engagerar inte Hornö en dansare eller mimare som behandlingsassistent?

Är den här typen av grupp mindre avancerad än traditionell gruppterapi? Här är förutsättningarna mer naturliga i den meningen att gruppens sammansättning varierar nästan kontinuerligt, att personerna faktiskt finns med där även om de mår dåligt (gäller kanske även vanlig gruppterapi), att man inte medvetet driver en kontinuerlig behandling utan låter omständigheterna fungera som utgångspunkt. Syftet är inte att riva någons försvar utan snarare att stärka en position av ickeförsvar, av öppenhet, utan att först ha rivit någonting. Möjligen skulle man döpa om gruppsamtalen till "salong" eller något liknande och betona frivilligheten och tillfälligheten. Kanske skulle man kunna utgå från annat än filmer om droger och alkohol. Varför inte utgå från dikter, avsnitt av teater och att lita på att samtalet ändå kommer in på

saker som är väsentliga för klienterna och för Hornö, vad man än utgår från. Utgångspunkten skulle fungera som stimulans, avkoppling, inbjudan att lägga ned försvaret för ett ögonblick i förvissning om att "det kommer inte att handla om mig och om mina problem", vilket det kanske ändå skulle göra om än indirekt. Och kanske skulle man ha fika och gott kaffebröd som extra bortkopplare.

Gruppsamtal finns även på låsta sedan 2 1/2 år. Man samlas på Gammelgård och man talar om "vad som helst". Bakgrunden är att på sommaren 1995 var det dålig stämning på låsta med mycket vandalisering. Owe hade sagt att nånting måste göras. Eftersom Eila hade hållit på med gruppsamtal tidigare fick hon uppgiften. Sen dess har det pågått. Och hon tycker att det har blivit bättre. Hon säger att det är viktigt att klienterna har någon annan instans än sin kontaktman.

Eila ger mig intrycket att samtalsgruppsverksamheten har varit lite av och till, vilket förefaller naturligt. Hon tvingar ingen att delta och det är inte alltid grabbarna vill sitta och snacka i grupp. Eila säger att det vore bäst om det vore en man och en kvinna på personalsidan men det blir ju allt färre män i verksamheten. Hon vill att det ska vara två, för att om en inte vill stanna så ska någon kunna följa med den klienten tillbaka till låsta och de andra ska kunna sitta kvar. Hon säger sig vara beredd att muta med kaffebröd om det visar sig nödvändigt, men hittills har hon inte gjort det. Samtalsgruppen pågår tisdagar mellan 14.30 och 15.30 och tills vidare är det Eila och Gullan som håller i gruppen.

På låsta är samtalsgruppen kopplad till utredningsarbetet och till arbetet vid avdelningen. Sammanträdena är flexibla i tidpunkt och närvarokrav. Man har grupp när det passar för personal och klienter. Medan den dagliga morgonsamlingen tar upp det praktiska som kommer att hända under dagen kan samtalsgruppen försöka gå djupare i missbrukets problematik. Det som kommer fram vid samtalsgruppen kan gå mer eller mindre direkt in i utredningsarbetet för respektive klient. Samtalsgruppen på öppna är en indirekt källa för utredning och utplanering.

Handledning

Uppskattad extern handledare är som sagt Bengt Warren.[79] Den handledning som erbjuds på Hornö är *klientorienterad* men med inriktning även mot de anställda och deras roll.

> Jag kan väl sakna ibland, lite grand, handledning för personalen i övrigt, men ibland går ju det här ihop på något sätt, att man i vissa fall kan diskutera sig själv också kontra klienter man har jobbigt med. Så handledning behövs. Utan handledning skulle det vara mycket svårare att jobba på den här avdelningen. Men det är klienthandledning. (Tommy, behandlingsassistent, låsta)

> Alla problem som vi har på den här institutionen är egentligen relaterade till den klient vi har inne. Utan klienter skulle det inte finnas några problem för det skulle inte finnas nån institution vilket betyder att man måste fokusera klienten när problemen uppstår för det är därför dom

kommer och det är där dom kan åtgärdas. De problem som uppstår beror på att man kanske inte klarar av dom problem som klienterna dumpar över på dom. Då mår man dåligt och när man mår dåligt börjar man kritisera runt omkring. Då reagerar man på andra arbetskamrater. Den dag man löser relationen med klienten och förstår den ... (Owe, institutionschef)[80]

Förutom den officiella handledningen förekommer former av informell handledning. Sex av de anställda bor i Uppsala. De samåker ibland liksom den personal som bor i Enköping. Samåkandet blir ett tillfälle till handledning anställda emellan.

Man har ju ofta nån slags handledning när man åker hem med sina arbetskamrater, samåker. Att man på nåt sätt får ur sig saker och ting. Det är ju viktigt med den här typen av träffar. (Tommy, behandlingsassistent, låsta)

En förutsättning för den handledningens effektivitet förefaller vara att den sker *utanför* Hornö, på väg till eller från. Den externiteten är en parallell till den *externe* handledaren som *kommer in* till Hornö.

Handledningen tycks vara det tillfälle då det är lättast för personalen att ge varandra eloger för bra arbete. Kanske beror det på att mycket då kommer fram av personalens ansträngningar och tänkande. Dessutom sitter där en välbekant men ändå utomstående person, handledaren. Det "tar" bättre att ge en kamrat beröm inför en utomstående.

Ibland blir handledningen på handledarens initiativ mycket detaljerad. Han vill veta i detalj och deltar därmed aktivt i behandlingsplaneringen och ger inte bara översiktliga råd. Personalens ambivalens gentemot besvärliga klienter motverkas genom handledning utifrån. I handledningen kan ambivalensen läggas fram, bredas ut, stötas och blötas till en hanterlig form. Det är oftast handledaren som avgör när ett ärende är färdigdiskuterat för tillfället. Om diskussionen då ska ta fart igen måste någon tillföra nytt stoff.

Periodiciteten i handledningen gör att handledaren ibland kan konstatera förskjutningar i personalens inställning till en viss klient. I slutet av februari (1997) noterar Warren att personalen blir mer och mer positiv till E för varje gång E är uppe till diskussion. Innan ärendet avslutas för denna gång frågar Warren kontaktmannen: "Du har en del tankar för E även om det känns besvärligt?" Gullan: "Ja."

Klienterna har ingen *extern och oberoende* handledning som intresserar sig för *deras* problem, med sig själva och med personalen. Den enda "externa" handledning klienterna får är från andra klienter *på* själva Hornö.

En del personalkategorier på Hornö har en mer perifer ställning till utredning/behandling och kan fungera som ett slags (halv)extern handledning för klienterna. Dit hör vaktmästare, arbetsledare, kökspersonal och i någon mån de behandlingsassistenter som *inte* är kontaktmän. Men klienterna vet att dessa kategorier odelat står på Hornös sida och rapporterar relevant information.

Tanken på extern handledning för klienterna är inte omöjlig. Flera kategorier är tänkbara för uppgiften, inte bara psykologer eller psykoterapeuter vilka kanske lätt identifieras med motståndarlägret. Intresserade präster är *en* tänkbar kategori men mest naturliga är kanske personer som själva *varit* missbrukare men som lämnat det livet och nu ser som sin uppgift att hjälpa olycksbröder utan att själva arbeta genom behandlingsinstitutioner.

Den känsla man kan få på Hornö på onsdagar (dit sammanträdesverksamheten är förlagd) är att personalen för en stund *överger* klienterna. Flera ger uttryck för sådana känslor. Det skulle möjligen vara nyttigt för både personal och klienter om motsvarande övergivenhet *någon gång* skulle drabba personalen. En extern ombudsman för klienterna skulle, till exempel, kunna trycka på om fler aktiviteter för klienterna, vid sidan av den allestädes närvarande idrotten.

Handledningen kan ses som ett formaliserat tillfälle till *underkastelse* under det faktum att den enskilde behandlaren/kontaktmannen inte ensam och inte av egen kraft kan lösa klientens problem. Underkastelsen sker kanske i ett läge då kontaktmannen, överlupen av fakta och en kanske alltför nära relation till klienten, inte så lätt ser lösningen.

Att ta upp sin klient i handledning eliminerar den (risk för) statusförlust som skulle kunna finnas om kontaktmannen i stället skulle tvingas gå till en kollega eller sin chef för att få hjälp. Handledaren är neutral och personalgruppen uppträder här som (neutral) instans, inte som motpart (till kontaktmannen). Att lägga fram sin klients situation inklusive sin egen relation till denne klient (som givetvis färgar hela presentationen) är att erkänna att situationen är en övermäktig. Man behöver hjälp.

> Alltså, man kan ju komma upp på handledning och vara alldeles tom va ... på nåt sätt ... med alla fakta. Men man känner att man inte kan komma vidare. Då känns det på nåt sätt att nu vill jag ha hjälp, nu skickar jag ut hela skiten, hela paketet, till handledarn och till resten av personalgruppen. Sen sitter jag på nåt sätt och tar emot. Det är vad jag behöver kanske, på den här handledningen, att ... hjälp mig nu att komma vidare med Pelle. Jag har fastnat. Det tycker jag är ganska bra beskrivet. Det är vad man behöver. Det är ju lätt i det här jobbet, att fastna, att man liksom känner att nu orkar jag inte längre. Pelle är så djävla jobbig va. Jag kommer inte vidare. Nån annan måste ta tag i det här och hjälpa mig. (Tommy, behandlingsassistent, låsta)

Det är tänkbart att den kontaktman når längst och får mest hjälp som helt lyckas underkasta sig handledningssituationen i den meningen att han/hon lägger fram alla fakta så långt möjligt *utan* egen medveten tolkning och utan (att avslöja eventuella) egna idéer om hur lösningen skulle kunna se ut.

Handledningen leder inte alltid fram till konkret strategi. Även i sådana fall kan kontaktmannen få ny energi och uppslag genom att fakta skyfflats omkring och

plötsligt kan ses ur nya synvinklar som blir relevanta utifrån kunskaper och erfarenheter som kontaktmannen kanske har men inte varit medveten om. För en stund tar gruppen på sig, härbärgerar, kontaktmannens problem.

Det har betydelse att kontaktmannen får *höra sig själv* lägga fram klientens situation. Konkretiseringen föder tankar och lösningar. Det är inte alltid handledaren eller gruppen som kommer med det nya utan det föds också hos kontaktmannen själv i framställningsögonblicket (och givetvis i ett slags dialektik med den frågande gruppen). Kontaktmannens framställning inför gruppen *påverkas* av (kommer till ytan genom) den omedvetna kunskap han/hon har om klienten.

Handledningen kan förändras beroende på vilka klienter och vilka problem som tas upp. Den allmänna stämningen på Hornö påverkar också.

> Men det är den stora möjligheten tycker jag, när man kör fast med nån ... att göra klienten mer begriplig för en. Och sen den egna frustrationen. Om man inte kommer nånstans så kan man ju få lite hjälp med det också. Den här klienten har haft det så här i hela sitt liv, på nåt vis, så vad förväntar man sig efter en månad här? Så man inte känner sig så värdelös själv. (Dag, ansvarig, öppna)

Handledningen utgår från vad kontaktmannen har att säga.

> Ja, det är ju upp till kontaktmannen att ha ordning på det där, så man kan dels ställa ett riktigt problem, som igår då Anders hade det här problemet: Hur ska jag göra, han är så ovillig att prata med socialsekreteraren? Det återkom ju han till. Jag vet inte om det vart nåt riktigt ... Egentligen fick han väl inget riktigt svar på den frågan. Det glider lätt iväg. Men han hade ju en tydlig fråga där, egentligen, som han ville ha hjälp med. Hur ska man göra? Men jag vet inte. Jag har inte frågat om han fick nån hjälp av det där. Ibland kan man tycka ... Ja, vad blev det av det här egentligen? Ibland kan man känna, jaa ...?

För en avdelningsansvarig kan handledningen vara ett tillfälle att påverka kontaktmannen om man misstänker en bekväm lösning, till exempel att snabbt försöka få iväg klienten till ett familjehem. I handledningsgruppen kan det finnas information och erfarenheter som stöder en annan linje. Men kontaktmannen kan naturligtvis också få stöd för *sin* linje. Dag har tankar om möjliga förändringar av handledningsinstitutionen.

> Om man skulle önska sig en förbättring så skulle det vara lite tankar om vad man vill göra med handledningen. Ta upp ett visst problem. Nu tar man ofta upp en *klient*, utan att ha en direkt fråga, och så ser man vad som kommer ut av det. Vrida och vända på det, så det klarnar. Anders igår hade ju ett tydligt problem. Men om jag ska säga något generellt så är det väl att man tar en klient bara, helt enkelt, och går igenom.

Minskningen av antalet kontaktmän till två på öppna har medfört att kontaktmännen *alltid* har problem med *någon* av sina klienter eftersom de har så många. Tidigare

var antalet klienter per kontaktmän mindre och ibland kunde det bli brist på ämnen för handledning.

> Vad ska vi prata om i dag? Ja, *inte* mina, var det ju ofta, för jag har just inga problem med den här. Nej, jag kan inte så mycket om den här. Då fick man stöta på, att man tog upp det, och då kunde det under samtalets gång visa sig ... man kom fram till om det var något som visade sig vara besvärligt. *Så vill man inte ta upp en klient så säger ju det också någonting*. Det säger att man inte vill se problemet kanske, eller visa upp det. Att man *kan* dåligt om klienten, att man inte kommer nånstans.

Kanske kan man skilja på den situation då kontaktmannen *kan* för lite om klienten och därför inte vill ta upp honom i handledning och den situationen då kontaktmannen *kört fast*, kanske på grund av personliga motsättningar med klienten. Båda situationerna är känsliga men på olika sätt. Det kan kosta att vidgå egna negativa känslor.

> Det är ju inte meningen att det ska bli kritik mot kontaktmannen, att man ska slå nån på fingrarna, utan det är ju ... Man ska kunna berätta om hur man känner själv, skamliga känslor, att man blir arg på nån klient. Det händer ju också, att man kan bli arg, och köra fast fullständigt, och hur man ska ta sig ur det. För vi byter ju inte kontaktmän.

Det kan bli så, på grund av klienternas personligheter, att kontaktmannen och övrig personal vet mycket om några klienter och nästan inget om andra. Sådana obalanser kan avslöjas vid handledningen, förutsatt att den okände klienten alls kommer till behandling.

> Några är det *lätt* att prata om, de är *tydliga*. Sen dom här som inte är så tydliga, problemen blir mer diffusa, inte så lätta att prata om. Så är det. Men det är viktigt att få upp dom också.

Vid hög beläggning – som på öppna under vårmånaderna 1997 – blir handledningen ett andningshål och en lugn stund där man tar sig tid, sätter sig ned och låter saker klarna. Vad är då handledningens essens?

> Handledningen utgår alltså ifrån känslor, tänker jag, processer, nånting med process. Sen så bjuder man in övriga att reflektera kring det här problemet, ikring vad som sägs, egna tankar, associationer ... Och sen är det handledarens jobb att, på nåt sätt ... Vad är möjligt? Hur är det möjligt att hantera det här? Optimalt så skulle man hantera det på det *här* sättet, tänker man som handledare, men, det lönar ju inte att säga hur det ska göras utan ... Vad är möjligt att göra utifrån institutionens sätt att fungera, institutionens sätt att tänka kring behandlingsinnehållet? Då gäller det på nåt sätt att kunna plocka fram den här minsta gemensamma nämnaren för gruppen. För att man ska kunna hantera hur man ska förhålla sig till den här klienten. (Bo, psykolog)

Handledaren måste nödvändigtvis komma utifrån, ty *ingen profet bliver i sitt fädernesland väl mottagen* (Lukas 4:24).

Warren: Signalerna till klienten måste vara: Jag tror på dig. Om han sticker springer ni efter?

Ninnie: Vi kan springa för motionens skull och möjligen försöka hålla koll på var han är och hålla kontakt med polisen, men absolut inte hoppa på honom för att få honom in i bilen.

Warren: Är det spännande? Vad tror du kommer att hända?

Ninnie: Jag tror inte P har planerat att dra.

Warren: Snackar ni om mordet?

Ninnie: Vi har berört det. Det var ett rån och nån dog, säger han, plus vakten i ett fängelse som blev misshandlad ordentligt men klarade sig. Men vi har inte hunnit så mycket. Han har flyttat runt.

Bengt: Det är hans grej: att straffa ut sig från varje ställe.

Ninnie: Han har berättat om en djup depression när han togs in första gången. Ingen tog hand om det, även om han fick kontakt med en äldre medfånge.

Warren: Jag har arbetat mycket på fängelse. De får oftast inget tillfälle att bearbeta. Om han blev deprimerad så förstår han någonstans vad han har gjort. Han har fått tränga bort sin depression, den är obearbetad.

Gullan: Han var yngst och fick verkligen ta för sig. Jag tycker om honom.

Warren: Han har alltså en brorsa som har lyckats vända på steken. Det känns lite synd att han ska komma till S. Han behöver sitta och prata. Det får han inte där. Den han har på sin sida är socialsekreteraren och det kan räcka väldigt långt.

Gullan: E har flyttat ned till Storgård och jag håller tummarna.

Warren: Var det med milt tvång?

Gullan: Lite tryck från de andra klienterna, plus att Owe hade öppnat för en liten avskrivning.

Judith: Jag frågade vid utdelning av medicin: Känns det som om du vill dra? Ja ... men han äter medicin.

Gullan: E säger: 5 timmar i öppen institution är rekord. E har 2 månader kvar. Soc vill att han ska till Margretelund men risken finns att han går ut och gör sig illa. Han har ett utseende som bara en mor kan älska.

Bengt: Han vet inte om han vill leva eller inte.

Gullan: Han är ännu mer orolig nu, sen prästen var här. E vill ha en just begravning.

Bengt: Han har aldrig *fått* leva. Han har inget att relatera till.

Gullan följer E ned till Storgård som en kompis, sitter och fikar. Det är inte bra att bryta totalt. E är accepterad av gruppen klienter. De är måna om honom. Alla berömmer Gullan för hennes insatser. Gullan var negativ från början: "Jag har inget mer att ge", sa hon ibland, men har ändå övervunnit. Hon tycker det är bra med inskolning och att inte bryta kontaktmannaskapet, om det har bildats en bra relation.

Det man berättar för handledaren – berättelsen riktas alltid till honom – är en enkel berättelse utan konstiga ord. Kanske vågar man sig inte på för avancerade termer eftersom experten sitter i handledarstolen.

Det är handledarens uppgift att ta fast det som kommer fram, något som berättaren (oftast kontaktman) kanske bara säger i förbifarten. Så liknar kanske handledningen indirekt "samtalsterapi". Den som behöver behandlas är inte närvarande och hans sak läggs fram av ett ombud. Finns det en fördel med det?

Det handlar om att inge kontaktmannen mod i en till synes hopplös situation. Det handlar om att utifrån de data som kommer fram direkt eller genom att handledaren ställer egna frågor finna en utväg, en handlingsriktning, en ståndpunkt. Det är då troligen en fördel att klienten *inte* är närvarande, att hans sak kan diskuteras utan behandlingspsykologiska hänsyn.

Handledaren förvånar mig genom att från gång till gång minnas detaljer om de klienter som han bara hört beskrivas. De finns i hans huvud, skapade av den diskussion om dem som förts. Kanske är det en fördel att handledaren inte känner klienten, vilket innebär att handledaren ser en förenklad, stiliserad bild, som kanske är lättare att lösa än den komplicerade bild kontaktmannen har i sitt huvud.

> Ja, det är ju så det är. Står du bredvid K, eller patienten, så är du också påverkad av en massa andra processer. Du har soc på ena sidan och du har ... Men eftersom jag som handledare inte har träffat vare sig soc eller Berit eller klienten utan får beskrivet för mig en person, jag får beskrivet hans bakgrund, hans sociala situation, hans missbruk och då kan jag ju gå till min egen kunskapsbank. Min erfarenhet säger mig att ... Genom att man inte är indragen så kan man ju ha ett ganska känsloneutralt förhållningssätt, och kunna se bättre. Det är ju därför det är så viktigt att handledaren kommer utifrån och in. (Bo, psykolog och handledare, dock inte på Hornö)

Kontaktmannen sitter samtidigt inne med komplexiteten och kan korrigera handledarens "förenklade" lösningar genom att efterhand leverera mer information. Denna (dialektiska) process kan tänkas pågå fram till det stadium då kontaktmannen inte längre har mer information som kan falsifiera handledarens lösning.

Alltjämt gäller att handledaren löst en förenklad (strukturerad) situation genom att vara befriad från den alltför invecklade bilden. Motsvarande kan eventuellt nås genom att kontaktmannen är borta från ärendet en tid varigenom en hel del skräpinformation faller bort och en enklare struktur står kvar. Men den metoden är inte möjlig i en behandlingssituation. (Den är däremot möjlig i en forskningssituation utan behandlingsansvar.)

9 Kontaktman

Handledaren Bengt Warren berömmer behandlingspersonalen på Hornö. Det är roligt att jobba här, säger han, att få träffa de här människorna som har den direkta kontakten med klienterna. De är beundransvärda! De är kanske inte så högt utbildade men de har verkligen *inget förenklat förhållningssätt* till sin uppgift. De får i allmänhet för lite beröm, menar han. Det är viktigt att de får uppskattning. Experter är möjligen mer raffinerade i sina *utläggningar* men i allmänhet klarar inte experter den här typen av jobb. Uthållighet i alla lägen mäktar inte så många av de högt utbildade.

På ett plan är all personal *ställd åt samma håll*: klientens vistelse på Hornö ska vara meningsfull och framgångsrik. Men det finns *skillnader i ansvar* för klientens resa genom systemet. En kontaktman har det tyngsta *direkta* ansvaret för "sin" klient medan övriga behandlingsassistenter (som ibland i sin tur är kontaktmän för andra klienter) har ett mindre ansvar för just *den* klienten. Förutom dessa två kategorier finns en tredje, nämligen den personal som jobbar med vaktmästeri, kök och arbetsledning. Till detta kommer den administrativa personalen, psykologerna och de ledningsansvariga som var och en har sitt speciella (behandlings)ansvar.

Varje kategori – varje nivå av ansvar för klienten – fyller sin särskilda funktion. Man kan jämföra med släktingar på olika långt håll. Om kontaktmannen är en regelrätt förälder i mycket så är kanske övriga behandlingsassistenter mostrar och morbröder eller fastrar och farbröder medan kökschef och trädgårdschef är en farfar eller liknande. Olika problem för klienten kan tänkas kräva sin typ av relation.

> Som behandlingsassistent (kontaktman) ställer man andra krav. Man kräver att du ska sköta dig, du ska stiga upp på morgnarna, du ska bädda sängen och städa rummet. Det får inte se alltför djävligt ut. Man har mer ansvar. Man ställer helt enkelt mer krav. Men här (i köket) har det varit på en annan nivå, kanske mer ... lite mer frivillig basis men å andra sidan tycker jag dom har varit mer öppna, och har *velat* verkligen komma upp här även dom som inte har jobbat här. Det har hänt ofta att dom har kommit upp och druckit kaffe, och sitter och snackar. En slags ventil. Inte för alla men för några är det så, rätt många under åren. (Lasse, kökschef)

På en behandlingsinstitution är övriga klienter ett slags "konkurrenter" till de funktioner personalen har. I ett utgångsläge har klienten mer gemensamt med andra klienter än med sin kontaktman och övrig personal. Men det förekommer också att klienternas samspel kan utnyttjas för personalens syften.

Personalens kärlek till klienterna är oftast av ögonblickskaraktär. Eila säger om P att *Han var så trevlig. Jag tyckte riktigt om honom en stund.*

> Jo, dom stunderna när han ler, och är rar. Då tycker jag om honom. Och sen när han ... Jag *hatar* inte honom men när han börjar hota att slå sönder avdelningen tänker jag: Bort med dej! Jag vill inte se dig, just den stunden. Det är inte själva P, det är hans beteende, att slå sönder. Det är det som jag inte tycker om. Precis samma sak som med egna barn. Ibland *hatar* man sina egna ungar. (Eila, vik. ansvarig, låsta)

> Det är viktigt att man vågar *ta* i dom, ta om axeln till exempel. E han är så kramsjuk. Man måste våga krama, prata om känslor.

> Man kramas ju här också och det tycker jag är väldigt viktigt, och även killarna. Jag krama om senast igår M för han blev glad att han fick tårta då han fyllde år. Han kom och krama om mig, och det är ju lite roligt med killar som kramas. Jag tror att jag inger nån slags trygghet i killarna, att dom *kan* visa ... (Lasse, kökschef)

Att antalet kontaktmän på öppna skärs ned till enbart två i januari 1997 motiveras av att Margretelund ska komma igång och att ett antal klienter ska fara dit. Schemaändringen i januari 1997 innebar för öppnas del en reducering av antalet kontaktmän från sex till två.

> Tidigare jobbade kontaktmännen både dag och kväll och helg så då hade dom ju ledigt mitt i veckan ibland. Det var ett pussel när till exempel soc kom och dom hade ledig dag eller började klockan två ... så de hade väl en sex eller sju dagpass på en treveckorsperiod, resten var kvällar och helger och lediga dar. Nu jobbar de som är kontaktmän dagtid, måndag till fredag. (Dag, ansvarig, öppna)[85]

Under våren 1997, efter omläggningen på öppna avdelningen, blir det tidvis hög belastning på de två kvarvarande kontaktmännen. Anders säger vid ett tillfälle att sex klienter är max att ta hand om som kontaktman. Nilla säger att "När jag hade nio klienter så blev J sittande". Den klient som i ett pressat läge inte *kräver* uppmärksamhet från kontaktmannen får kanske ingen.

Personalen på Hornö är ivrig att rapportera det som ser ut som en framgång med en klient. Framgången kan bli kortvarig men man tvekar inte att hålla fram den och glädja sig så länge den varar. Den 5/3 1997 kan Bengt rapportera att "Agneta och jag ska prata ihop oss lite om P. P har ändrat sig, skiner som en sol, pluggar, jobbar i verkstan."

En klient kan tänkas "lova" sin kontaktman att bete sig på ett visst sätt ungefär som ett barn "lovar" sin förälder efter en tillsägelse. När E i mitten på mars skolas in på Storgård och alla oroar sig för om han ska stå ut med nedflyttningen eller ge sig av säger Gullan att *E har lovat att vara kvar.* Es löfte är en "handling" som i någon mån binder honom.

Det har varit kroppsvisitation på grund av knarkfynd på låsta och A har ertappats med sparad medicin i en tepåse i kalsongerna. Borgerligt väluppfostrad tycker A

saken är förarglig och återkommer flera gånger till sin kontaktman (Bengt) om saken. Bengt tar honom i försvar inför den övriga personalen på låsta och säger till sist: *Det är min pojk!* Även här kan man för övrigt ana ett "löfte" från As sida till sin kontaktman.

Det är en naturlig sak och menar jag metodiskt korrekt att känslor uppstår mellan kontaktman och klient som påminner om relationen mellan förälder och barn. Fenomenet påminner om att läkare inom till exempel den geriatriska vården ibland finner det naturligt och vårdriktigt att betrakta de gamla som vore de far eller mor. Hur skulle jag behandla denne patient om hon vore min mor, om han vore min far? Hur skulle jag se på denne LVM-klient om han vore min son?

En av de kvinnliga kontaktmännen säger vid ett tillfälle: *När jag fick E ...* Så säger även en mor som talar om den hon själv har fött eller adopterat. Men föräldraanalogin kan användas i negativ bemärkelse. När institutionschefen är missnöjd med en av behandlingsassistenterna på Margretelund säger han att *hon är en morsa för dom* vilket alltså inte är bra.

Warren:	Vad väcker M för känslor?
Gullan:	En skitunge.
Eva:	Mysig när han är uppkäftig.
Gullan:	Han är annorlunda när han är på Storgård, inte lika uppkäftig där, tillåts inte vara det, av de andra klienterna. På låsta får han bestämma mer. Alkoholisterna går undan.
Warren:	Är han otrevlig eller obehaglig?
Gullan:	Inte hotande.
Ninnie:	Vi blir osams minst en gång varje dag. Å höll ned honom lite. Utredningen visar att han behöver en stark man som kan hålla honom i Herrans tukt och förmaning.

Motstridighet i personalens känslor för klienterna är måhända mer utpräglad än i en relation mellan förälder och barn. Att uppfostringsmodellen ändå kan användas på en behandlingsinstitution bygger på förutsättningen om en genomströmning, en metabolism. Personalen förväntas inte och kräver inte heller av sig själv att för gott inta en föräldraroll gentemot klienten. Relationen är tidsbegränsad och grundad i erfarenhet och professionalism.

När kontaktmannen blir ilsk på någon av sina klienter kommer funderingarna: Jag kanske borde byta jobb? Så tänker Nilla när hon hör T ringa till sin socialsekreterare och säga att "Jag mår dåligt när jag inte får klädpengar". Just det där "Jag mår dåligt ..." Men de kunde prata om saken.[86]

Kerstin säger att hon skulle vilja "sparka igång" P, skulle vilja se lite mer liv i ögonen på honom. Hon säger det tror jag för att hon gillar honom och tycker det är synd att det inte går så bra för honom. Dag förmedlar ett litet hopp genom att rapportera från den fysiska träningen, att P där är aktiv och glad. När de spelar volleyboll kastar han sig efter bollarna.

Förväntningarna på en kontaktman är stora. Hon/han ska vara rättvis och konsekvent, kunna stå emot klientens tryck och samtidigt vara inkännande, empatisk och förutseende.

Ninnie: Det finns något mjukt därinne (hos M).
Warren: Det är bra, det ska en kontaktman alltid känna!

Men en kontaktman kan känna sig uttömd inför sin klient. I sådana lägen kan handledningen – en utförlig diskussion, ett erkännande av kontaktmannens insatser och en överenskommen inriktning för ett fortsatt arbete – bli en omstart för kontaktmannen.

Kontaktmännen talar gärna om sina klienter vid olika sammankomster på Hornö. Det tillhör uppgiftens fördelar att få spela en roll, att ha kunskap som ingen annan har och att få dela med sig. Att med egna ord och utifrån sitt mått av scenisk talang få presentera ett unikt material och att med det som grund presentera förslag till lösning gör kontaktmannaarbetet attraktivt. Men det startar långsamt.

> Första dagarna går väl till att dom får boa in sig lite grann, det är lite olika hur dom är. En del är lätt att nå, en del är svårare, så det får man pejla in. Sen får man ju lyssna lite med dom på Nygård, hur den killen är. Man börjar med samtal, hör vad den har för syn på LVM-vården och vad det är han vill, och man tar reda på lite bakgrundsfakta, och så pratar man med soc. Sen har ju en del gjort utredning eller håller på med en utredning, och är inte utredningen klar så ligger man lite lågt tills den är klar, så att man kan få lite hjälp och se vad det är den klienten behöver. (Göril, kontaktman)

Vid handledning och andra behandlingsmöten förväntas kontaktmannen ha svar på frågor om klienten. Det blir lite pinsamt om kontaktmannen inte vet besked på en central punkt, som till exempel när Anders för ögonblicket glömt Ks egen teori om varför han dricker. *Har du glömt något så viktigt?* säger Dag lite spetsigt.

Dag, ansvarig för öppna, försöker peppa sina kontaktmän i handledningssammanhanget och uppmuntrar dem att göra si eller så. Vid handledningen står det klarare än annars – för till exempel Dag och handledaren – om kontaktmannen inte varit alert, inte gjort vad som förväntats. Brister kan avslöjas även om inte handledaren är den som avslöjar. Underlåtenhet (och dess orsak) kan framstå klarare och stimulerar förhoppningsvis till aktivitet.

Ju mindre information som kommer fram i en handledning – om kontaktmannen ännu inte hunnit så långt i sin utredning – desto fler frågor måste handledaren själv ställa. Ju bristfälligare material som presenteras desto mer måste handledaren locka fram för att få tillräckligt material för *sin* insats. Det blir lite osäkert om både handledare och kontaktman börjar gissa. Idealt sitter kontaktmannen inne med en faktaspäckad bild av klienten och berättar ur sitt svåröverskådliga förråd av kunskap om klienten. Då dyker förr eller senare något upp som ger handledaren en ledtråd.

Kontaktmannen tas från den avdelning där klienten befinner sig och är i regel behandlingsassistent. På sjukavdelningen utses ingen kontaktman men blivande kontakt på låsta kan tänkas komma och presentera sig på ett tidigt stadium: "Hej, det är jag som ska bli din kontaktman!" Under en vistelse på Hornö (då vården fullföljs) har klienten alltså två kontaktmän, minst. Det kan bli fler beroende på vakanser.

Klienten tvingas således byta såväl miljö som kontaktman vid flyttning från låsta till öppna. Man kan tycka att endera vore tillräckligt – att klienten kunde ha en och samma kontaktman under hela resan men kunna byta miljö mer flexibelt. En modell vore att låta kontaktmannen följa klienten genom hela kedjan vilket automatiskt skulle ge ett personalflöde genom avdelningarna. Att klienterna sällan går "på räls" genom Hornö omöjliggör den varianten.

När en klient efter rymning eller avbruten §27-placering kommer till Hornö och åter hamnar på låsta avdelningen kan kontaktmannen på öppna samarbeta med kontaktmannen på låsta exempelvis vid besök från socialtjänsten.

Kontaktmannens uppgift att *härbärgera* innebär bland annat att låta klienten "kasta bollen" till kontaktmannen, i form av information, önskningar, förtvivlan och förbannelse. Kontaktmannen behåller bollen längre eller kortare tid för att kunna dryfta klientens sak i handledning men också för att klienten under tiden åtminstone symboliskt ska befrias från sin situation.

> Härbärgerande, överfört till vår institution? En förmåga att stå ut med ångest, att kunna hantera ångest, kaos, ta emot ångest, aggressivitet, kärlek, hat, kunna ... Klienterna är kaotiska och impulsiva, har svårt att stå ut med sina egna känslor. Vi som personal måste ha en förmåga att inom oss bära, hjälpas åt och bära det här så att säga. (Bo, psykolog)

Den temporära befrielsen kan ge klienten utrymme för omprövning. Om jag ges tillfälle att lägga fram min sak för någon annan kan saken plötsligt framstå i en annan dager. Jag ställer ifrån mig problemet – härbärgerar det – någonstans och genast visar det sig för mig ur en annan vinkel, enligt en nästan fysisk princip. Att härbärgera klientens problem är att momentant lösa honom från det och få honom att betrakta problemet från en annan utkik.

LVM-vården, kanske mer än annan människovård, kräver ett kontinuerligt tankearbete av sin personal. Utbildning och erfarenhet är ett oundgängligt stöd i arbetet men varje klient är speciell och kräver, särskilt av kontaktmannen, att denne hela tiden analyserar klienten och sin relation till denne, inte bara utifrån sin utbildningskunskap. Den uppenbara aspekt som tillkommer i LVM-vården är tvånget, en faktor som vänder på en del av de principer som gäller för frivillig vård.

När utplanering diskuteras för E säger Gullan, hans kontaktman, att hon tycker att han borde få komma till ett familjehem och samtidigt gå i samtal. Hon tycker han

ska bo i ett hem där det finns en kvinna som kan krama och tillägger: *Den här killen skulle man vilja jobba med i två år.*

Kontaktmännens erfarenhet – att deras klienter egentligen skulle behöva mycket längre relationer till en och samma person – strider mot Hornös (LVMs) princip att klienterna inte ska knyta nära kontakter på Hornö eftersom syftet är att klienten ska gå vidare till frivillig vård.

Om de mer elaborerade tankarna om varför en klient (alkoholist) faktiskt behöver stanna ett tag till på Hornö sinar kan man helt enkelt säga: "Han behöver vara kvar ett tag och torka."[87]

M drog från Margretelund efter ett besök av socialsekreteraren. Nilla som länge varit hans kontaktman blir inte klok på varför han stack.

Göril: Han hade sagt att han inte var intresserad av Margretelund.
Nilla: Jag känner inte igen det, det stämmer inte! Han tyckte det var hemskt på Hornö! Klart att han skulle stanna på Margretelund! Jag känner mig lurad. Nu kommer han alltså tillbaka hit där han inte trivs!

Nilla tyckte att det var en bra planering. Hon trodde inte M skulle ge sig av. Han hade ringt och sagt att han stuckit för att han befarade att det skulle bli fängelse i stället för P34 eller fotboja. Nilla tyckte *inte* att hon hade en bra kontakt med M men vad tyckte han? "Hälsa Nilla!" var det sista han sa innan han rymde.

Warren: Han vill tillbaka hit?
Nilla: Blir det summan?
Warren: Han vet att det blir så.
Göril: Jag tror han trivdes rätt bra här.
Warren: Ofta underskattar man sin position i relation till den man handleder. Det kan vara så att du har gjort mer än du tror.
Nilla: Genom åren är detta en av de svåraste kontakterna.
Warren: Han tog ett tydligt steg för att få komma tillbaka hit till dig.[88]

Den paradoxala erfarenheten är att när kontaktmannen tycker att det verkar hopplöst sker kanske något avgörande med klienten och när kontaktmannen tycker att det hela går bra kan det visa sig att det går *för* bra, det vill säga dåligt.

Att man bestämmer att en viss person ska vara kontaktman skapar en speciell relation mellan klient och kontaktman, en relation där kontaktmannen känner ett *ansvar*, får en viss *hållning*, medan klienten känner av just detta och kanske blir *restriktiv* och *kylig*.

Göril har här en helt annan uppfattning om klienten än Nilla. Göril är behandlingsassistent men *inte* Ms kontaktman. Hon kan föra mer avslappnade samtal med M. Hon jobbar dessutom kvällstid vid tillfället. M anförtror Göril informa-

tion som han undanhåller sin kontaktman kanske av hänsyn till dennes uppgift och ansvar.

Kan man systematisera och tillvarata den information som kommer icke-kontaktmän till del? Formaliseringen får inte vara för stark för då förloras kanske fördelarna. Det man kan göra är att internt *haussa* betydelsen av icke-kontaktmännens uppgift, den time-out-funktion som de behandlingsassistenter har som inte är formella kontaktmän.

Klienten kan tänkas klassificera alla kontaktmän som speciella, att det krävs speciell försiktighet med den information de får oavsett vems kontaktman hon eller han är. Att det finns några kategorier som *inte* är kontaktmän är antagligen en god sak. Här finns, kan klienterna tänka, en kategori som är till för oss men som inte har kontaktmannaansvar. Klienten torde vara klar över att det han säger/gör kommer att nå kontaktmannens öron vilket kanske är avsikten.

Om det etableras en bra kontakt mellan klient och kontaktman på låsta kan det medföra att klienten tvekar att flytta till öppna. Om klienten flyttar mister han i praktiken kontakten med sin kontaktman trots det korta fysiska avståndet mellan avdelningarna. Ingen vet säkert om klienten kommer att kunna etablera en bra kontakt på öppna.

Man undviker att sätta in vikarier som kontaktmän. Vid semestrar och ledigheter försöker man i stället föra över klienterna till annan ordinarie och för klienten känd personal.

Hornömodellen bygger på att kontaktmännen (låsta) kan göra en grundläggande utredning av klienten som komplement till psykologernas tester. Om hornömodellen ska ha framgång måste kontaktmännen vara *intresserade* av utredningar, av att formulera sig, av att undersöka klientens personlighet och situation och finna vägar till den nödvändiga motivationen för fortsatt vård.

Låsta avdelningen på Hornö har finskspråkig personal. Vid handledningen den 12/2 1997 diskuterar man vad det kan tänkas ha för betydelse att R, som vägrar gå med på utredning och test, kunnat berätta saker och ting för Eila, på finska.

Warren:	Det språk man har som 5–6-åring är känslomässigt viktigt. Det är alltså viktigt att kunna prata sitt eget språk i en behandlingssituation.
Eila:	R vägrar att gå med på utredning.
Judith:	Du har ju fått fram en hel del ändå.
Warren:	Vinsten för R att vara kvar här är kontakten med Eila.
Stefan:	Vad är det som bromsar att han omgående far till X-gården?
Judith:	Pengar. Det är det enda som gäller här.
Warren:	Vad skulle vinnas med en utredning? Vilken information kan Eila överföra till X-gården? Det vore inte bra att sätta R i gruppterapi, det blir för pretentiöst.

Kontaktmännens utredning (avdelningsutredningen) görs med utgångspunkt i ett formulär. Ibland förefaller formuläret styra utredningen och begränsa dess innehåll. Kanske tar kontaktmannen inte lika allvarligt på all den information hon/han får i förbifarten, i naturliga situationer.

Det händer att klienten tvekar att sitta ned och berätta om sitt liv och sin situation. Då är det viktigt att ta fasta på de data som klienten lämnar ifrån sig i *andra* situationer, till exempel på en promenad eller framför TVn. Kontaktmännen på Hornö har redan uppmärksammat denna möjlighet. Jag menar att den mer *informella* metoden kunde sanktioneras i högre grad.

Det sägs att risken för rymning ökar om det är många klienter per kontaktman. Hornös erfarenhet under en period på vårvintern 1997 är att man lika gärna kan påstå motsatsen. Då var öppna avdelningen tämligen fullbelagd och antalet kontaktmän två. Trots det rymde ingen under en period på nästan två månader. Erfarenheten påminner personalen om att kunskapen ännu är bristfällig om *vad* som har betydelse för situation och stämning på en LVM-avdelning.

När det en tid varit någorlunda harmoniskt på en avdelning händer det att de anställda tenderar att ta åt sig äran och tro att det är personalen som "bestämmer" stämningen, inte klienterna. Mycket tyder dock på att det är klientsammansättningen och klientgruppens inre spel som på kort sikt bestämmer klimatet på en anläggning som Hornö.

Det sekundära tvånget – personalens möjlighet att tvinga klienterna att återgälda ett vänligt och värdigt bemötande – kan lätt spolieras av en ny klient på vilken detta andra tvång inte hunnit verka.

Det personalen kan göra men ofta tvingas göra för sent är att möblera om i klientgruppen. Det tar några veckor innan personalen lär känna en ny klient. Under den tiden hinner mycket hända i klientgruppen. Det man kanske mest fruktar är klienter som är utpräglade ledartyper.

Kontaktsamtal – samtal av utredningskaraktär mellan klient och kontaktman – är beroende av stämningen på avdelningen. Är det oroligt och har klienten varit inblandad i oron blir ett avtalat kontaktsamtal kanske inte av. Det kan också vara så att kontaktmannen inte orkar just den dagen. Ett bra kontaktsamtal förutsätter således att kontaktmannen känner sig stark och tycker sig kunna "ta vad som helst" och att klienten har en någorlunda bra dag utan akuta inre och yttre störningar. Det måste också vara lugnt omkring klienten så att han inte behöver vara "sympatiirriterad".

Kontaktmännen, på låsta respektive öppna, får viss information från ansvariga för *samtalsgrupperna* men information kan även gå i andra riktningen – från en avdelning till ansvariga för samtalsgrupperna. När P är på väg att flytta ned ger Dag den informationen till Bo, ansvarig för samtalsgrupperna på öppna, att P på sjukavdel-

ningen blivit "halvgalen" av att se en heroininjektion på TV (Pulp fiction). Dag har tänkt på att man på samtalsgrupperna ibland visar videon "Morgonfixen".

Kontaktmannen blir viktig för klienten. Klienten saknar sin kontaktman när hon/han inte är på plats och det finns en fostran även i Hornös lite restriktiva attityd till mängden tillgänglig kontaktmannatid.

> Det är väl bra att dom vill träffa sin kontaktman, så dom inte sitter och tycker att ... Va skönt! att det inte är nån personal här, utan vill ha mer. Sen att det finns begränsningar, att dom inte kan få hur mycket som helst ... Man kan ju tycka ... Ja, så här är det, man kan inte *få* allting, som det kanske har varit i deras liv, med missbruk. Då ska man ju ha allting på stört. Dom får finna sig i att vänta, får lära sig lite tålamod. (Dag, ansvarig, öppna)

Det händer knappast att en kontaktman ersätter en annan på grund av samarbetssvårigheter med klienten. Den kontaktman som fått uppdraget kämpar sig igenom svårigheterna. Oftast går det bra och oftast har man sonderat förutsättningarna på förhand.

> Det är ingenting som man går ut med men man har det i bakhuvudet på nåt sätt, att den här kanske passar mig, eller nån annan. (Tommy, behandlingsassistent, låsta)

Tommy har en vägvisare i arbetet.

> Att se dom här människorna som människor. Många av dom har ju blivit så fruktansvärt kränkta under sitt liv. Att återupprätta dom på nåt sätt och tala om att det att jag nu ska jobba med dig de här fyra veckorna, det ska jag göra för att jag tycker det är bra, det är bra för dig. För mig är du en människa som alla andra människor. Så att dom inte känner sig på nåt sätt som att jag är Kalle Narkoman och du är en myndighet som ska sitta här och ... Man försöker att ligga på samma nivå, ungefär. Men det är jag som har nycklarna. Det är svårt.

Kontakten mellan kontaktman och klient måste vara "professionell".

> Det får aldrig bli något *kamratskap*, då är man ute och cyklar, det är inte professionellt. Men det måste ändå ligga på ett plan där han känner sig trygg med mig, det är viktigt.

I kamratskap finns ingen hierarki. Den uppfostrarroll kontaktmannen har visavi klienten kräver en form av hierarki. Professionalitet inom LVM-vården ligger i förmågan att *uppträda i en fostrande roll* mot personer som man vanligtvis *inte* har en uppfostrande relation till. Den ordningen måste stöttas av institutionens *struktur*.

När det handlar om barnuppfostran har föräldern fördel av att vara äldre, större, starkare, erfarnare. Samhällets struktur stöder (bör stödja) föräldrarnas auktoritet som fostrare. I relationen till en tvångsomhändertagen vuxen person måste dessa

givna försteg ersättas av professionalitet. Men kanske krävs dessutom en rituell struktur som stöd.

Det händer i regel inte att klienten kommer till sin kontaktman och ber om samtal.

> Ingen driver på. Om du vill göra nånting så får du ta eget initiativ. Ofta är dom flesta så djävla sneda när dom blir inlåsta så det sista dom gör är att gå och prata med kontaktmannen. Det låter bra men det är det att man ser dom som nån slags fiender. (Klienten B)

Även här kan man ana likheten med relationen förälder–barn. Barnet är på något sätt medvetet om att instruktion/fostran pågår men skulle inte konkretisera saken i form av en begäran om "samtal". Snarare försöker nog barnet, likt LVM-klienten, undkomma det som påminner om fostran, auktoritet och ordning.

> Det här vi pratar om på morgnarna när vi pratar om att nån behöver kontaktmannatid. Då försöker man ju att plocka in det vid nån tidpunkt på dagen när man vet att då kommer det att fungera. Och jag tror att kontaktmannen då säger till sin klient att i eftermiddag halv tre så ska vi träffas. Då ställer dom upp. (Lena, ansvarig, låsta)

Såväl klient som kontaktman är medveten om att relationen mellan dem är ömtålig, som mellan (tonårs)barn och förälder. Kontaktmannen *vet* att samtalet inte kommer att fungera om det beordras och klienten vet kanske att han inte kan skjuta upp det hur länge som helst men behöver markera en självständig hållning gentemot det oundvikliga. Hornös formbundenhet – det man kan kalla rituell struktur – underlättar klientens och kontaktmannens arbete.

Det är en vanlig erfarenhet för kontaktmän att klienten strular när han är "på väg att lyckas", när det ser ut att "gå bra". Teorier om detta ventileras men det hindrar inte att kontaktmannen blir besviken och oförstående. En liknande erfarenhet är att om klienten dröjt sig kvar på Hornö tills det bara återstår några veckor på LVM-tiden så börjar han "stänga av" och "vända taggarna utåt".

Muntligheten

Varför anses det ofta vara viktigt med *muntliga* föredragningar trots att skriftliga dokument finns, dokument som förvaras i klientens akt och som är den information som blir bestående. Vid kollegiet med öppna den 5/3 1997 berättar Dag och Berit om de två nya, A och H, för presumtiva kontaktmän. Skulle de inte lika gärna ha kunnat hänvisa till tillgängliga papper?

Att föredra muntligt är att försäkra sig om att rätt personer får erforderlig information, verkligen "läser", verkligen hör och verkligen förstår. Dessutom finns det ofta fler vid en muntlig föredragning (än som skulle läsa papper). De kan lämna kompletterande information eller själva behöva veta även om de inte är direkt berörda. Det finns information även i det sätt på vilket föredragningen sker – genom min-

spel, pauser, antydningar och allt som hör till det talade språket jämfört med det skrivna. Det sker en form av *konsensusskapande* mellan den som lämnar och den som tar emot information. Genom att uppgifter bollas fram och tillbaka förtydligas de och fullständigas så att ett slags överenskommelse skapas om hur den avgivna informationen bör uppfattas. Mycket av det skulle förloras om den muntliga överläggningen skulle ersättas med skriftlig information. Man bör kanske vara medveten om att ett konsensusskapande också kan tänkas *utesluta* viss information som kanske är korrekt och relevant men som inte just då accepteras av någon av parterna.

På ett kollegium ifrågasätter Berit en del av de bedömningar som kontaktmannen på låsta tidigare gjort. Dag säger flera gånger att "Men så här tyckte Bengt". Men Berit tycker annorlunda. Man kan undra över varför hon inte gjorde sina invändningar redan på det tidigare utredningsmötet på låsta då Bengt gjorde sin föredragning. Var det för att undvika polemik i ett läge där Bengt i praktiken gjort sitt jobb med A och där denne är på väg att gå vidare i Hornös vårdkedja?

På kollegiet för öppnas personal är det fråga om en ny fas – vistelse på öppna och planering för §27. Det är där som Berit sätter in sin stöt och betonar hur hon ser saken. Bengt sa till exempel att A hos honom väckt medkänsla (detta var ett av de exempel på känslor som finns förtryckta på utredningsblanketten) men det tycker inte Berit: "Han tycker inte synd om sig själv. Och passiv?" (Det tyckte Bengt att A föreföll vara.)

Någon påpekar att blanketten för den utredning som görs på låsta innehåller förtryckta exempel på omdömen. Lurar dessa exempel utredaren att välja något exempel i stället för att med egna ord formulera ett omdöme? Är respekten för stor för den "utbildade" person som konstruerat blanketten?

P är en besvärlig typ som inlett sin LVM med tre månader i fängelse. Nu har han anlänt till Hornö och omgående begärt permission och omedelbar placering på Margretelund i Stockholm. Efter en stunds diskussion om P säger Agneta med ett lite uppgivet skratt: "Ett intressant fall."

Det är svårt att alltid hålla entusiasmen på topp. Grusade förhoppningar tär på entusiasmen. Problematiken är inte så intressant, mest jobbig, men Agneta och de andra är anställda för att *tycka* att det *är* intressant, åtminstone under arbetstid. Att entusiasmen ibland sviktar avslöjas lättare i en muntlig överläggning än i en utväxling av balanserad och övervägd skrift. Muntlighet underlättar en hälsosam manifestering av leda vid människornas alla problem.

När en klient beskrivs muntligt – på ett kollegium eller i en handledning – blir det ibland lustigt. Mest mot slutet av dagen när alla är trötta och behöver få skratta. Lustigheterna är inte elaka men nog sker skrattet på klienternas "bekostnad". Skratt är en form av terapi och möjligen försöker personalen att "självmedicinera". Kanske känner de på sig att klienterna i sin tur roar sig på de anställdas bekostnad.

I slutet på mars 1997 händer det att en av de frivilligt intagna, en SoL 6:a, missbrukar en permission på två timmar genom att skaffa narkotika och föra in den på Hornö. Om det hade varit "som förr" hade han omgående fått packa men situationen är inte längre densamma.

För en tvångsomhändertagen klient uppstår ingen diskussion huruvida han ska kastas ut eller inte. Han tas tillbaka utan prut och får börja från början i Hornös interna vårdkedja. I det här fallet – SoL 6:an T – löser man problemet så att kontaktmannen och en av behandlingsassistenterna på låsta tar ett "allvarligt samtal" med T, varvid det avgörande anges vara att T till slut erkänner sitt misstag och ber sin kontaktman om ursäkt.

En av behandlingsassistenterna refererar senare att "det satt hårt inne, men det är nog bra för T". Om muntligheten har betydelse för personalens inbördes arbete så är muntligheten än mer betydelsefull i relationen mellan personalen och klienterna. Hornös formbundenhet visar vad klienten (som resultat av det) är beredd att "göra".

Socialsekreterare, kontaktman

Ett dåligt samarbete mellan socialsekreterare och klient drabbar kontaktmannen som då blir något av *go-betweener* (Goffman 1959), medlare och mellanhand. Kontaktmannen tenderar dock att ta klientens parti. Å andra sidan kan klienten tänkas "spela ut" sin socialsekreterare mot sin kontaktman och vice versa.

För att om möjligt stärka sin (och klientens) position visavi socialsekreteraren kan kontaktmannen ta upp sin klient i handledning och på behandlingskonferens. Hon/han kan också diskutera med den psykolog som testat klienten. I mitten av februari 1997 är jag närvarande när Berit, psykolog och Anders, kontaktman på öppna, diskuterar K.

K har klagat bittert på sin socialsekreterare som han tycker sviker när det gäller. Det är hennes fel att domen föll och LVMet fastställdes (K har överklagat). Hon har inte kontaktat honom en enda gång, säger han. När han talade med henne på telefon och sa att han ville hem och jobba så hånskrattade hon bara åt honom och sa att det där kan du glömma åtminstone de närmaste tre månaderna.

Ks socialsekreterare har å andra sidan uppfattat K som "fruktansvärt hatisk". Berit är inte nöjd med sekreterarens inställning. Hon är "opsykologisk" säger Berit och karakteriserar henne som "femtiotalsbarnavårdstant" med hållningen "Vi vill ditt bästa!" Men fortsättningen för K måste diskuteras utifrån vad K själv klarar av, att det finns en familjeproblematik med i bilden och att K och hans socialsekreterare trots allt måste ha en relation till varandra.

Socialsekreterarens idé är öppenvård för K. Anders refererar till handledningen tidigare på dagen där Dag förordat att K stannar tiden ut på Hornö, en tanke som vunnit handledarens gillande. Berit kontrar med att det går inte socialförvaltningen med på. Ska de betala vill de ha "behandling". Vi får inte vara omnipotenta, säger hon. Familjeproblematiken måste börja bearbetas.

Berit: Frågan är om inte K behöver gå på pumpen?
Anders: Mycket riskeras i så fall.
Berit: Förr eller senare riskeras allt ändå.

Socialförvaltning, arbetsgivare och hustru ska ha ett möte där socialsekreteraren kommer att föreslå antabus, familjebehandling och att allt ska snabbas på medan K formellt är kvar i LVM-vård.

Anders: Är vi överspelade?
Berit: Det är inte lätt men jag är ambivalent till att han går kvar här. Hans fru vill ha hem honom, dottern vill träffa honom. Detta är en skamsituation för K, det får man inte glömma. Socialsekreteraren kommer att tycka att det är flum om vi hävdar att han ska gå kvar här. Han ska ha "alkoholbehandling".

Det finns risk för att Ks överklagande lyckas.

Berit: Han är ingen vanlig LVM-kille. Rätten kan identifiera sig med honom. En kille som vill jobba. Kruxet är att om han får öppenvård så överklagar han inte. Om han överklagar och vinner så försvinner han ut utan någon vård alls.

Fyra alternativ finns: 1. Kvar på Hornö tiden ut. 2. Ut i öppen vård, bo hemma. 3. På behandling, "islandsmodellen" (ett slags minnesotabehandling). 4. Överklagar och går fri.

Berit: Motivationsprocessen måste involvera frun. Ska han gå kvar här måste det till en ordentlig behandlingsplanering. Hittills är det bara en utredning gjord. Det är lite tunt att säga att han ska gå kvar här. K kan säga: Vari består behandlingen? Socialsekreteraren säger: Det gäller att inte befästa hans myndighetshat.

Anders föreslår "omvänd frigång": K är ute och jobbar på veckorna och kommer till Hornö på helgerna som är "långa" och riskabla. En ovanlig variant. Socialsekreteraren ringer på fredag. Berit tycker att Anders ska kasta fram förslaget. Men socialsekreteraren har antagligen ett färdigt program. Hornö måste ha bra på fötterna för att kunna avvärja ett "islandsprogram" eftersom socialsekreteraren har positiva erfarenheter av det.

Föreställningen om att Hornö saknar "behandling" kan således användas av socialsekreteraren (och av klienten) för att slussa klienten vidare till andra vårdformer eller till öppen vård. Enligt min mening saknas inte behandling. Snarare saknas förståelse för det sätt på vilket tvångsvård skulle kunna fungera om förutsättningarna vore annorlunda (eftervården tagen på större allvar).

Motivation eller behandling

K kommer till Hornö dagen före julafton 1996 i uselt skick men han repar sig

snabbt. Efter några veckor beskrivs han som "annorlunda". Han passar inte in i mönstret och säger sig inte ha något att prata med de andra klienterna om. Han förstår inte vad de talar om, karakteriserar dem som barnsliga, söker sig till mer "normala" människor (personalen).

Han tycks inte förstå vad LVM handlar om och är allmänt oförstående inför sin påtvingade situation. I hans nyktra tillstånd är det svårt för mig och tydligen även för personalen att förstå varför han vårdas enligt LVM. Personalen är konfunderad över uppgiften att K sägs dricka kopiöst. Varför gör han det, han som har sitt liv till synes ordnat med bostad, familj och arbete?

Efterhand klarnar bilden men K förblir så länge han finns på Hornö något av ett undantag. Han vägrar rollen som omhändertagen och markerar skillnad till övriga klienter, speciellt till narkomanerna. Efteråt framstår hans strategi (om det nu handlade om det) som framgångsrik. Så småningom får han sin vilja fram: bo hemma, jobba och gå i öppenvård. I Ks fall blir ord som motivation och behandling extra knepiga att precisera.

> Den här K som var här ... Om man kan kalla det vård och behandling? Det vi gjorde med honom så var det ju att vi fick honom att slappna av lite grand, och lugna ned sig lite, och acceptera att nu är det så här, och prata om vad som ska hända sen. Och han gick ju som en klocka här. Han hade dom här samtalen, gjorde sin avdelningsutredning. Han pratade med nån av psykologerna, och gjorde en utredning, och det här ska ju då resultera i ett utlåtande så småningom. Men han gick rätt igenom, precis som det ska vara. Sen har vi E som har gått här i evigheter. Och där blir det ju mer en fråga om nästan behandling, för relationen mellan honom och kontaktmannen den fördjupas ju undan för undan. Tiden går. Veckorna går. Det är en tidskrävande process. (Lena, ansvarig, låsta)

Medan K gick "som en klocka" igenom avdelningen så etablerade sig E mer och mer på låsta. Därmed blev kontaktmannens relation till E också mer av behandling än vad fallet var med K.

> En målsättning som kan förefalla väldigt låg ... Men som handlar om att hålla honom drogfri en så lång period som möjligt och se vad som händer. Och där är vi nog ungefär med honom (E). Sen är det svårt att säga vad som är behandling och vad som inte är behandling. Det finns en önskan så att säga, en känsla, att man *vill* behandla och nånstans ska man ju i stället motivera *till* behandling.

Lena antyder *en* skillnad mellan *motivationsarbete* och *behandlingsarbete*. I ett motivationsarbete ska kontaktmannen vara beredd att när som helst *släppa* klienten till en annan institution, en annan form av behandling. Problemet är att det antagligen krävs *tillit* – till kontaktmannen – för att klienten ska bli motiverad.

> Egentligen så ska man ju knyta upp dom till sig, som kontaktman, så mycket så dom tror på en när man säger att: Nu är det bra för dig att flytta till Storgård. Och då måste man ju ha en relation, för att klienten ska kunna tro på det här. Men den här riktiga uppknytningen till en person

eller till en institution, den ska dom ju ha på ett ställe där dom ska vara kvar, där det ska ske en långsiktig behandling och där dom kanske går ut efter behandlingen och går ett tag och eventuellt misslyckas. Då är det ju dit dom ska knyta an och det är en balansgång. Det är svårt.

Det gäller för Hornös personal att inse att *något har hänt* med klienten under en LVM-period även om det inte ser så ut. Det komplexa system som leder fram till en rehabilitering av klienten går inte att begripa.

Det finns så många varianter. Vi har dom som har varit här kanske, på LVM, och så har dom gjort såna här SoL 6-försök som har misslyckats. Och så gör dom sitt tredje LVM och så plötsligt så går det. Det är så långa perspektiv.

Skiljaktigheter mellan kontaktmän på låsta och kontaktmän på öppna bottnar ibland i att de förra "inte riktigt har släppt sitt barn" och inte riktigt litar på att "dom där nere" kan ta hand om barnet lika bra som man gjort själv. Men överföringen är vanligen förberedd och sker i medvetenheten om att den är oundviklig.

Förståelsen mellan avdelningarna måste hela tiden upprätthållas på ett aktivt och medvetet sätt och den naturliga slutenheten hos respektive avdelning måste motverkas genom ledningens insatser. Det är en fördel om denna integration kan byggas in i verksamhetens struktur.

En sådan sak som försvann i och med schemaändringen i januari 1997 var den till synes obetydliga åtgärden att en eller två av personalen gick upp från öppna till låsta för att vikariera den halvannan timme som personalen där gick på handledning.

Nu får ju en av oss vara kvar, och det är inte det, men då var ju ändå dom häruppe och träffade killar här uppe. De visste i alla fall hur dom såg ut när dom sen kom ned, så det fanns vinster i det. (Lena, ansvarig, låsta)

10 Utredning, test, behandling

Klienterna på Hornö klagar ibland över att där inte finns någon "behandling". När jag frågade vad de menade med behandling blev svaren diffusa och osäkra. Någon nämnde "arbete" och "utbildning", en annan avvisade varje form av "gruppsamtal".

Klienterna griper efter argument *mot* Hornö som kan tänkas appellera till socialtjänsten och de andra professionella krafter inom området som i viss mån delar klienternas kritik av LVM-vården. Den klient som vill slippa att reflektera över sin situation redan på Hornö avleder genom att efterlysa behandling. LVM-vården har delvis sig själv att skylla eftersom man tenderar att reservera termen behandling för utpräglade eller "vetenskapliga" terapiformer. Inte ens personalen på Hornö ser entydigt sin samlade insats för klienten som behandling.

Kanske är den hållningen strategiskt riktig. Den låter personalen på Hornö utsätta klienterna för en påverkan som klienterna kanske inte är helt medvetna om och inte lika lätt är på sin vakt emot. Men personalens medvetenhet om sin behandlande insats kunde öka för att identifiera var, när och hur denna form av behandling kan förstärkas.

Ett (kostnadskrävande) område där en förstärkning borde ske är en ökning av personell *närvaro* i klientgruppen. *Ett* syfte med det skulle vara att stävja det kontinuerliga snacket om droger. Flera klienter ansåg det vara ett problem att klientgruppen – när personalen är frånvarande – snabbt glider över i drogsnack. Enligt min mening är man på Hornö inte tillräckligt uppmärksam på detta vilket kan bero på att man inser att man inte hinner med den uppgiften.

I det vackra rum på andra våningen i Gammelgård där handledning och behandlingskonferenser försiggår står ett litet vitt fyrkantigt bord mitt i ringen av fåtöljer i grönt eller grått. När en session är slut (22/1 1997) uppstår en skämtsam tolkning av de kaffefläckar som finns på den vita ytan. En ring och några diffusa mönster tyds som en bild av den komplicerade relation mellan en kontaktman och en klient och dennes mamma som vi just dryftat under cirka en timme.

Några veckor senare har Dag låtit städa rummet och fläckarna är borta. Flera uttrycker sin besvikelse över den saken.[89] Trots skämtandet tas *rorschachtestet* på allvar. Rorschach är huvudinstrumentet i det personlighetstest som används på Hornö. Såvitt jag vet har dock ingen av de anställda genomgått rorschachtest.

Utfallet av klienternas test är samtalsämne vid behandlingskonferenser och handledningar. Ibland kommer överläggningarna ändå fram till personlighetsdrag hos klienten som rorschachtestet *inte* visat. En diskussion om S visar till exempel att han i vissa situationer måste betecknas som utpräglat paranoid vilket är en nyhet för den psykolog som utfört testet. Det paranoida draget hade blivit uppenbart vid ett grupp-

samtal på öppna avdelningen. Där hade S kommit loss ordentligt och totalt "fallit sönder" i en berättelse om hur han förstört en lägenhet i jakten på mikrofoner som han var övertygad om fanns dolda i väggarna.

Psykologgruppens verksamhet började byggas upp vid Hornö under 1994. Tanken var att skapa en bättre individuell behandlingsplanering byggd på grundlig utredning av klientens behov.

> Det finns ju en risk med missbrukare, att man klumpar ihop dom. De ser ju väldigt olika ut. Det visar sig ju också i de här utredningarna som vi har gjort, att det ser väldigt olika ut. Det finns olika skäl till varför man drogar även om man ser gemensamma mönster. (Berit, psykolog)

Psykologernas samarbete med klienterna vid tester och återföringar är oförutsägbart och kräver att klienten har en bra dag. När psykologen Mats informerar morgonmötet på låsta säger han att han tänker *försöka* träffa P i dag.

I början av februari 1997 sitter jag i låstas dagrum när psykologen Agneta kommer. Hon har tänkt få med sig E på en pratstund. E vill inte men förefaller möjlig att övertala. Agneta försöker. I dagrummet finns också M som stöder E i dennes ovilja. M säger: *Vad vill ni veta?* (ungefär: Fråga mig!) E säger: *Vi pratar mer sinsemellan än vi pratar med er.* M säger: *Jag brukar vara psykolog åt gubbarna här ibland.*

E visar hela tiden upp ett glatt nästan strålande ansikte mot Agneta som försöker, som hon själv säger, med lock och pock. Det hjälper inte. Meningsutbytet hamnar så småningom på den skämtsamma sidan: det är fint väder och E skulle i alla fall få en liten promenad. E: *Det får jag ändå.* Agneta: Men vi kan prata medan vi går, M kan gå några steg bakom.

Agneta får ge sig den här gången och går sin väg utan E som tycks njuta av sin triumf. Jag får känslan av att han showat både för M och för Agneta. Hade han varit ensam med psykologen hade han troligen följt med. Några veckor senare förstår jag att Agneta och E etablerat en bra kontakt.

Man kan få tanken att psykologtest och psykologutredning är något nästan överjordiskt, som en målsökande robot[90] som träffar klienten oavsett vilka nycker denne presterar och oavsett om klienten försöker luras eller är negativ.[91]

Om personligheten delvis är en konstruktion utifrån gjorda erfarenheter i livet, vilken träffsäkerhet/tillförlitlighet har då ett personlighetstest och hur länge är det tillförlitligt? Det är ju personligheten som ska *påverkas*! Om behandlingen lyckas så skulle det rimligen bli ett annat resultat om testet upprepades. Samtidigt är det antagligen korrekt att vissa personlighetsdrag, till exempel narcissism, räcker livet ut.

De flesta av oss kan tack vare lyckliga omständigheter, personliga resurser och en uppsättning kulturellt betingade normer och regler leva vårt liv utan missbruk trots psykiska störningar. Tester måste således kompletteras med andra berättelser.

> Om du ger S ett test i början så kommer du att se att han är förnekande, han är impulsiv, han har omnipotenta fantasier om sig själv, han presterar dåligt på testet si och så. Det här säger ju egentligen ingenting. Men om du lägger till S egen berättelse om förföljelse, om separationer, om uppbrott tidigare, så får man ju en förklaring till de här data som har genererats genom testet. Jo, att han är impulsiv det är ju för att han är impulsiv och aggressiv mot soc. Det går ju att förstå utifrån att han inte har riktigt klart för sig vad det är som pågår. Ju mer du umgås med en människa ju mer kan du få förklaringar till. Varför skulle han *inte* vara omnipotent och narcissistisk? Han hade ju blivit lämnad tidigt och har fått lägga sig till med strategier där han har fått bekräfta sig själv. Så hans narcissism är ju för fan sund! Det har gjort att han har överlevt. Han relaterar inte, han är narcissistisk. Jo, men relationer har ju varit opålitliga. Han har en relation med drogen. Han försörjer sig själv, känslomässigt. (Bo, psykolog)

En grundlig utredning – att plocka fram kunskap om klientens personlighet och resurser – är något som personalen på Hornö *kan* göra. Kanske kan man inte fullt ut motivera klienten till fortsatt behandling men man *kan utreda* honom. Det är kanske frestande att koncentrera sig mer på *utredningen* än på *klienten*. Någon sådan tendens har jag dock inte märkt på Hornö. Tvärtom ligger utredningen i bakgrunden och blir en *biprodukt* till ett arbete som koncentrerar sig på *klienten*.

Att personalen bevarar klienten i centrum beror kanske på att han finns livs levande på Hornö. Den (ofta nödvändiga) distanseringen bakom en "utredning" är inte lättåtkomlig på Hornö där klienten i varje ögonblick kan jäva snart sagt varje påstående och slutsats. För Hornö som institution är testverksamheten trots detta (utåt) något av en strategi för överlevnad.

> Jag tror institutionschefen har gjort en riktig bedömning. Missbrukarvården. Behandlingsalternativen. Det går lite grand på en höft. Jag påstår inte att vi kan göra några superba fantastiska behandlingsplaneringar men vi har ändå mer fast mark under fötterna. (Berit, psykolog)

Hösten 1996 var Eila tolk (till finska) för en kille som gärna ville göra rorschachtestet men som inte kunde så bra svenska. Eila säger sig ha upplevt situationen positivt. Hon översatte även det slutliga utlåtandet för klienten men var försiktig med vissa saker för att han inte skulle bli orolig eller ta illa upp. Det handlade om psykiska egenskaper och Eila var mån om "att han inte skulle tro att han var helt galen". Översättning av ett så kondenserat dokument som ett psykologutlåtande är delikat. Det gäller att ge orden rätt nyans och rimligt omfång.

Även om klienten inte vill medverka i utredning och test ger vistelsen på Hornö i sig förutsättningar för personalen att utifrån det dagliga umgänget med klienten formulera vad som kan sägas motsvara en utredning av klientens resurser och problem. Den möjligheten synes dock inte vara formaliserad på Hornö.

Tillkomsten av en psykologgrupp för test- och utredningsverksamhet upplevs av övrig personal som en övergripande höjning av professionaliteten på Hornö. Personalen tycker sig ha fått lite högre status i och med att man ingår i den gemensam-

ma ansträngning som resulterar i ett utlåtande, en startpunkt för klientens vidare färd mot rehabilitering.

> Du växer också som behandlingsassistent när du får en dialog med en personalgrupp som är psykologer, att man kan jobba aktivt med dom. (Tommy, behandlingsassistent)

Kanske är effekten av utrednings- och testväsendet till och med mest tydlig på personalsidan. Effekten är i varje fall minst problematisk där. För klienten – som har att eventuellt rätta sig efter resultatet – är bilden komplex och effekten osäker.

> Om nån till exempel kommer hit och säger: Jag vill gå i öppen vård. Och det här utlåtandet som ett resultat av tester och utredningar säger att: Den här killen måste ha väldigt mycket struktur i sitt liv, väldigt fasta ramar. Då måste man ju försöka välja nåt annat, och förmå den här killen att ... Och då kan det vara en hjälp. (Lena, ansvarig, låsta)

Det förekommer att utlåtandet – om det hinner komma till stånd – inte harmonierar med uppdragsgivarens planer. Då kan utredningsresultatet vara ett bra argument för Hornös personal.

> Ibland har socialtjänsten färdiga lösningar. Dom säger att den här killen ska dit och dit och vi har ett avtal med dom (institutionen ifråga). Det är väldigt ofta det är minnesotamodellen och jag har lite svårt för Minnesota, för jag tror inte det är så enkelt att man kan ... Det är nån slags instant-metod. Tolv veckors minnesotabehandling. Då får jag rysningar alltså. Jag tycker det är så orimligt att tänka sig att det ska kunna hjälpa. Då hade dom inte varit här. Det kan vara en hjälp då att övertyga socialsekreteraren om att den här killen behöver nåt annat långsiktigt. Om vi övertygar socialsekreteraren så blir ju utredningen ett redskap för *henne*, när hon ska övertyga nämnden. Så förhoppningsvis kan det leda till att man placerar rätt.

Det tyngsta argumentet för hornömodellen är att utredningen görs i ett minst fyra veckor långt kontinuerligt samarbete mellan psykologer och behandlingsassistenter, mellan formaliserade tester och deltagande observation, dygnet runt. Även om klientens deltagande varierar mellan negativt avståndstagande och positivt intresse så borde det utdragna förfarandet och mångsidigheten i observationerna göra bilden av klienten tillförlitlig.

Låsta respektive öppna avdelningen betecknas växlande som *behandlingsavdelning* eller som *motivationsavdelning*. En enhetlig benämning skulle kunna vara *utredningsavdelning*. På sjukavdelningen är man när man behöver avgiftas. Övriga avdelningar är utredningsavdelningar, låsta eller öppna. De tre avdelningarna är samtidigt en konkretion av en tänkt anbefalld progression.

– Stanna upp! (intag, sjukvårdsavdelning) – omhändertagande
– Reflektera! (låsta) – motivation
– Gå vidare! (öppna) – planering

Det är möjligt att se dessa kommandon som motsvarigheter till övergångsritens tre faser: separation, övergång, inkorporering. Viktigast bland dessa tre är den liminella perioden, tiden för reflektion hos klienten och för motivationsarbete hos Hornö.

> Motivation är ju ett oerhört knepigt begrepp i den här svängen. Jag ser det så här att man kan liksom inte plocka ut en motivationsvariabel för sig, lika lite som man kan plocka ut hat för sig eller nån annan stark känsla för sig. Motivation måste ju ses i förhållande till personens övriga struktur. Man kan vara motiverad på en nivå (om man till exempel är bakfull) till att man går här och trivs och ser andra sätt att vara, och sen kommer man ut men har inte förmågan att klara av en påfrestning och då försvinner motivationen. Så man måste se motivationen i förhållande till hur den övriga personen ser ut, personlighetsstrukturellt. Man kan inte bara översätta motivation till vilja eller önskan. (Berit, psykolog)

Personalen på Hornö tycker sig ändå se skillnader i motivation. Kanske säger klienten att hans motivation är noll, åtminstone för att lägga av missbruket. Men personalen kan se något annat. Det finns, hursomhelst, "en stor risk för att man stirrar sig blind på motivationsfaktorn" (Börjeson 1979:116).

Börjeson skriver att det vid behandlingshem för drogmissbrukare finns "dolda eller öppet redovisade ceremonier som är ägnade att utröna om den behandlingssökande är tillräckligt motiverad för behandlingen" (ibid.). Uppgiften är intressant eftersom den antyder att man "vet" vad "tillräcklig motivation" är. Jag har inte stött på någon sådan ceremoni på Hornö.

Att skilja mellan utredning, motivation och behandling är ett statiskt tänkande. Att en utredning *först* skulle kunna göras för att klienten *därefter* skulle kunna motiveras för behandling synes bygga på tanken att klienten under LVM-tiden är oemottaglig för påverkan. Klienten skulle förbli opåverkad tills han kommer fram till den tidpunkt då behandling påbörjas. Under den oföränderligheten kan klienten "utredas" och "prognostiseras".

I själva verket påverkas och förändras klienten från det ögonblick han kommer till intaget på Hornö fram tills han tar adjö (eller avviker i förtid). Klienten påverkas både före och efter detta intervall men för det har inte Hornö något ansvar. Den kontinuerliga förändring som klienten genomgår på Hornö speglas förhoppningsvis i den utredning som görs och i det utlåtande som skrivs. Punkt för en redovisning av klientens utveckling kan inte sättas förrän porten slår igen bakom klienten och LVM-tiden är över.

Principer om kontinuitet och process kan formuleras som en invändning mot Hornös modell – tanken att klientens behandling bör föregås av grundlig utredning och test. Ju intensivare detta utredande är desto mer påverkas klienten av Hornö och desto mindre värde har utredningen för klientens fortsatta väl och desto större blir dess värde som "behandlingsdokument" (vad nu det skulle vara). Utredningen handlar om en kort period i en kontinuerlig förändringsprocess.

Principiellt finns två sätt att motverka detta "problem". Antingen försöker Hornö

ligga lågt och gör utredning och tester i ett så likgiltigt klimat som möjligt eller också tar Hornö ett större ansvar för klientens förändringsprocess, eventuellt genom en ytterligare utbyggd vårdkedja och feedback om samhällets behov av inre förändring. Det första alternativet är troligen kontraproduktivt genom att utredning/prognos under likgiltiga omständigheter skulle bli missvisande. En för negativ prognos skulle bli resultatet.

Jag har Bo Axelsson, psykolog på Hornö, att tacka för tanken att det bör finnas ett tydligt samband mellan begreppet/fenomenet behandling och komplexiteten hos den problematik som behandlingen avser att påverka (och eventuellt lösa).

Om en behandling kan visas bara vara ägnad *en begränsad del* av den aktuella problematiken är det nödvändigt att förse termen med ett prefix av typen "*motivations*behandling". Den som talar om "behandling av missbruk(are)" bör, enligt Axelssons mening, kunna visa att behandlingen leder ända fram till ett läge där missbrukaren har ett jobb eller en utbildningsplats, en bostad och en rimlig möjlighet till meningsfull fritid.

Behandling som inte leder till dessa för klienten grundläggande livsförutsättningar bör betecknas som "delvis", "styckevis", "ofullständig", "dunkel". Axelssons precisering av och krav på behandlingsbegreppet passar i den analogi jag försöker konstruera mellan LVM-vården (som princip) och strukturen hos en passagerit.

Kravet på att behandling ska mynna i att klienten får chansen (gång efter gång om så behövs) till gemenskap med och integration i samhället korresponderar med det implicita krav som ligger i passageritualens reaggregationsfas, den fas då initianden (klienten, den intagne) återförs till samhället (gruppen) med en ny status och därmed följaktligen till ett nytt (förändrat) samhälle.

Axelssons precisering av innehållet i ordet behandling har grundläggande betydelse för all missbrukarvård. Betydelsen ligger i klargörandet att samhället måste göra tydliga motprestationer (erbjuda jobb, utbildning, boende och mening) gentemot den medborgare (klient) som samhället berövat friheten (alternativt orsakat ett vårdbehov i frivilliga former) i akt och mening att radikalt ändra medborgarens livsstil. I ett preciserat behandlingsbegrepp ligger ett implicit krav på erkännande från samhällets sida att samhället har sin del i ansvaret för att en medborgare sett sig nödsakad att välja missbruk.

Problemet för missbrukarvården i allmänhet är menar jag att samhället (dess representanter) vägrar att ta på sig sin del av ansvaret för att livet går snett för några av oss. Dessa representanter är självklart inte personligen ansvariga utan har en representativ uppgift. *Vi delar alla på ansvaret.*

Termerna behandling och vård lider av sin implicita hierarki. Någon "behandlar" och "vårdar" en annan. Termerna delar oss i givare och mottagare. Det vore önskvärt att finna mer neutrala och explicit ömsesidiga benämningar. Sett ur ett rituellt perspektiv är LVM-vården varken vård eller behandling utan en korrektiv kollektiv

handling som riktar sig lika mycket till individen (missbrukaren) som till gruppen (samhället).

Utredning

På låsta görs den avdelningsutredning som är första steget i sekvensen *utredning – test – diagnos*. Låsta avdelningen har en nyckelfunktion i att *motivera klienten för utredning*. Tiden på låsta kallas ibland för *utredningstiden*.

Personalen på sjukan respektive låsta påbörjar i princip sin utredning så fort klienten är på plats. Redan efter ett första möte med honom har man en hel del intryck och kan presentera preliminära slutsatser. Dessa erfarenheter byggs successivt på och förändras allteftersom man får kunskap om den nye. När psykologernas tester blir aktuella jämför behandlingsassistenterna sina intuitiva slutsatser om klientens personlighet med resultatet av Rorschach.

> Ja, om man har varit inne på rätt eller fel. Jag måste ju säga att jag tycker det är förvånansvärt att man prickar så rätt som man gör. Det där kollade jag med Nilla bara för ett tag sen, hur hon kände det, med sina klienter. Och hon sa det: jag tycker redan man har den här lösningen i och för sig, fast man hade ju inte trott det från början, att det skulle vara så. Jag trodde i alla fall att det skulle bli något *helt* annorlunda. Jag trodde att vi kommer väl inte att vara överens i ett enda fall, men så har det inte varit utan vi har nog prickat rätt ganska bra. (Göril, kontaktman)

Överensstämmelsen är ett gott betyg åt såväl personal som test. Även klienterna tycker ofta att testresultaten stämmer med deras upplevda verklighet.

Klienterna är mer eller mindre intressanta som testningsobjekt. Om det förefaller klart hur problembilden ser ut och hur klienten fungerar är intresset för testresultatet mindre än om klienten är komplicerad och otydlig och problembilden motsägelsefull. Man kan ha sina funderingar men vill inte gärna lufta dem innan testresultatet föreligger. Tester och utredningar som gjorts i andra sammanhang, till exempel på psykiatrisk klinik, kan rekvireras till Hornö om klienten tillåter.

På låsta avdelningen är personal närvarande när klienterna talar i telefon. Därmed har man viss kännedom även om klientens kontakter av känslomässig natur. Man vet i förekommande fall hur klienten har det med sin fru eller fästmö och sina anhöriga. Det förutsätts att personalen är tillräckligt tränad och erfaren för att rätt använda den information som kommer fram på det sättet. Samtidigt framstår detta som en icke avsiktlig kontroll. Känslomässiga förhållanden får personalen reda på som biprodukt till skyldigheten att kontrollera att inte klienten förbereder rymning eller intag av knark.

Personalen tillåter sig att ha synpunkter på klientens partner. En oförstörd partner föredras framför en problematisk. Det kan dock visa sig att socialsekreterare har en annan inställning i konkreta fall beroende på att de troligen har ansvar för båda parterna. Socialsekreteraren kan föredra att klienten håller fast vid kronikern om det tidigare visat sig att de kunnat hjälpa varandra periodvis.

Det finns ingen sekretess mellan Hornö och socialtjänsten för de utredningar och tester som görs. Tidigare har man, trots det, följt den principen att man bett klienten om lov att vidarebefordra utredningsresultatet till socialtjänsten.[92] Kanske var den principen att föredra eftersom klienten då kunde säga ja till utredning på Hornö men nej till att socialtjänsten fick ta del av resultatet. Nu kan klienten tänkas säga nej till utredning.

Utredning görs på socialtjänstens uppdrag. Institutionschefen poängterar att "allt som sker på Hornö är öppet för uppdragsgivaren utom det som kommer fram vid terapibehandling". Innebörden av detta är oklar eftersom relevant information från terapibehandling rimligen är stoff för utredningen.

Hornö kan dölja eller underkommunicera utredningsresultat för socialtjänsten. Eftersom det finns en naturlig motsättning mellan LVM-vården och socialtjänsten, beroende på skilda professioner och skilda ekonomiska ansvarsområden, ligger det kanske i Hornös intresse att stå på klientens sida i det längsta.

Hornömodellen (utredning och diagnostisering) är en anpassning till ekonomisk åtstramning. Att utreda och diagnostisera en klients förutsättningar för rehabilitering är att ekonomisera. Om en utredning kan placera klienten i rätt behandling finns summor att spara för uppdragsgivaren.

Klienten har antagligen blivit utredd tidigare så det gäller att vara försiktig om resultatet ska bli bra.

> Första eller andra samtalet går ju ut på, mer eller mindre, att du för en dialog på ett socialt plan så du får med dig klienten. Sen efterhand så ... Du talar självklart om att det ska göras en utredning och att du ska ställa frågor under tiden här. Sen går du in på det här ... och då får man ju också vara försiktig och tala om att ... Jag kommer ju självklart att trampa in på ditt liv och du får väl svara på det du orkar svara på. Det du inte orkar det behöver du inte svara på. Då tar man några frågor i stöten. Sen sätter man sig nästa dag tills man har fått dom här frågorna kompletta. Där sitter jag med formuläret, men det har jag vid sidan om. Jag sitter med ett vanligt kladdpapper och sen renskriver jag det. (Tommy, behandlingsassistent, låsta)

Det finns gott om tid för avdelningsutredningen. Det är möjligt att invänta ett gynnsamt läge.

> Många här är jättelätta. Du kan sätta dig och göra den här utredningen på kanske tre gånger. Sen är den klar. Medan somliga är fruktansvärt hatiska och är svåra att ha att göra med.

Kontaktmannen vet att det inte finns något direkt samband – hos klienten – mellan att vara "jättelätt" i utredningen och att vara beredd att ändra sitt liv som resultat av LVM-tiden.

Information om klienten kan sökas även från externa källor. Den utredning som socialtjänsten gjort inför LVM-prövningen kan begäras in liksom utredningar som gjorts på andra LVM-hem. Men det är viktigt att klienten först får ge sin egen story.

> Innan jag läser alla papper så brukar jag sätta mig med killen och fråga och se vad han ... innan man går in i papperen. Det är min inställning att ofta så ... Det är inga osanna historier men man kan få en helt annan bild av klienten om man först bara läser alla papper.

Avdelningsutredningen är avsedd för internt bruk. Däremot kan kontaktmannen muntligt redovisa valda delar.

> Mitt dokument är ett arbetsmaterial som klienten *inte* tar del av. Det är enbart ett arbetsmaterial som sen sätts in i en speciell pärm i ett speciellt skåp och som kommer att malas sen. Jag sätter ju ned en massa personliga åsikter. Det är ju inte bara fakta utan det är avdelningsobservationer. Vad jag tycker och anser.

Avdelningsutredningen finns i Hornös arkiv så länge klienten finns kvar. Därefter förstörs det utom när klienten inte gått igenom de psykologiska testerna. Då bevaras i stället avdelningsutredningen i klientens akt men går inte vidare till någon annan instans.

Rorschach

Hornös tester gäller personlighetsdiagnostik för bedömning av klientens förutsättningar för behandling. Ett syfte är att identifiera psykisk störning som kan kräva särskilda insatser. Grunden i testapparaten är Rorschach och ett personlighetsinventorium. Dessutom används ett skattningsformulär som bland annat rör relationer till andra människor och som handlar om livskvalitet.

> Man kan använda det här på olika sätt. Man kan använda det som utgångspunkt för ett samtal med klienterna, se hur dom har svarat och sen ställa följdfrågor. Det kanske jag tycker är det viktigaste. (Berit, psykolog)

Rorschach är ett ostrukturerat test där varken testare eller testad vet vad som kan visa sig.

> Man har inte en aning. Det är ju också ångestväckande, att inte veta, inte ha referenser, hållpunkter. Vad förväntas av mig? Utan det är upp till ... När försökspersonen ställer frågor så svarar man (eller inte). Jag sitter och skriver upp allting. Det är korta instruktioner. En del frågar: Är det vanligt att man säger så här? eller Ska man ge fler svar? Man ger vissa instruktioner inledningsvis. Det kan variera från att man inte kan ge något svar till att man bara ger ett enda, tio, elva eller över hundra svar.

Rorschachtestet tillkom på 1920-talet och används på i princip samma sätt som då. Men mycket har förändrats i tolkning och tillämpning. Kodningssystem har utvecklats och kopplats till psykoanalytiska teorier. Under 1960-talet och 1970-talet slutade man använda Rorschach.

Då blev det omodernt, negativt. Det var att sätta sig över patienten, att objektivisera och överhuvudtaget ... Så all testutveckling stod nästan stilla då. Det var mer ett förståelseperspektiv. Man skulle "förstå" patientens inre värld.

Den som senare utvecklat rorschachtestet är framför allt John E. Exner (1978) som genom att testa ett stort antal personer sållat fram variabler som har merinformationsvärde. Det system som används på Hornö är således empiriskt uppbyggt och närmast att betrakta som ett statistiskt uppbyggt test där psykologens egna tolkningar kommer in sent.

Då har vi först råmaterialet, svaren. Man bara skriver ned svaren. Sen går man igenom svaren. En utfrågningsdel alltså, med klienten, för att visa för mig *var* dom såg det, *hur* dom såg det, vad det var som gjorde att du såg det, så att jag kan se det på samma sätt som dom gör. Det här är spontansvaren. Och det här är kompletteringen. Det här visar att det är inget hokus-pokus. Man får gå igenom det väldigt noggrant. Kodningen är väldigt komplicerad att lära sig ... en särskild utbildning. Och sedan ... Om man kan det här så slår man in det på datamaskin och då får man fram kluster, knepigheter, relationer.

Varje tavla har ett populärsvar, något de flesta ser. Men rorschachtestet är framför allt ett projektivt test.

Om man inte ser något populärsvar *alls* så undrar man ju hur man (den testade) förhåller sig till verkligheten. Man ser inte det andra människor ser utan man är så upptagen av sitt eget inre så att man tolkar in allting utifrån vad man har inom sig.

Rorschachtest används i till exempel arbetsprövning, omplacering och head-hunting. (Det finns andra projektiva test på marknaden, till exempel handstilstest.)

Man kan ju se *resurser* också. Det framgår ju också av testerna. Det tittar vi ju på. Vad har man för resurser? Hur går man tillväga i sin problemlösning? Vad har man för *coping style*? Och det är ju väldigt viktigt för att komma fram till vilka behandlingsresurser som behövs, psykodynamiskt, stödjande, bygga upp.

Sedan starten 1994 har Hornö rorschachtestat cirka 100 personer (januari 1997). Vissa gemensamma drag framträder för de testade personerna.

Psykiatriska problem, man är suicidal eller psykotisk och i vissa avseenden asocial, som man kan hitta i fängelse, det finns såna här också.

I uttalade fall skulle en erfaren rorschachtestare utifrån testresultat således kunna gissa att det till exempel rör sig om en person som har svårt att klara sig i vårt samhälle. Men den erfarne testaren vet att humlor flyger, trots allt.

Jag tycker inte man ska använda nåt test enskilt och göra vidlyftiga tolkningar. Utan man måste samla information, man måste se ... Jag har ju en patient som när jag ser Rorschach så undrar

jag: Hur har han klarat sig överhuvudtaget? Och det har han ju inte eftersom han är missbrukare, alkoholist, men samtidigt har han en bakgrund, han har ett arbete, duktig vad jag förstår, i arbetsledande funktion, varit gift i ett stort antal år. Och om inte äktenskapet tar slut på grund av hans missbruk så fortsätter det säkert. Han måste ju ha vissa kvalitéer men utifrån Rorschach så är det väldigt svårt att förstå. Och då måste man försöka begripa den här diskrepansen. Och det är väl här missbruket kommer in. Han lever sannolikt alltså ständigt på gränsen, i alla avseenden.

Syftet med testet är att bättre kunna svara på en fråga: Hur ska vi hjälpa den här personen? I enstaka fall följs testerna upp i en terapeutisk stödkontakt hos psykologen.

Somliga "fastnar" hos psykologen (de som manifesterar ett behov) i kombination med en känsla hos psykologen att "Den här personen kanske man kan hjälpa!?".

Hornö tar emot invandrare och generellt har dessa klienter i test visat sig psykologiskt resurssvaga.[93] Tanken har uppkommit att Rorschach kanske inte passar till alla kulturer. Eller att själva testsituationen kan vara svårare för vissa personer, till exempel att genomföra testet under ledning av en kvinna.

Man kan se i testet om det finns en protest i svaret, eller om man är allmänt negativ. Men det viktigaste är ändå vilken *kontext* man testar i. OK man har en avvikande kulturell bakgrund ... (men) man kan se om den här personen är med i *vår* värld eller lever den i en annan. Det är också viktigt för att förstå varför det blir så tokigt, varför man har hamnat i den här situationen. Om man går med såna här egenheter inuti så är det klart att det blir konflikter mellan människor. Man känner sig utanför ...

Det finns kritiska röster om Rorschach. En kritik gäller att testet inte är kopplat till någon teori om psykiska problem. Det finns till exempel inga direkta kopplingar mellan Rorschach och psykoanalytiska termer. På Hornö används Rorschach som en engångsföreteelse. Den klient som kommer tillbaka efter några år och redan är testad testas inte igen, trots att testet enligt Irving Weiner bland annat kan användas för att "följa förändring i psykoterapi" (1996:212).

Test, utlåtande

Ibland förekommer formuleringen "testa sig". *Han vägrar att låta testa sig* kan någon säga på låsta. Det ger associationer till *hiv* och liknande farsoter och den dramatik som omger den formen av test. Man vet inte om man *vill* få reda på sin status eftersom man är osäker om sin reaktion och sitt liv efter testresultatet. Psykologtest är mindre dramatiska. Det handlar inte om någon livsfara.

Att hornömodellen bygger på utredning och test gör det möjligt att pröva tanken om testet har en symbolisk funktion. Att *vägra* testa sig är att markera avstånd till det arbete som bedrivs på Hornö, att *gå med på* test är å andra sidan ett tecken på öppning för påverkan och ett implicit godkännande av legitimiteten i Hornös anträng-

ningar. Det kan vara positivt även om klienten är negativ och skeptisk men ändå ger proceduren en chans.

Inte alla klienter är positiva till psykologer, tester och utredningar. Hornö kan möta det genom att se hela vistelsen på Hornö som en utredningsperiod och tona ned den psykologiska specialistfunktionen. Man talar hellre om Berit, Agneta och Mats än om "psykologerna".

Tanken finns att testet kan betraktas som en fristående part, neutral inför klientens situation. Testet anses ha en icke föraktlig förmåga att träffa rätt även om klienten är motsträvig eller negativ. Förutsättningen är att testet administreras rätt och det är en allmän uppfattning att resultatet blir mer tillförlitligt om klienten är samarbetsvillig.

Testets förmenta neutralitet upphävs måhända, i klientens ögon, av att det erbjuds honom i en tvångssituation. Ingen tvingar på honom testet men han erbjuds det inte heller *utanför* LVMs ram, i en mer neutral miljö.

Kan rorschachtestet i någon mening upplevas som en *övernaturlighet* inför vilken såväl klient som testare i viss mån kan tänkas *böja sig*? I så fall skulle den positiva aura som omger testningen på Hornö delvis bli förståelig. Den "omvändelse" som ofta åtföljer fenomen av karaktären "böja sig" kan här representeras av att klienten *accepterar* ett testresultat.

> En del killar tycker ju när dom har gjort den här utredningen att det stämde precis, vad jag trodde om mig själv, men en del har ju inte velat ta upp det till ytan. (Göril, kontaktman)

I likhet med sin religiösa motsvarighet utgör ett accepterande endast en möjlig startpunkt för en mödosam vandring mot ett annat liv.

Testresultaten blir en instans till vilken såväl klient som psykolog måste förhålla sig. Båda kan bli överraskade. Det ankommer på psykologen att moderera klientens reaktion och att så långt möjligt åstadkomma en samstämmighet mellan testresultaten och klientens upplevelse av desamma. En stark motreaktion mot vad testet ser ut att avslöja kan göra psykologen osäker men om övriga iakttagelser på låsta respektive öppna inte motsäger testresultaten så kommer de att finnas med i utlåtandet, antagligen försedda med noteringar om klientens invändningar.

Psykologen kan om nödvändigt presentera preliminära resultatet av ett rorschachtest. När Nilla äntligen fått P att testa sig kan Agneta ganska snart ge henne beskedet att *någon galopperande galenskap är det i alla fall inte fråga om.*

Det är svårt att bedöma hur testresultaten spelar in i till exempel handledningssituationen där kontaktmannen spelar en huvudroll. Vad i tolkningen av klientens attityd och personlighet är ett resultat av information från test och vad är resultatet av kontaktmannens egna iakttagelser?

I början av mars 1997 diskuteras A på låstas utredningsmöte. Berit har gjort ett rorschachtest och säger inledningsvis att A har mycket ilska i sig. Hon håller på med

utredningen. "Jag är mitt uppe i funderingar", säger hon. Hon har ännu inte återfört något till klienten.

> A tog väldigt lång tid på sig för testet, ville att det ska bli rätt, var rädd att man ska få en bild av honom som han inte själv kunde godkänna. Han ska godkänna allting. Man hinner bara säga två ord så tar han över. Jaja ... Han *vet* hur det är. Han har dels höga ideal om hur man ska vara, ett perfektionsideal, dels en väldigt mörk självbild plus skuldkänslor. Alkoholen tillgodoser troligen båda sidorna. (Berit, psykolog)

Berit talar om ett straffbehov och en "split" mellan idealisering och nedvärdering. Ett stort problemområde är självbilden. Ett annat är självständigheten (mamman?) Jag kan bäst själv ...

Berit är lite orolig för hur A ska ta hennes återföring. Han vet nog att han har problem med alkoholen men att han skulle ha problem i personligheten, som depression, det tror hon inte han kan ta. Berit tror att han självmedicinerar mot depression. Han slår på depression, säger hon. Han är väl lite tungsint, lite oglad.

Kanske kan inte Berit hjälpa honom. A är troligtvis inte glad över att ha psykologiska problem. Han tycker att han har andra skäl att vara deprimerad. En begåvad kille, beläst, allmänbildad, läser allt. Bengt säger att han behöver ha mer luft. Ned till Storgård alltså. Dag undrar: har du någon idé om kontaktman för A? Bengt säger att A blev lite skärrad när han förstod att han måste byta kontaktman. Men jag finns ju kvar här uppe, hade Bengt sagt. Berit säger: Han är på sätt och vis enkel. Spåret är klart.

Kommer Hornös ansträngningar klienten tillgodo på ett försvarbart sätt? Hornös psykologer misstänker att socialsekreteraren på sin höjd läser sammanfattningen av det 2–3 sidor långa utlåtandet. På vilket sätt kommer resten till sin rätt? Och hur nyttiggörs den kunskap om klienten som blir kvar på Hornö i form av muntliga utlåtanden?

Det korta och koncentrerade utlåtande som blir det dokumenterade resultatet av Hornös utredningsapparat är en bråkdel av den information som finns om klienten på Hornö. Praktiskt taget *all* personal på Hornö har som större eller mindre uppgift att samla kunskap om klienten. En stor del av denna kunskap existerar i form av berättelser om klienten, om händelser och situationer, om uttalanden och reaktioner.

Förutom den korta text som blir det dokumenterade resultatet av en vistelse på Hornö så svävar – den dag klienten skrivs ut – en omfattande och mångfacetterad *berättelse* om klientens liv och möjligheter över Hornö. Berättelsen kan ha flera avsnitt beroende på om klienten återvänt, som LVMare eller SoL 6:a. Efterhand tynar berättelsen bort. Kvar blir eventuellt det anekdotiska och dramatiska.

Det utlåtande som till sist finns skrivet och bevarat – av allt det utredningsmaterial som figurerar i det enskilda fallet – har flera möjliga avnämare. Men kommer alla att förstå?

Den ska vara läsbar för socialsekreteraren, för kontaktmannen och för klienten. Det är den inte alltid, därför att det finns ju ytterligare ett kriterium: den ska vara korrekt. Man ska göra det vetenskapligt korrekt. Det kan vara en plåga tycker jag. Man ska ju gardera sig. Det måste bli en distinkt utsaga, det har ju klienten rätt till. Att jag inte uttrycker mig slarvigt. Men om jag försöker vara distinkt, så kan det också bli lite obegripligt, så jag är inte säker på att ... Jag vill gärna se hur dom *tar* det jag har skrivit (klienterna) att vi kan ha en diskussion kring utlåtandet. Jag vill ju gärna också diskutera mina slutsatser med kontaktmannen. (Mats, psykolog)

Betydligt mer och kanske tydligare information kommer som sagt fram i de muntliga överläggningar som efterhand leder fram till ett utlåtande.

Jag skriver ju inte sånt som "hotfull", "dålig impulskontroll". Jag skrev: Han uppfattas som våldsam i sitt språk men ingen har kunnat bekräfta det och i testet har det inte heller kunnat bekräftas, men det har inte gått att säga att han *har* god impulskontroll, testmaterialet var för dåligt. Så där var jag väldigt försiktig. Så att slutsatsen blev väl att det har inte gått att *bekräfta* att han är våldsam, men det har inte heller gått att förneka. Sen kan jag i mig själv tro att han kanske nog inte *är* våldsam, åtminstone så länge han är nykter. Men jag tycker att jag kan inte garantera att han är snäll. Det finns så många faktorer som man inte känner till, så mycke av sånt där rent intuitiva ... Det avstår man ju från att skriva.

Det som blir kvar ska vara grundat på vetenskap och beprövad erfarenhet. Det mer informella tyckandet – att klienten kanske är "mytoman" – ska han inte behöva ha med sig. En sådan förmodan kan vara viktig i det löpande arbetet på Hornö men det bör inte slås fast i ett utlåtande anser Hornös psykologer.

Lika viktigt är det kanske att de utredande psykologernas *kollegor* inte ska ha några invändningar mot formuleringarna i utlåtandet.

Jag försöker göra den så kort, för jag har en känsla av ... man läser inte. Vi har pratat om det i psykologgruppen en del. Om en kollega skulle granska hur vi har kommit fram till det här resultatet så ska dom kunna se hur vi har gjort, vilka tester och vilka resultat. Jag tycker inte det är självklart att socialsekreteraren måste sätta sig in ... Jag misstänker att dom ofta bara läser sammanfattningen. Men det ska inte vara så att "så tycker jag, för jag är psykolog" utan jag ska någonstans redovisa hur jag har kommit fram till det.

Det är ingen poäng alls i att skriva komplicerat, men i dom lägen där man är tvungen att hänvisa till ett kunskapsområde som inte alla har så ligger det nära till hands att man skriver sånt som inte är självklart för vem som helst. Det är alltid ett dilemma.

För att rätt kunna bedöma ett utlåtande som är grundat på bland annat rorschachtest bör nog bedömaren själv ha en utbildning i Rorschach. Ju kortare utlåtandet blir desto mer specialist behöver man vara för att tillgodogöra sig det som står där.

Jag försöker hålla mig till två maskinskrivna sidor. Skriver jag fem så är det inte så många som kommer att läsa det. Det ska så att säga vara hanterbart.

Om psykologen skulle skriva mer eller så mycket att klientens situation *verkligen* skulle bli belyst så skulle alltså färre läsa. Psykologen på Hornö försöker koncentrera texten i utlåtandet så att den person som läser och som har motsvarande kompetens och erfarenhet utifrån utlåtandet kan få fram i stort sett samma information som psykologen på Hornö utgår från. Övriga kategorier måste få hjälp av en expert eller nöja sig med att inte få maximal information ur utlåtandet.

På två eller tre sidor sammanfattas resultatet – klientens styrkor och svagheter – av en process som involverat såväl klienten som en rad personalkategorier. Diskrepansen mellan utlåtandets korthet och den utredningsapparat som Hornö uppvisar avslöjar att utredningsarbetet i själva verket är (kan vara) en *förtäckt* behandling. Det är rimligt att fråga sig om det är *utlåtandet* som dokument eller dess karaktär av *behandlingsinstrument* som är det viktigaste.

Den som observerat den process som leder fram till utlåtandet kan uppfatta själva *resan* som väsentligast. Den procedur vars produkt är ett koncentrerat utlåtande är den behandling – gärna kallad *motivationsbehandling* – som formellt berättigar Hornös existens. Den skrivna produkten är inte oviktig. Men det är allvaret inför utlåtandets korrekthet och dess generativa effekt på klienten som är viktigast.

> Jag försöker alltid skriva på det sättet att man inte ska kunna slå sig till ro med en förenkling. Man ska se en människa i förändring, man ska inte kunna *sortera* människor ... det är döden. Då har man slagit undan benen på sin egen möjlighet.

Diskussionen mellan klient och psykolog om vad som kan/bör stå i utlåtandet och klientens möjlighet att göra sin egen upplevelse relevant förefaller vara ett läge för påverkan.

> Om man tänker efter själv så har man ju såna där minnen av när man i sin ungdom liftade med någon eller tog upp en liftare, och hade väldigt viktiga diskussioner... Sen släppte man av ...

Utlåtandet – slutpunkten i utredningsprocessen – är en ögonblicksbild, ett godtyckligt skiljetecken i en pågående process.

> Vi får aldrig tag på verkligheten. Vi greppar den alltid i svansen. För i samma ögonblick som vi har satt namn på det som är, så är redan verkligheten på väg vidare, och då har det namnet hjälpt oss att gå vidare. Och då kan jag tänka att uppgiften är att definiera det här "just nu" för kan vi beskriva det riktigt bra då är individen redan på väg mot något annat. Om vi gör det bra och framför allt respektfullt ...

För fortsatt behandling

Det är Hornös ansvar att komma fram till en tillförlitlig problembild för klienten som utgångspunkt för fortsatt behandling. Det ligger en (implicit) motsättning mel-

lan att å ena sidan *måla upp* klientens komplicerade problembild och att å andra sidan *åstadkomma* en behandling som passar denne klient.

Är det så att Hornö ägnar sig åt *det enklaste*, det som låter sig göras: att utreda klienten? Det man kan säga – även efter omfattande utredning och test – är det relativt enkla saker, sunt förnuft, om än vetenskapligt grundat?

Problemet är att sunt förnuft inte alltid får råda därefter. Det finns i dag ingen möjlighet att efter behandlingen ge klienten ett intressant och välbetalt arbete, en bra bostad, ett rikt socialt nätverk, mening med livet. Det som finns att erbjuda, även i form av fortsatt behandling, kanske inte motsvarar problembilden.

Kvar finns emellertid att utredning, test, prognos – det som finns på Hornö – i sig är ett psykoterapeutiskt behandlingssätt, att man botar samtidigt som man utreder. Men så ser inte den officiella hornömodellen ut.[94]

Hornö har sina duster med socialsekreterare som har uppfattningen att psykologer är "flumfolk" medan socionomer vet vad de gör och står med fötterna på jorden.

> Mats (psykolog) är en godhjärtad människa, snäll och vänlig, men han höll på att bryta ihop. Socialsekreteraren ville inte köpa det vi då sa ... Det var ju när vi försökte tala om för henne att det gick inte att skicka J till Backgården som hon ville, där dom har en sån här ... men till slut så åkte J dit, och så fick vi åka och hämta honom efter några dagar. Och sedan tyckte vi då att Kolarmora var ett bra ställe men det tyckte inte socialsekreteraren. Men där gav hon sig faktiskt. (Lena, ansvarig, låsta)

Utredningen kan ha flera uppgifter när klienten väl lämnat Hornö.

> Om dom (socialnämnden) blir JO-anmälda av föräldrarna till nån som har dött i överdos så kan dom säga ... Om vi nu tittar här ... Vi hade honom placerad där då, och han var på Hornö under ett LVM och där gjordes den här utredningen och vi placerade i enlighet med den. Det är ett argument också, på många sätt, det ger lite tyngd åt vårt arbete. För annars så avfärdas ofta en LVM-vård som nån slags förvaring bara. Det här är ett bra argument för att så är det inte här.

Det är ett problem för Hornös utredningsverksamhet att utbudet av vård inte svarar mot klienternas behov. Men skulle det vara möjligt att utifrån ett testresultat dra slutsatser om hur behandlingen borde gå till för att klienten ifråga ska bli hjälpt?

> Nej, inte i alla delaspekter, det är ju så väldigt olika. Ålder är ju en aspekt. Om man är 20 år och nybörjare i det här jämfört med om man är 40, utbränd och less på det här livet, och vilken typ av missbruk, typ av nätverk, missat arbetsliv, stannat i 12–13-årsåldern. Jämfört med en person som *har* ett nätverk som kan kompensera för brister. Ofta handlar det ju om det här slitna ordet *jagsvaghet,* svårt att stå emot motgångar och allt det som ingår i begreppet. Det är det vanligaste ... generellt sett så är de flesta jagsvaga. (Berit, psykolog)

Det man ofta letar efter inom behandlingsforskningen är *agenten* för förändring, menar Berit. Det är svårt.

> De slutsatser man ändå kan dra är väl att det rör sig väldigt mycket om *relationer* och det måste man ju se utvecklingspsykologiskt. Hur lär man ett barn stå ut med motgångar? Jo, i en relation ... Hjälpa till att härbärgera det här kaoset som uppstår. Mamma tar barnet i famn och tröstar. Att ha det perspektivet, att i en relation bygga upp, stödja och stötta och se konsekvenserna, och hjälpa till med det här struktureringsarbetet ... En substitutförälder. (Berit, psykolog)

Tanken att skräddarsy en behandling utifrån ett utredningsresultat faller på att ingen testare eller behandlare helt kan förstå de systemiska omständigheter som producerat missbrukaren. Man kommer på sin höjd fram till ett visst finlir.

> Ibland kan man få en känsla av att man överdiagnosticerar i den bemärkelsen att man gör väldigt mycket finlir. Och samtidigt så finns det få alternativ. Det finns liksom inte ett sånt utbud så att man kan skräddarsy utan man måste se i stora drag och generella principer. Finliret får ju stanna hos oss egentligen, hos testarna.

Fridell et al. skriver att även om den allmänna kliniska bilden av psykiska störningar hos missbrukare är väl beskriven och väl känd så är det fördenskull inte självklart hur diagnostiska bedömningar ska användas.

> Det finns paradoxalt nog indikationer på att patienter med många symptom = högt lidandetryck, ibland har bättre prognos än de med ringa symptomnivåer. (1996:13)

Institutionschefen har som sig bör förtroende för utlåtandenas framtida betydelse för klientens situation.

> Jag tror att många av de här utredningarna kommer att ligga i journalerna framöver. Dom blir omöjliga att gå förbi precis som många medicinska utlåtanden. Är du diabetiker så är du, det är konstaterat. Har du specifika behov kan man inte placera där behandlingen går emot klientens behov. Det är väl bra på nåt sätt? (Owe, institutionschef)

Test och tillit

Det finns en diskussion om barns behov av kontinuitet i relationer. Behovet av nära trygga förhållanden under lång tid finns troligen också för de missbrukare som hamnar på Hornö. Men på den punkten är en god lösning ännu utom räckhåll.

> Dom har suttit och hört sitt liv läsas upp, i domstolar och sånt här. Och så förväntar vi oss att dom ska känna förtroende för oss efter alla dom människor dom har mött, som dom har vrängt sig ut och in för. Det kan nästan vara något sunt i att folk inte ... eller jag tycker det är något friskt i att man inte bara vänder sig ut och in inför första bästa mänska. Lite självbevarelsedrift tror jag att det är bra om dom har. (Lena, ansvarig, låsta)

Klienten har ibland en grandios föreställning om sig själv och kan ha svårt att acceptera en del resultat. Testet syftar inte till att knäcka klientens självuppfattning utan

snarare till att ge klienten någonting att "jobba vidare med". Om klientens självbild ska få sig en knäck så ska det ske genom klientens *egen* tankeverksamhet utifrån den information testresultatet har gett. Utredning och test är ett tillfälle för Hornö att skapa *tillit* mellan klienten och det system Hornö representerar.

> Jag försöker att vara förutsägbar, att vara tydlig med mina avsikter. Jag har tänkt att *tillit* i en djupare bemärkelse, det är nog inte alltid dom är kapabla till det i den livssituation dom befinner sig. Jag försöker att inte "ljuga". Jag försöker att inte förespegla dom något annat än det som är. Det kan ju vara lite frestande att bete sig som om man *inte* var en del i det här tvångssystemet ... och på ett sätt så ... Jag tar ju inte ansvar för besluten som fattas, men jag ska samtidigt inte låtsas att jag representerar något annat än vad jag gör. Då tror jag att det är nån typ av tillit som man skapar då, att man är avläsbar, förutsägbar. Jag försöker vara väldigt tydlig. (Mats, psykolog)

Enkelhet, tydlighet och uppriktighet är de instrument som personalen på Hornö försöker använda för att skapa tillit hos klienten. Den information som ges, om till exempel testningen, ska visa sig vara korrekt när det är så dags.

> Jag märker att när jag talar om mina avsikter med testen så *vet* dom redan det, från det att andra har talat med dom om det.

Det är viktigt att klienten får *höra* vad psykologen *tänker*. Att psykologen pekar ut vissa resultat. Om klienten inte omedelbart håller med om det som testet visar så bör psykologen ta klientens invändning på allvar. Vidhåller klienten sin uppfattning försöker psykologen att redovisa det i utlåtandet. "Det här är något som Kalle inte håller med om." "Han känner inte alls igen sig i det här." Klientens invändning behöver inte påverka psykologens slutsats.

Klientens invändningar kan ha betydelse för utredningens grundläggande resultat. Mats berättar om en klient som visade sig ha en helt annorlunda uppfattning om sitt problem än andra i hans omgivning.

> Då drog jag den slutsatsen att han lätt blev missförstådd av omvärlden. Samtidigt drog jag den slutsatsen att han kommer att få svårt att klara sig i det vanliga öppna livet. Och till min stora förvåning sa han: "Det här var bra!" Jag tror att killarna väldigt ofta vill att det ska vara sant.[95]

Testsituationen är en ovanlig erfarenhet för klienten. Under ett antal timmar ägnar sig psykologen och klienten helt åt att med testet som redskap försöka komma fram till *en sanning* om klienten. Om de lyckas skapa en *ömsesidig tillit* i den situationen finns förutsättningarna för att någonting ska hända med klienten, åtminstone på sikt. Det hör till de förtroendeskapande åtgärderna att klienten blir delaktig även i den process som följer på själva testet.

> Först när jag har testat dom så går jag igenom vad testet säger. Då läser jag högt för det är ju ofta kladd. Sen varierar ju det här, men många gånger har jag gått ett snäpp till, och skrivit lite

mer, och då får dom läsa det och säga om dom känner igen det eller inte känner igen det. Och det är ju inte så att jag ska ändra då utan det är också för att dom ska bli lite förberedda på vad dom får se sen, i utlåtandet. Det kan bli ett slag i skallen.

Om Mats förstår att klienten kommer att reagera på det han skrivit så förbereder han klienten innan denne själv får läsa. Sedan diskuteras det skrivna, tankar klargörs.

Om testet till exempel säger att den här klienten bär på en ruelse över sidor hos sig själv som han inte tycker om. Om det finns en sån indikation, som är stark, genom ett psykologiskt test som inte är hundraprocentigt men ändå rätt starkt. Och när jag drar det för den här killen här då sa han: Nej det stämmer inte. Jag går inte och grämer mej. Då tycker jag att det är viktigt att få med en sån sak. Testet säger att det är så. *Han* säger att så är det inte. Och när han och jag pratar så är det ju inte så att han säger att "sådär får det inte stå ..." Han utesluter inte, men han känner inte igen det, säger han. Sen kan jag ju tänka mig att det finns en förnekan i det här, att det finns en misstanke mot alltihop det här. I det här fallet finns det en mor som går väldigt tätt inpå honom. Han var lite så att han skyddade sig mot det här. Och där tycker jag att jag vill inte fördjupa mig i den sortens resonemang i utlåtandet. Men att ändå få med båda dom här synpunkterna, det tror jag är en tillgång. Jag drog sen slutsatsen att den här killen är lite skör i sin identitet och därför har han det här som tonåringar har. Han vill inte att man tittar in i honom, utan han behöver alltså mycket jagstödjande behandling. Jag tycker att det ska vävas in, att klienten har en annan uppfattning än den testet visar.

Det är möjligt att testet träffar rätt även om klienten är motsträvig eller negativ men psykologerna på Hornö är försiktiga på den punkten. Testet måste under alla förhållanden vävas in i ett större utredningssammanhang. Problemet med en negativ klient är att han inte satsar och därmed inte ger tillräckligt *mycket* material för en bra analys. Enligt uppgift visar rorschachtestet om klienten varit positiv eller negativ till testet. Klienten kan vara positiv på ett plan – det plan han visar upp – men testet kan visa att han är negativ på ett annat plan.

Det handlar ju ändå om att gå in i nånting där man blir granskad utifrån kriterier som man inte själv känner till. Det skulle även du och jag känna oss tveksamma till, så att det är där återföring och diskussion är så viktig. Man får inte återupprepa det hjälplösa, det som klienten varit med om så många gånger förut.

Risken för övertro på testets förmåga är större om testaren har begränsad klinisk erfarenhet. Större erfarenhet ger psykologen en bättre möjlighet att genom återföringen till klienten själv vinna i klarhet. Kanske finns det en önskan hos varje anställd på Hornö att *lyfta fram klienten* så att människan bakom utredningen ska bli *sedd.*

... både av sig själv och andra på ett sätt som ger den människan en ny chans. Men då börjar man ju ... Det är många kollegor som skulle ... Jag vet inte om jag vill stå för det med namn ... Det gränsar nånstans till ... Ibland märker man att man sitter i samma överväganden som om

det gällde litteratur. Det är lite av bedömningen när jag sitter och skriver. Det gäller att *gestalta*, så att den som läser *ser*. Det tycker jag är lite av belöningen, när klienten läser. Han är såpass blyg och han är såpass rädd för kontakt. Jag skulle aldrig kunna säga de här grejerna i ansiktet på honom. Han sitter och läser och det är en väldigt allvarlig stund. "Det här är bra", säger han. Det tycker jag är belöningen. Jag vill gärna tro att klienten har förstått och accepterat, även om han inte säger mer.

Testningen är viktig för att om möjligt påverka och kanske skaka klientens självbild. Men testet kan också bli ett observandum för psykologen. Mats relaterar ett fall där såväl psykologen som socialsekreteraren först lite för lättvindigt godtog klientens ointresse av utredning. Så småningom blev dock testet gjort.

Ett index som visar på suicidbenägenhet. Det slog på det. Depression. Båda de sakerna förnekade han. Och det kan vara alldeles sant. Han kände inte igen det. Däremot hade han gjort ett självmordsförsök. Jag försökte då lyfta fram det här att han rätt mycket hade gett upp, han ville vara ifred i livet, och han var väldigt sårbar för kränkningar, för stress förstås. Jag kunde säga till socialsekreteraren att försöka dra in honom i ett sånt här projektarbete i stället för bidrag, ställa ultimatum och så det här att aktualisera hans självmordsbenägenhet. Och det tror jag hon kunde använda sig av mot nämnden och så. Hur det har gått det vet inte jag. För mig var det en liten chock att jag hade låtit honom passera tidigare, att sen när jag testade honom så kommer dom här sidorna fram, att det här är en avtrubbad ... Han hade inga hjärnskador ... en avtrubbad ... en person som behövde bli sedd. Så där tycker jag att ett sånt här test kan få ligga kvar länge. Man kan ta fram och titta. Den här killen är ingen slöfock som är lat och okänslig utan det är en djupt sårad och skör, deprimerad person som självmedicinerar. (Mats, psykolog)

Hornö övertalar inte klienten att testa sig. Han erbjuds möjligheten. Det är Hornös uppgift att skapa en sådan relation till klienten att test blir en naturlig del av LVM-tiden. I den uppgiften samverkar psykolog och kontaktman.

Jag hoppas att man inte trycker på och trugar, det gör man nog inte ... utan nån sorts reklam, att visa vad som är möjligt, att det är en chans.

Det handlar om *tillit*. Klienten måste bli övertygad om att en utredning inte kommer att bli ytterligare en black om foten. Är det tänkbart att utlåtandet skulle kunna kompletteras med en alldeles egen utsaga från klienten som kunde innehålla det som klienten vill ha fram, eventuellt som bilaga till utlåtandet? Om klienten har medverkat i utformningen av utlåtandet så blir han i motsvarande mån "medansvarig".

Klienten har ju den längsta och allra mest ingående erfarenheten av sig själv. Jag bidrar med min expertkunskap och det är jag som ska skriva ett utlåtande.

Det finns psykopater som normer och regler inte biter på, men de är få. Grunden för Hornös arbete måste vara att personal och klienter i grunden är lika. Det som skiljer är en komplex historia som kan sammanfattas som "omständigheter".

> Om den finns hos personalen, just den känslan, att vi alla är lika, då är det själva ... Men är vi här som personal för att vi ska tillrättaföra dom då fungerar det inte. Jag tycker att personalen här, i väldigt många fall, klart jag kan höra tonfall ibland som är lite annorlunda, men väldigt många har den här ... Vi har lika värde. Jag tycker att behandlingskonferenser ... Väldigt sällan det kommer in, och ibland är det mest impulsivt, som nån kan gå igång, slänger ur sig nåt. Men det är inte där tyngden ligger när man har den här andra människan framför sig. Det är min egen ledstjärna i mer profan bemärkelse. Att vi är jämlika. Det där med *nåd* det finns ju oavsett ... Har man den här von oben-inställningen så märker ju klienterna det på en gång. Ibland kommenterar dom personer som dom har sett har den inställningen.

Även om det mesta av utredning och test är gjord när klienten lämnar låsta avdelningen så behöver psykologerna se klienten även på den öppna delen. Där tillkommer moment av arbetsliv och gruppsamtal som kan ge information för ett slutligt utlåtande. På öppna leds samtalsgrupperna av två personer av vilka Bo själv är psykolog och således har gemensamma referenspunkter med den personal som har ansvar för utredningen.

Under våren 1997 då kontaktmän och psykologer jobbat rätt länge tillsammans och känner varandra väl kan man säga att utredarna litar på vad övrig personal känner för en viss klient. I den ideala situationen är alla inblandade så välinformerade om en viss klient att var och en vet när *ny* information föreligger.

Att antalet kontaktmän sänkts till enbart två på öppna avdelningen har medfört fördelar för psykologerna. De två kontaktmännen arbetar dagtid och finns därmed på Hornö samtidigt med psykologerna. Tidigare – fler kontaktmän som gick på schema – kunde det gå lång tid innan kontaktman och psykolog kunde stämma av.

Det officiella uppdraget och syftet med testet är att socialtjänsten, uppdragsgivaren, ska få ett papper där de ser vad de kan göra för klienten i form av fortsatt behandling. Socialtjänstens syfte med utredningen strider inte mot Hornös syn på *sitt* arbete med utredning–test–diagnos som *ett grundläggande behandlingsskede* för klienten.

Att klienten faktiskt protesterar mot vissa indikationer i testet är positivt eftersom det tyder på att klienten tar det på allvar, att han engagerar sig, är berörd.

Hornös ledning betonar betydelsen av att högt kvalificerade personer ansvarar för utredning och test. Man kan undra om tester och utredningar kommer till full användning eftersom utbudet av behandlingsalternativ inte motsvarar den precisering av klientens behov som utredningarna möjliggör. Hornös satsning på hög utredningskompetens har emellertid stöd hos generaldirektören (Korpi 1998:99).

Det finns minst två skäl att behålla en avancerad nivå på tester och utredningar inom LVM-vården. En avancerad procedur leder till en avancerad diskussion inom respektive behandlingsteam vilket medför en hög nivå i institutionens ställningstagande till klientens problem. Kvalificerade tester leder till en kvalificerad diskus-

sion. Det andra är att en hög kvalitet medför ett stort allvar i utredningen av klienten, ett allvar som (man hoppas) smittar av sig på klienten.

Behandlingsteamet – vars utgångspunkt ofta är ett testresultat – tvingas vara *medvetna* om den information de tillför, måste vara *koncentrerade* på klientens situation vilket enligt mitt resonemang leder till ett rituellt förhållningssätt. Det rituella beteendet hänger ihop med att testerna uppfattas som vetenskapliga, beprövade, seriöst genomförda och noggrant tolkade. Det leder till att behandlingsteamet tar sin uppgift på samma stora allvar som till exempel de personligt kristna behandlare som utifrån andra men lika allvarliga premisser rehabiliterar missbrukare inom LP-stiftelsen.

11 Planeringen

Hornömodellen är i huvudsak en satsning på utredning, test och prognos och möjligen ett avsteg från det officiella syftet med LVM: *motivation för fortsatt vård i frivilliga former*. I praktiken är Hornös modell ett motivationsarbete om än med formell betoning på instrument som avses underlätta planering och placering för klienten. Tanken är att om klienten kommer till *rätt* behandlingshem eller familjehem så finns förutsättningarna för resultat.

Strävan att få klient och behandlingsmiljö att passa så bra ihop som möjligt har under senare år fått benämningen "matchning" och i en del sammanhang utvecklats till en förment betydelsefull metod.[96]

En matchning bygger på få nyckeldata som att klienten behöver vistas i små grupper, att det bör finnas en ledarfigur och så vidare. Det är svårt att tänka sig att en matchning bygger på mer än ett par tre viktiga faktorer som sammanfaller hos klient respektive institution/familj.

Strategin förutsätter att det går att så *bena ut klientens situation* att man med viss (om än opreciserad) sannolikhet kan säga att ett visst behandlingshem är lämpligare än ett annat. Modellen är logisk och stämmer med vår allmänna och förment rationella inställning och planeringstro. Om den fungerar i verkligheten torde vara svårt att undersöka.

Har man gjort en grundlig utredning och på grundval av den gör en placering och den placeringen misslyckas så ligger det närmare till hands att kritisera behandlingshemmet eller klienten än utredningen, åtminstone sett ur Hornös synvinkel. Den allmänna utvecklingen på området för missbrukarvård – färre alternativ – underminerar hornömodellen. Det blir mindre meningsfullt att utreda en klients behandlingsbehov om behandlingsalternativen snarare minskar än ökar.

Det är inte ovanligt att klienten när han kommer till Hornö har en bestämd uppfattning om till vilken *annan* institution han vill, helst så fort som möjligt. Denna bestämdhet tenderar att luckras upp efter hand och en del glömmer sin initiala säkerhet om vad de egentligen vill.

Inte alla klienter accepterar utredningsprocessen. De bestämmer sig för att se LVM-domen som ett (orättmätigt) straff. De "sitter" tiden ut och intresserar sig inte för planering. Det tillhör Hornös styrka som institution att man lyckas kombinera en allvarlig ansträngning för klientens bästa med insikten om att detta kanske inte är nog. Det åligger personalen att försöka vara positivt inställd även till den klients planering som de tror kommer att misslyckas. Alla måste få chansen, om och om igen.

Att kontaktmännen är få på öppna avdelningen ger klienterna utlopp för krav på

att saker och ting ska hända, och hända snabbt. Från Hornös sida finns inte samma brådska.

> Jag tycker aldrig att det gör något att det tar lite tid, för dom har jämt varit ute och strulat. Efter tre månader så ska vi egentligen ha fått ut dom men den gränsen är inte så helig, så det är aldrig dåligt att de får vara nyktra och fria från droger lite längre. Det är snarast ett problem att dom vill att det ska hända så snabbt. Så jag tror inte det är någon som har varit här skadligt länge. (Dag, ansvarig, öppna)

Hornös personal inser att klienternas möjligheter att klara sig ute i det vanliga livet är små.

> Börjar dom verkligen att tänka efter, deras alternativ det är ju att gå i nån form ... dom kan få nån form av försökslägenhet om dom lyckas hålla sig drogfria. Vad ska dom göra med sina dagar? Ska dom gå och leva på socialbidrag och aldrig kunna unna sig nånting? Jag tror inte att *jag* hade valt det alternativet. Det är tur att dom inte tänker så, eller också gör dom det, men dom talar inte om det. Om till exempel P går till arbetsförmedlingen och säger: "Jag är en före detta heroinist. Nu har jag slutat med mitt missbruk. Vad kan jag tänkas få jobba med?" Dom kan naturligtvis hålla honom under armarna en tid, och i olika arbetsmarknadsåtgärder eller AMU-utbildningar. (Lena, ansvarig, låsta)

Såväl personal som klienter är medvetna om att den tillvaro som väntar utanför Hornö inte är att hoppas på. De myndigheter och människor som en tid "blivit av" med klienten är inte inställda på att lite senare, efter LVM, ta emot "en ny människa" och ge honom en ny plats i gemenskapen. Det vet klienter och personal och det påverkar (underminerar) deras gemensamma ansträngning. Klienten *vet* att han *inte* kan hoppas, personalen vägrar lägga ned vapnen.

Warren:	Har han verkligen prövat behandling?
Anders:	Nej.
Dag:	Humanita fungerade inte. Man smådrogade där och ville inte skriva ut klienter av ekonomiska skäl. Ohållbart.
Dag:	Förra veckan vägrade han att gå på samtalsgrupp därför att Katarina stirrat på honom när det var tal om bult. Kände sig anklagad.
Warren:	Han är jättehal.
Nilla:	Det var ett bra ord för S!
Warren:	En rättshaverist som vill sätta dit er för inkonsekvens. Det blir fel på en massa håll. Det är så det blir för honom. Han tar inte existentiell ställning.
Nilla:	Han är arg på mamman.
Warren:	Nån slags relation alltså.
Nilla:	Ovanligt att någon säger att mamma har förstört något. Henne brukar de ta i försvar i det längsta.
Anders:	I utredningen finns inget som talar emot att en behandling vore möjlig. Det är bara det att han vägrar.
Warren:	Han tror att det blir katastrof om han släpper någon in på livet. Tjejer?

Anders: Många. Antalet 96 har nämnts.
Warren: Definitionen på promiskuitet: de som har haft fler än man själv. Exploaterande relationer är typiskt för den typen. Att öppna sig är farligt.
Dag: Svårt för Anders att samarbeta med någon om S.
Anders: S går med olika partners hela tiden. Han har inte någon kompis. Typiskt för honom. Vill inte knyta an.
Warren: Han blir inte committed till nånting. Är du med på det här, att konfrontera honom med hans oförmåga att ta ställning, att bli committed?
Anders: Jaa.

Uppgiften för kontaktmannen på öppna är att komma fram till vilken typ av *fortsatt* behandling som är bäst för klienten. Underlaget är utlåtandet från psykologen, egna observationer sedan klienten kommit ned till öppna avdelningen och information från kontaktman på låsta och övrig personal. Men saken är inte klar om/när kontaktmannen kommer till klarhet.

> Sedan måste man få klienten med på det hela också. Det är ju kontaktmannens uppgift också då att prata. Så här och så här tänker vi. Det vill jag inte alls kanske klienten säger. Så det skiljer sig ju där. Och så ska man ha socialnämnden med sig på det hela för det är dom som ska betala. Så den ideala lösningen, som man kan drömma om, den kanske det bara är vi som har. Soc tycker kanske att det blir för dyrt. Man måste komma fram till något som är möjligt för alla. (Dag, ansvarig, öppna)

När klienten kommer till öppna avdelningen är man ofta alltjämt osäker på hans ideala destination. Man kan behöva mer tid men det får inte hålla på för länge.

> När tiden hinner gå en tre, fyra månader, då finns en risk att klienten tycker att det inte är så lång tid kvar så nu gör jag tiden ut här, dels för att man kommer in i det här och tycker det är rätt drägligt. De känner oss. Så det får inte gå för lång tid heller.

Vid utredningsmötet på låsta den 20/3 1997 redovisar Stefan, behandlingsassistent, sitt underlag angående klienten S. En ny kille med heroin, amfetamin, hasch, 4 1/2 års fängelse, rån, narkotikabrott. Klienten har sagt: "Österåkersprojektet var ingen vård men det var bra att vara drogfri." Socialtjänsten vill placera S i ett familjehem i Vetlanda.

Lena: Jag tycker inte om att dom *drar iväg* med klienten redan innan vi kan göra något.
Stefan: S är positiv till utredning. Stefan har sagt till S: Det finns möjlighet till utredning och det är en hjälp för dig.
Berit: Man undrar vad han tycker är behandling?
Stefan: Jag försökte avdramatisera. Utredningen kan inte kastas i ansiktet på dej. (Agneta ska i så fall testa S.)
Agneta: Det kan den väl!
Gullan: Han har ett djävla humör. Höll på att åka ihop med P i måndags, om ett TV-program. Ska inte vika sig. Lite manisk. Jag tycker han är lite småknepig.

Stefan: Han är osäker.
Gullan: Han är på sin vakt när han är bland klienterna.
Stefan: Något att bita i Agneta!
Agneta: Mm.
Stefan: Det finns en socialutredning där allt står.

Det händer således att Hornö och socialtjänsten tycker olika om vad som är bäst för klienten. Personalen på Hornö ser gärna att vården får ta lite tid medan socialtjänsten, tyngd av ekonomiska bekymmer, helst ser att klienten så snabbt som möjligt kommer ut i öppen vård.

> Det finns till och med dom fall där man bara kommer hit och skriver in sig, under en timme, sen har dom ett familjehem eller ett annat behandlingshem, frivilligt då. Och sen då finns det här kvar. Ifall klienten hoppar av det frivilliga så blir han efterlyst. Så det är ett tryck på dom att stanna i frivillig vård. (Dag, ansvarig, öppna)

Att Hornös personal med tvekan godkänner att en klient redan har sin utplanering klar när han kommer – kanske enbart för några veckors avgiftning – betyder att man inser den ekonomiska nödvändigheten att acceptera varje placering. Det betyder kanske också att personalen är medveten om det *större* system som *egentligen* avgör om klienten kommer att ta sig ur sitt missbruk eller ej. Man kan inte hävda att en förlängd vistelse på Hornö är en förutsättning för rehabilitering.

Det händer att en klient skrivs ut från Hornö trots att LVM-perioden inte är slut. Plötsligt en dag är Å på väg hem trots att han har en månad kvar på sitt LVM.

> Det görs ju för det mesta i slutändan av LVM-vården när ingenting har hänt. Det finns ju klienter som är motsträviga, som det är svårt att hitta nånting bra för. Och hittar man nåt så kanske dom relativt snart avviker och tänder på. Och Å sitter i en sådan social situation att de sista fyra veckorna varken gör till eller från. (Tommy, behandlingsassistent, låsta)

Det är institutionschefen som beslutar om förtida utskrivning men i praktiken bör institutionschef och socialnämnd vara överens.[97] Avskrivning/utskrivning kan ske "när vården har uppnått sitt syfte". I praktiken kan den ske även när bedömningen är att man "inte kommer längre" och där klienten trots allt har någonstans att ta vägen.

> Om vi skulle behålla Å här i fyra veckor till så gör det varken till eller från. För att vad han har sagt angående det är att han bryr sig inte om nånting. Han kan gå ut och bo på gatan. Nu *har* han ett boende och vi släpper ju självklart inte ut honom på gatan utan tanken är då att han har möjlighet att bo hos en person. Och socialtjänsten resonerar så här att man kommer att stödja honom i det här andrahandsboendet men man kan inte stödja honom i en §27-placering till den adressen. Det håller inte och har inte hållit förut. Men i det här läget så kan man, för då är ju Å en privatperson. Då kan man stödja honom.

Även om Hornö inte kommer längre med en klient måste en *förtida* utskrivning grunda sig på det antagandet att klientens situation utanför Hornö trots allt är acceptabel.

> Om en klient bestämmer sig för att inte vilja göra nånting så tror jag ändå att då behåller man klienten, för man kan ju inte släppa ut klienten. Klienten går ut och tar en överdos och har fortfarande LVMet över sig, rent formellt, det håller inte. Man kan inte släppa ut honom före LVM-tidens utgång om han inte har någon slags plattform att stå på.

Hornö har ingen makt över hur klienten tas emot efter LVM. Trots det måste personalen arbeta *som om* klientens situation efter LVM vore lovande.

En klient som varit tämligen besvärlig på låsta kan i och med flyttningen till öppna bestämma sig för att lägga om stil. Planeringen kan komma i ett nytt läge.

Nilla: De sa från låsta att D var så besvärlig, men det är han inte.
Någon: (protesterande) Att nog kan han!
Nilla: Jo, men han lugnar ned sig om man tar i lite. "Nu får du väl ändå ta å ...!"

Om en klient blir "snäll" när han flyttar ned till öppna kan låstas personal få för sig att de på något sätt förhållit sig felaktigt till klienten. Men snarare borde man tänka att arbetet på låsta i dessa fall varit särskilt framgångsrikt eftersom klienten uppenbarligen kommit fram till något under vistelsen där. Sedan är det kanske att kräva för mycket att klienten ska vara medveten om saken och själv uttala sig i frågan. Personalen på låsta måste själva dra slutsatser.

I slutet av februari 1997 diskuteras M. Flera önskar att han ska blir kvar som SoL 6:a på Hornö när hans LVM går ut. Någon placering utanför Hornö har inte varit möjlig. Men det kan bli svårt för M att stanna frivilligt för just han har ondgjort sig mycket över de "djävla SoL 6:or som sitter och tar upp plats så vi inte kan flytta ned!" och "Vilka idioter som sitter här på en SoL 6:a!" Warren påpekar att ibland kan en person håna sin egen inställning på något sätt, *mena tvärtemot vad han egentligen säger.*[98] Men det kan bli svårt att hantera skammen att själv stanna som SoL 6:a. Gullan säger att ingen på Hornö tidigare gått direkt från en LVM till att bli SoL 6:a utan att först ha varit ute en sväng.

Det är inte ovanligt att planeringen på ett eller annat sätt misslyckas. Klienten kommer tillbaka till Hornö, direkt eller via sjukhus eller fängelse. Hornös personal är aningen ambivalent till sådana återseenden. Marianne kommer från lunch och går förbi Storgårds veranda, där P står tillsammans med några andra klienter. P har återkommit till Hornö efter en tids fängelse. Marianne känner honom sen tidigare och säger: "Välkommen tillbaka! Fast så ska man väl inte säga heller, men ..."

Familjehem

En vanlig placering för klienter från Hornö är *familjehem*, en reguljär familj som enligt avtal tar på sig uppgiften att så gott det går under en period integrera klienten i familjens liv och omgivning. Det finns dessutom så kallade *storfamiljehem*. Det är inte ovanligt att klienter som är invandrare placeras i familjevård hos något släkting.

Familjehemmen är organiserade på olika sätt. En del samarbetar i form av familjevårdsenheter. Femton familjevårdsenheter (och andra intressenter) över hela landet är organiserade i *Riksförbundet för förstärkt familjehemsvård*, RFF. Med förstärkning avses det stöd familjehemmen erbjuds av *familjevårdskonsulenter*. Konsulentstödd familjevård är arbetsmetoden även för stiftelsen (utan vinstintresse) *Credo* vars huvudman är Riksförbundet mot alkohol- och narkotikamissbruk, RFMA. *FamVux* tillhör Resursförvaltningen i Stockholm och är en intäktsfinansierad enhet inom Stockholm HVB som arbetar enbart med familjevård (här kallas konsulenterna för "handläggare").

Familjevårdsenheterna menar sig neutralisera paradoxen amatörism kontra professionalitet genom att ge konsulenten "en nyckel i familjevårdsenheten" (RFF).

> Hon/han är spindeln i nätet. I en vårdform som bygger på vanliga människors engagemang och insatser står konsulenten för professionalismen. I kraft av sin professionella kompetens ska hon/han, i samspel med den placerande myndigheten, kunna göra korrekta bedömningar av "klientens" behov och möjlighet att tillgodogöra sig familjevård, dvs bl a att knyta an till och leva i en vanlig familj. (Ur RFFs riktlinjer)

LVM-klienter som avviker från familjehemmet eller missbrukar under tiden de är där återförs till LVM-hemmet för ny planering. Placering i familjehem kombineras ofta med till exempel psykologsamtal och öppenvård.

I slutet av januari besöker Nilla ett familjehem tillsammans med P. Man har kommit fram till att detta är en tänkbar placering för P. Nilla säger att efteråt talade P mest om badrummet med bubbelpool. Hon tror att han kommer att vilja dit. P gjorde bra ifrån sig tycker hon. Kanske åker han nästa vecka.

Det är kvinnan som håller i styret, säger Nilla. Mannen i familjen hade sagt: "Behandlingshem är inte bra för där knarkar dom bara." Owe säger att "Det hörde inte du". Katarina tillägger att "Det verkar vara en sån där sunt-förnuft-gubbe". Dessvärre lyckas inte denna planering. Familjen tackar nej till P några dagar senare. Det är dock vanligare att klienten tackar nej än att den tilltänkta familjen gör det. Processen kan hursomhelst dra ut på tiden.

> Det kanske aktualiseras hos oss. Vi träffar den här personen och ska då ge ett förslag. Det kanske tar en vecka innan vi kommer med förslag. Sen ska man åka och titta, och träffa den här familjen, och komma tillbaka, och fundera, och att då hitta en resdag, när *personalen* kan, som går i schema också då, och när *vi* kan, och *familjen* kan. Det gör att det flyter lite tid där då som ... Och sen ska dom tillbaka och fundera om dom tycker att det kändes bra, och då går ju

också tiden. Personalen i schema. Det tar ytterligare några dar innan vi får kontakt. Och så ska socialtjänsten fatta nån sorts beslut och då ska dom i värstvärsta fall vänta till det nämndsammanträde som är flera veckor längre bort, för det har nyss varit, och så. Så det är en byråkratisk fördröjning av Guds nåde. (Leila Ågren-Burström och Ingrid Solén, Credo)

Det gäller för personalen på Hornö att försöka skilja mellan *verklig motivation* hos en klient och att klienten är *lättövertalad*. Den senare egenskapen kan ha fört in klienten i missbruket och kan kanske göra att han accepterar ett behandlingsalternativ som inte leder framåt.

En del familjevårdshem (Credo) förefaller se tvånget som en tillgång för sitt eget arbete och skulle gärna se en förlängning av LVM, men såge samtidigt helst att tiden på LVM-hemmet vore avsevärt kortare än i dag. Den hållningen kan tolkas så att familjehemmen (deras organisation) accepterar tvånget men är kritiska till LVM-hemmen. Samtidigt är dessa institutioner förutsättningen för (en del av) familjehemsvården eftersom familjehemmen inte själva kan förväntas klara avgiftningsfasen eller den situation som uppkommer om den tvångsomhändertagne misslyckas.

Matchningsmöjligheten mellan klient och familjehem begränsas till de familjer som faktiskt är aktuella och som just då kan ta emot en klient. Det optimala kan vara betingat på ett sätt som kanske varken LVM-hemmet eller socialnämnden har information om.

Familjehemmets fördel ligger i dess (i regel) större stabilitet i struktur, karaktär och arbetsmetod. Medan en behandlingsinstitution skiftar utseende genom personalförändringar och metodförskjutningar så förblir familjehemmet detsamma över längre tid. Den förändring som sker där sker långsamt och kontinuerligt.

Familjehemmet är mer begränsat i sina möjligheter att ta emot klienter med en problematisk personlighetstyp. Att placera en klient i familjehem är, menar Hornös personal, "en väldig chansning". Ibland går det väldigt bra och ibland inte alls. En uppenbar fördel med familjehemsvården är att drogsnacket lättare elimineras. På familjevårdshemmet finns i bästa fall förutsättningen att bete sig "normalt".

På en institution där har man ett helt annat regelverk, och framför allt så jobbar man utifrån nån viss idé och försöker pracka på, pracka på är väl synd att säga, men man försöker påverka folk via det här synsättet. Så är det ju inte alls hos oss, utan där är det ju, det är ju inte behandling i vanlig bemärkelse, det är ju medlevarskap och förebilder.[99] Det finns ju familjer som har funderat och kanske själva har jobbat på nåt visst sätt ... Men dom flesta familjer tänker inte så mycket utan dom är som dom är, och det är ju också meningen med det hela, tycker jag. (Bjarne Larsson, Fam Vux)

Familjehemmet kan givetvis drabbas av abrupta förändringar av typen skilsmässa eller dödsfall, men detta är förändringar som leder till en omedelbar omprövning av hemmets möjlighet att fungera som vårdalternativ.

Personalen på Hornö bedömer såväl behandlingshem som familjehem på grund-

val av hur de klienter lyckats som tidigare sänts dit. Går det bra för klienten så anser man att stället är bra. Misslyckas klienten dömer man kanske ut. Klientens lyckosamhet är dock ett ganska dåligt mått på institutionens kvalitet. Egentligen är det två skilda saker.

Om klienten är omotiverad så hjälper inte en bra institutionen eftersom klienten prioriterar andra behov. Om klienten å andra sidan *vill* sluta missbruka och ändra sitt liv så betyder det mindre hur institutionen fungerar. Detta är lite överdrivet men inte mer fel än att starkt betona att mycket beror på institutionen.

> Jag tror att man måste komma till ett beslut, där man själv vill lägga av. Sen kan det väl vara vilken djävla vårdform som helst alltså, men jag tror att man behöver nåt slags stöd. Jag skulle behöva det, jag kan inte bara åka hem och lägga av liksom. (Klienten B)

På familjevårdshemmet är det viktigt att det finns någon slags roll ledig för klienten, att inte allt redan är perfekt.

> Just det där med ledig roll gör ju att dom här jättepräktiga, urpräktiga personerna, som kan allt och vet allt och är liksom totalt färdig, och täckt in allt, dom passar inte så bra till familjevärdar, utan det är dom här som har lite resurshål i alla fall, och möjligheter, där det finns saker och ting som är över. Då blir det alltid lediga roller kvar till dom som ska komma dit. (Ingrid Solén, Credo)

Det är klienten som slutligen avgör om familjehemmet duger eller inte.

> Så åker man och tittar på det, när till exempel Credo har valt ut ett hem, och så tycker man att, det här blir nog bra, eller här står jag inte ut. Jag åkte till Älvdalen med nån, han gick in, och då var det nåt som inte stämde, och så gick han ut, det var en minut, det var bara att åka hem igen. (Dag, ansvarig, öppna)

Kanske finns här trots allt en potential som innebär att familjehemmet inklusive dess omgivning kan ses som en form av "institution", eventuellt utan en del av den traditionella institutionens begränsningar och onaturlighet. Det skulle helt enkelt kunna bildas en "institution" (ad hoc) runt varje klient som befinner sig i familjehem. I den institutionen kunde ingå grannar, företag, skolor, bostadsföretag, kommun, idrottsliv, föreningsliv och samhällets resurser i form av psykolog, läkare, präst och så vidare.

Anhöriga

Många av klienterna på Hornö är ganska ensamma i världen. De har dragit sig undan i långa år. Den kontakt de har kvar längst är mamman eller kanske mormodern. Föräldrarna har ofta skilt sig. Kanske har pappan försvunnit i missbruk. Mammor håller fast. Oftast ser Hornö positivt på en sådan stark relation även om den i undantagsfall kan vara ett problem och ett hinder för rehabilitering.

Klienternas syskon syns inte till. Om de inte själva missbrukar har de egna familjer och egna bekymmer. De hinner inte och vill kanske inte engagera sig så hårt för sin bror. Kanske har de redan gjort det till utmattning. Några syskon tar avstånd från missbrukare i familjen.

Möjligheten och nyttan av att involvera klientens anhöriga i en rehabilitering beror på hur relationen mellan släktingar generellt ter sig i en kultur. I vår kontext har utvecklingen lett oss till att anhöriga under normala omständigheter har föga inflytande över egos göranden och låtanden. Att detta inflytande kan växa till betydelse när ego råkar få problem är osäkert.

Hornö räknar inte med hjälp från klienternas anhöriga. Det finns föräldrar som är engagerade i sina missbrukande barn men lika ofta finns det ett krux mellan klienten och hans familj. Efter ett antal år kan det vara svårt att se vem som orsakat vad.

> Antingen orsakar relationen missbruket eller att relationen skadas när man börjar missbruka. Har man hanterat sina anhöriga på ett sätt som man skäms för och som dom anhöriga har svårt att förlåta så ... (Lena, ansvarig, låsta)

Personalens passiva motstånd mot att klienterna ska få besök och det relativa ointresset för att blanda in klientens anhöriga i processen är faktorer som stärker bilden av avskildhet, av liminalitet för klienten under tiden på Hornö.[100] Klienten skiljs inte bara från sin missbruksmiljö utan helst också från människor som ingår i hans icke-missbrukande liv.

Våren 1997 är besöken ett bekymmer. Möjligheten är ny och det krävs tid och erfarenhet för att utforma lämpliga regler.

> Säg att det är tre man eller fyra man som vill ha besök samma vecka. En av dom har besök varje vecka fortlöpande så att säga. Ska inte den personen då kanske få maka på sig till förmån för nån annan? Ska vi ha regler som säger att en person ska kunna få ta emot besök högst två gånger per månad eller hur ska vi ...? Det håller på att utvecklas, för det här är ju så nytt och man märker att det kommer upp saker undan för undan. Och vi har ju inget riktigt besöksrum ännu heller.

När barn finns bland besökarna kan det uppstå problem med var pappa egentligen befinner sig.

> Pappan har ju sagt att han är på ett sjukhus. Det är inget sjukhus, säger pojken, det är ett fängelse. Det är ju galler.

Besök måste anmälas av klienten minst en vecka i förväg för att Hornö ska hinna kontrollera besökaren. En missbrukarkompis har ingen chans att få besöka. Inte alla anmälda och godkända kommer å andra sidan. Har man inte körkort och egen bil är det ett kostsamt företag att åka till Hornö.

> Ta tåg hit och eventuellt ta taxi ut. Då hamnar dom på en 650 kronor för att träffa M i två timmar. Dom kanske tycker att det vill dom inte lägga ut, och offra en hel dag. Det är lite dubbelt det här för vi är ju ålagda att låta klienterna efter prövning ta emot besök. Samtidigt så gör ju vi det här på ett sätt som inte inbjuder till besök, utan det är väldigt dubbelt egentligen.

I regel utgår inte resebidrag från socialtjänsten till den som vill besöka en tvångsomhändertagen person. Hornös avsides läge tenderar att dela klienterna i en grupp som får besök (av personer som har råd och möjlighet) och en grupp som ingen besöker. Ur Hornös synpunkt vore det bättre och mer rättvist om LVM-tiden finge löpa utan besök. Besök från andra kvinnor än mammor och systrar kräver en särskild kontroll.

> Vi har ju haft killar här som har misshandlat sina kvinnor en hel del, och socialtjänsten har då gått in och försökt att särа på dom. Så länge dom är hemma så anmäler kvinnorna och sen när dom kommer hit då längtar kvinnorna. Det är ju såna där väldigt konstiga bindningar. Om vi då skulle säga ja till ett besök av en kvinna där socialtjänsten försöker att särа dom på nåt vis, då måste vi ju kolla med dom.

Hornö har sista ordet men något generellt besöksförbud får inte finnas.

> Men vi kan ju i sista hand gå in, genom att det är tjejer, och prata om smittorisk och sånt. Dom är ju Hepatit C-positiva allihop. Men det är ju inte riktigt juste det heller, och då kommer det här dubbla in.

Längre fram på våren 1997 blir besöken ett allt mindre problem.

Warren: Besöken?
Gullan: Vi har inte haft besök på evigheter, inget problem.
Stefan: Det har somnat av, nyhetens behag. Där ser man ju vilken förankring de har ute. På fängelse är ju besöken till för att få in droger.
Marianne: De säger att jag har inget intresse av att ta hit någon.
Stefan: På fängelset vet inte andra vad de har gjort, här vet man att det handlar om missbruk.
Ninnie: Vi rensar ju bort alla aktiva missbrukare, det blir mor och far och kanske en fästmö kvar. De vill inte ha såna besök.

Utredning, placering

Det finns ingen direkt anslutning mellan resultatet av utredningen (utlåtandet) och den placering för klienten som blir möjlig. Testresultat och slutsatser kan få vika för det som är *möjligt* att göra. Grundvillkoret för Hornös arbete med utplanering är att den ur personalens synvinkel bästa lösningen ofta inte går att realisera.

> Vi kanske idealt skulle hitta ett ställe där det skulle ta fem år. Det skulle kosta för mycket och klienten skulle inte ställa upp. (Dag, ansvarig, öppna)

Det räcker alltså inte med att klienten är beredd.

Den /utredningen/ visade att jag behövde nån typ av jagstärkande terapi, och att jag kanske under längre tid skulle behöva gå på ett behandlingshem med personal och ha ett slags terapi där, men min kommun, K... Där är det bara tolvstegs som gäller, och vill man inte ta det liksom då får man sitta inlåst. Så du ser ju själv liksom, och det går inte att överklaga det heller, utan det är politikerna i kommunen som har hand om det där. Då blir ju hela vården rätt meningslös.

Jag har ju för fan utlåtande från överläkare, jag har utlåtande från psykologen när jag var uppe i Östersund, som pekar på att jag inte ska vara föremål för nån tolvstegsbehandling och ändå skiter man i det. Det är rätt sjukt egentligen. (Klienten B)

Att utredningen ofta inte blir styrande för klientens närmaste framtid medför en nedtoning av dess omedelbara betydelse. Det blir viktigare att med *utredningen som utgångspunkt* finna en lösning som kan accepteras av alla parter. Att bara vissa delar av utredningens slutsatser får genomslag förtar inte dess värde på längre sikt. Att utredningen varit grundligt gjord och utlåtandet välmotiverat visar sig kanske först längre fram.

De tester som görs på Hornö pekar på vilka *behov* klienten har. Dessa behov kan bearbetas och tillgodoses på olika sätt.

LP-stiftelsen gör det på *sitt* sätt, på andra ställen gör man annorlunda. Det är samma mål. Testet pekar ju inte på ett speciellt ställe utan på det *behov* man har. Man kanske har svårt för stora grupper. Då får man ju söka sig till en mindre enhet. Om man klarar gruppterapi och såna lite grövre ... (Dag, ansvarig, öppna)

Även om två institutioner officiellt har *samma metod* så kan verksamheten se olika ut beroende på vilka människor som jobbar där och hur de *uppfattar* metoden och *tillämpar* den. Institutionens egen beskrivning ger inte hela bilden.

När man läser deras papper är det ju ofta lite eleganta formuleringar, men sedan *stämningen* ... Det vet man ju genom att ha varit där eller hört talas om det, det där är ju *färskvara*. Om det var för till exempel två år sen så vet man inte längre. Två personer kanske har slutat och två nya kommit, då ändras det. Och klienterna ändrar också.

När det är dags att hitta en lämplig institution far man runt och tittar på alternativ tillsammans med klienten. Alla sinnen är med.

Det är ju väldigt subjektivt, om man blir väl bemött. *Allt* har betydelse, hur det ser ut, det första intrycket.

De flesta institutioner försöker vara sig själva vid sådana besök. En del vinnlägger sig om ett trevligt bemötande, andra struntar i det och räknar med att verkligheten skiner igenom. Det viktigaste är hur personalen behandlar den presumtive gästen. Vänder de sig direkt till honom eller talar de *om* klienten fast han är närvarande? Det som avgör är en subjektiv upplevelse som kanske inte går att precisera.

Trots lite röra och väntan så kändes det helt OK. Det kändes överallt. Det var inget slarv. Vi kom in i deras verksamhet, den fick fortgå, vi fick sitta och vänta lite, men det vart inte fel ändå. En god stämning. Det genuina känns igenom. De tog hand om oss ändå märkte man. Det är subjektivt men det är ju vårt instrument, vi själva.

Alternativ till drogen

Den 12/2 tas P upp på handledningen (öppna). Anders, kontaktman, säger, nästan som den enda ljusglimten i Ps fall att han kan tänka sig behandling i form av *sensation seeking* eller snarare en form som jobbar med häftiga upplevelser. Warren anmärker att "ska man komma upp i metadonets endorfinhalter krävs det rätt höga berg".[10]

Vad ger Hornö som ett möjligt alternativ till klienternas drogande? Klienternas motstånd mot det LVM-vården erbjuder kan tolkas som att klienterna är rädda att Hornö ska ta ifrån dem deras identitet utan att ge något i stället. Som observatör kan det vara svårt att se vad Hornö erbjuder som kan vinna över drogerna och alkoholen.

Det paradoxala är ju att om du väl kunde komma ifrån din fixering vid drogen och så att säga vågade gå in i relationer och vågade låta andra människor bli viktiga för dig, om man kunde skapa såna förutsättningar och då tänker jag att vägen dit går via nån behandling, att man går in i nånting där man kan bli sedd, där man kan bli sedd för den person man är, på gott och ont, om du kunde ta det steget, om du vågade, hade förmåga att göra det, i dag, så skulle du se, om tre, fyra, fem år, att det här som du upplever, dom här känslorna som du upplever genom drogen, dom kan du faktiskt uppleva i relationer, av att gå upp på morgonen, gå till jobbet, att ha en relation med person si eller så. Du skulle upptäcka att det finns faktiskt väldigt mycket heroin i livet också, och amfetamin, fast det är väldigt korta stunder. Det är ett kort ögonblick av lycka men som är lika starkt som ... Det finns heroin i livet. Och när jag sa det så sa jag – jag låter som en präst kanske – eller som om det är något religiöst, men faktum är alltså att dom känslor som du har känt för drogen dom kan du känna även utanför men i andra proportioner. Men det förutsätter ett slitande i mörkret, jobbande, för att komma upp ett kort ögonblick på krönet, och känna en liten stunds heroinkänsla, amfetaminkänsla, lust, sexualitet, närhet och sen ned. Så att mitt svar är ju liksom att om du gör det här jobbet med dig själv, tar reda på vad du lider utav, så kommer du en dag att kunna leva ett liv *utan* det här suget, du kommer att kunna sätta ord på din inre värld, och drogerna har ju ingen funktion. (Bo, psykolog)

Den syn Bo presenterar och som han inte är säker på att andra på Hornö delar innebär att samhället delvis måste skaffa sig en ny syn på alkohol och narkotika.

Man får inte använda sig av knarket, den goda fienden. Det är ju en projektionsskärm för så oerhört mycket. Så man kunde tona ned det där och fokusera på nåt annat. Man passiviserar missbrukaren. Vi som jobbar med missbrukaren vi ser ju inte verkligheten riktigt, utan vi lever med en massa myter, föreställningar om att en gång alkoholist, alltid ... en gång amfetaminist, alltid ... Det är inte sant.

För de gifta eller samboende klienter som kanske själva handlat med droger och tjänat stora pengar finns problemet att deras partner kanske inte är beredd på det fattiga och enkla livet.

> Vi har haft en kille här som hade sålt i stor skala och som verkligen hade gjort stora pengar på droger. Det konstaterade någon som var med honom hem och såg vad som fanns i hans hem. Hans tjej och hans lilla dotter, vad dom hade. Han höll sig drogfri och fick ett beredskapsjobb eller liknande. Han klippte gräs på en idrottsplats, för en struntsumma. Nu dog han i en överdos strax efteråt, men jag tror inte ... Det är svårt. Även om han hade kunnat, hade tagit det här nedköpet. Jag är inte säker på att hans tjej, för hon hade ju blivit kär i en kille som drog in mängder med pengar och gjorde att hon kunde leva fullständigt ... Så det är inte så himla enkelt det här med att motivera folk till drogfrihet, det är det jag vill säga. (Lena, ansvarig, låsta)

För de klienter som anser sig ha religiösa behov ordnas kyrkobesök eller besök på Hornö av någon präst. Oftast besöker man Vallby kyrka några kilometer bort, någon gång en katolsk gudstjänst. Hornö gör ingen stor sak av den religiösa möjligheten.

> Då var det väl nån som tyckte, varför får dom gå i kyrkan? Jag vill gå på en satansmässa där och där. Men det är ju sånt där som man avfärdar bara, som trams. Men det finns ju dom som har drivit det. De som är religiösa de får åka på en söndag, men vi som inte är det vi vill gå på bio. Men så är det. (Dag, ansvarig, öppna)

Ärkebiskop Gunnar Weman besökte Hornö en gång på eget initiativ men det finns inget märkbart tryck, från någon kyrka, att komma till Hornö. Nunnorna i Vallby avvaktar. "De vill väl inte bli för inblandade." Kanske anser kyrkorna att de inte har något att erbjuda utöver det som Hornö har.

Här slutar min berättelse om Hornö. Så mycket mer skulle kunna sägas men till sist måste punkten sättas. Det kapitel som följer har en annan karaktär, teoretisk och generaliserande. Men i bakgrunden finns, för mig, hela tiden Hornö. Hornö är inget isolat, inget undantag, inget man kan bortse från. Tvångsvårdens existens berör oss alla, har betydelse för hela vårt samhälle, påverkar vår gemenskap, är ett tecken.

12 Ritualens roll

Hur uppstår en ritual? Jag påminner mig idrottsmän som hamnar i tvångsbeteenden om (detaljer i) förberedelser därför att något de råkat göra före en tävling i efterhand tolkas som betydelsefullt för ett lyckosamt resultat. Idrottsmannen vågar senare inte underlåta en upprepning, nu medvetet och allvarligt. Ritualen tar form.

Avgörande är kanske att man tror sig ha genererat lyckosamhet. Man förstår inte orsakssambandet och begär inte heller att kunna göra det, bara det fungerar. Effektivitet är framgent inte avgörande för ritualen. Oron för att en utebliven performance skulle kunna äventyra utgången räcker för att hålla på. Mer eller mindre medvetet accepteras det övernaturliga i proceduren eller i varje fall att funktionen övergår det egna förståndet.

Det ligger nära tillhands att uppmärksamma det *allvar* som idrottsmannen ägnar åt den ritual han identifierat som generativ. *Man gör sitt bästa* för att lösa en uppgift, inte slarvigt utan med största allvar, och lyckas kanske eller undviker att misslyckas. Det som visat sig effektivt tar vi fasta på och gör igen, även när vi inte begriper sambandet.

Ritualen har en ordningsskapande funktion även i vårt rationella och organiserade samhälle. Trots vår förment medvetet grundade självbild hamnar vi ideligen i situationer som övergår vår rationella förmåga. För att få ordning har vi ofta ingen annan utväg än ritualen – ett allvarligt medvetet beteende efter bästa förmåga. Vi ger ritualen prestige, böjer oss under den och vår tillit stärks.

> Det är rimligt att hävda ... att ritualer i vars själva struktur auktoritet och underkastelse är implicit var de primordiala medel genom vilka människor fråntagna en genetiskt determinerad ordning åstadkom de konventioner genom vilka de får ordning på sig själva. (Rappaport 1979:192, citerad hos Stromberg 1993:12)

Allvaret och medvetenheten – vi gör vårt allra bästa – innebär inte att vi anser oss ha kontroll. Tvärtom. Allvaret visar att vi är inställda på att göra vår del i det som behöver göras men att vi inser att vi bara har kontroll över vår del av ett komplicerat förlopp (Bateson 1972:145). I vårt allvar ligger hoppet att vårt handlande ska ge ett positivt resultat trots att det kanske inte räcker. Därmed finns förutsättningarna för att karakterisera beteendet som en ritual eller åtminstone som fröet till en sådan. Det finns andra sätt för ritualen att bli till.

> De spontana rituella handlingar som vi så ofta gör i ensamhet – bränner en otrogen älskares fotografi eller sänder tillbaka gåvor från någon vi inte längre håller av, klipper håret eller städar huset för att annonsera för oss själva att ett nytt skede av livet börjar – allt detta är passageriter i vardande som kan byggas ut, formaliseras, fås att inkludera viktiga människor, bli hug-

fästa genom objekt, anteckningar eller dokument som behålls som en bekräftelse på att övergången fullbordats med framgång. (Myerhoff 1982:132)

Leach (1968) hänvisar till Jane Harrison (1912, 1913) och hennes forskning om förhållandet mellan ritual och konst. Harrison noterar att det grekiska ordet *drama* kommer från *dromenon* (religiös ritual, bokstavligen "things done"). Hennes utgångspunkt var Emile Durkheims kategori "imitativa riter" (1965:393).

> Den primitiva människan ... tenderar att åter spela upp vad som än får henne att känna starkt: vilken som helst av hennes mångahanda sysslor, jaga, strida, senare plöja och så, förutsatt att de är tillräckligt intressanta och betydelsefulla, är material för en *dromenon* eller ritual. (Harrison /1913/1951:49)

Leach skriver att ritualen kan ses som en magisk dramatisering av ordinära aktiviteter medan dramat i sin tur är en sekulär rekapitulering av ritual. Konstaterandet är intressant och antyder att ett drama (litterärt verk) kan tänkas återspegla verkligheten i den mån den som sådan har orsakat starka känslor hos människorna, så starka att de tenderar att ge upphov till imitativa ritualer.

Ett av problemen med ritual är hur den ska tolkas. Vad betyder ritualen? Leach slår fast att (den rituella) aktörens egen syn på saken är "inadekvat". Han medger att aktörens tolkning kan vara delvis sann eller sann för en viss situation men olika aktörers skilda tolkningar är för disparata för att alla ska kunna vara riktiga.

Tolkningsproblemet är kanske akutare ju mer utpräglad den estetiska/kommunikativa aspekten är på den tekniska sidans bekostnad. Den kristna mässans ritual är i stort densamma i hela kristenheten medan varje individuell kristen kommer att ge en egen tolkning av doktrinen, om tillfrågad.

Det är svårt att se tolkningsproblemet som något typiskt för ritualen. Problemet finns även när den tekniska aspekten hos ett allmänt handlande dominerar. En fråga till Hornös personal (eller till klienterna) om vad LVM "betyder" skulle ge många svar. Inget skulle vara det andra helt likt.

Om Hornös personal på grund av allvaret i uppgiften betonar den estetiska och kommunikativa aspekten av sitt allmänna handlande kommer också deras personliga tolkningar av LVM att ytterligare skilja sig åt. Den rituella temperaturen kan tänkas stiga.

Ronald Grimes varnar uttryckligen för att medvetet åstadkomma ritualer. Manualer är här inget värda, workshops om möjligt ännu sämre.[102]

> Vi lär oss ritualer från böcker ungefär lika effektivt som vi lär oss älska eller fostra barn från dem. Manualer kan inte frammana än mindre lära deltagarna att förkroppsliga rituell kunskap. (1995:213)

Existerande ritualer lärs genom att nya deltagare deltar i "the real thing". Att *skapa* ritualer ska man alltså akta sig för. Det man (gruppen) med allvar och närvaro utför

med ett medvetet syfte kan (om det fungerar) en dag visa sig ha blivit en ritual. Det ses kanske lättast av outsidern som bara betraktar. Då kan det också se ut som om ritualen är en (elaborerad) konstruktion utan tydlig förbindelse med naturligt handlande och verklighet. Ritualen kan för en tid överleva sig själv. Kanske är den svår att förnya och bör hellre ersättas än renoveras.

Det är, skriver Sherry Ortner (1978:3), viktigt att förstå de problem som ritualen utgår ifrån. Hon menar inte botandet av en sjukdom eller att göra män av pojkar utan *de konflikter och motsägelser i den sociala erfarenheten och i den kulturella innebörden som ritualen och dess symboler anspelar på.* Dessa problem är på ett eller annat sätt kopplade till det syfte ritualen explicit har. Ritualen och dess symboler kan leda oss till upptäckten av strukturell konflikt, inkonsekvens och stress i den sociala och kulturella värld som omger ritualen. Detta är ritualens *paradigmatiska* effekt. Jag återkommer till hur denna egenskap kan *påverka* situationen.

Leach påpekar att orden *ritual, ceremoni* och *sedvänja* används omväxlande för varje icke-instinktiv förutsägbar handling eller handlingsserie som inte enkelt kan ges en rationell motivering. Att skaka hand är en ritual men att sätta potatis för senare skörd är oftast *inte* en ritual (men kan vara det). Rationalitet är inte lätt att definiera. Ofta är en handling rationell för den som utför den även om en observatör kan ha andra benämningar i beredskap, som privatritual eller tvångsmässigt beteende.

> Om "irrationalitet" görs till ett kriterium på *ritual* måste man komma ihåg att den som bestämmer vad som är rationellt är observatören, inte aktören. (Leach 1968:521)

En teori om ritual bör kunna ge ett hum om hur den uppkommer och vad som driver den. Hur påverkas ritual av ickerituella faktorer? Vilka krafter kan förta dess betydelse eller få den att upphöra?

Hur ritualen uppstår bör kunna säga oss en del om hur den arbetar. En ritualteori bör kunna redogöra för "the native's point of view", vad praktikerna själva anser att de gör. Men teorin måste kunna säga mer än vad "infödingarna" har att berätta. Allt kan inte bli uppenbart och det finns skillnad mellan att som troende *praktisera* ritualen och att som outsider försöka *genomlysa* det man (inte) deltar i.

Ritualen är, skriver Tomas Gerholm, *formell, strängt föreskriven handling* (1988: 198). Det står en *tvingande* atmosfär kring den och det finns ett korrekt sätt att utföra. Samtidigt finns utrymme för förnyelse och improvisation, särskilt under liminella faser av övergångsritualer (Turner 1969) och särskilt för erkända rituella experter. Grundregeln ger dock inget utrymme för larv. Ritualen bildar "ett avgränsat meningsområde" (a finite province of meaning).

> Jämförd med vardagslivets realitet framstår andra realiteter som avgränsade meningsområden, enklaver inom den dominerande verkligheten och markerade genom begränsade innebörder och upplevelseformer. (Berger och Luckman 1967:39)

Den förmågan har ritualen gemensamt med en rad andra upplevelser och fenomen med benämningar som dröm, lek, teoretiskt tänkande, teater. Tydligast är det kanske på teatern där ridåns upp och ner markerar transporten in i och ut ur denna avgränsade provins (ibid.).

Det moderna livets/samhällets livskriser blir inte föremål för tydliga ritualer utan snarare för åtgärder som i bästa fall är förment baserade på vetenskap och beprövad erfarenhet (eller ekonomi).[103] I den mån vetenskapen tar över och i den mån den tillåts förändra åtgärdernas form och innehåll är det troligt att det som i grunden fortfarande har (haft) rituella funktioner och egenskaper – om än med annan benämning – efterhand mister kraft.

Det strikta och allvarliga hos ritualerna hänger ihop med att de utför ett viktigt arbete:

> ... de förvandlar pojkar till män och flickor till kvinnor; de åstadkommer fred, de botar de besatta, de säkrar regnets ankomst etcetera. Ritualen är med andra ord instrumentell handling som vägleds av människors intresse av att kontrollera och reglera världen, både den som är gjord av människohänder och den naturliga. (Gerholm 1988:198)

Liksom Gerholm invänder jag emot synen på ritual som *primärt* uttryck för och kommunicering av *mening*. Ritualen är främst en *görare* av saker. Det är samtidigt klart att ritualen *gör* genom symboler och med hjälp av mening.

En intellektualistisk syn på ritual (till skillnad mot en symbolistisk) passar mitt syfte: att dra paralleller mellan ritual och det moderna samhällets byråkratiska och samhällsvetenskapligt baserade åtgärder. Den intellektualistiska synen får stöd, menar Gerholm, i en utbredd sunt-förnuft-hållning hos vanliga deltagare i ritual.

> Vanligen går de inte till några stora symboliska djup när de förklarar syftet med dessa ritualer utan hävdar helt enkelt att de utförs för att åstadkomma det ena eller andra. (1988:199)

Den symbolistiska hållningen bygger ofta på förekomsten av lokala intellektuella och rituella experter som är roade av att spekulera om sin kultur och att göra vackra system av det som för andra ser ut som "shreds and patches". Det är frestande att hålla till på den vackra nivån och umgås med dem som kan presentera ritualen (LVM eller dess alternativ) som ett genomtänkt och medvetet system.

För den som har att praktisera eller genomlida ritualen ifråga syns inte det vackra lika tydligt. Där gäller det att få ritualen att *fungera*. Hur *arbetar* egentligen ritualen? Gerholm frågar specifikt om övergångsritualer och svarar själv.

> Det som i huvudsak händer är att ritualen realiserar en offentlig omdefiniering av initiandens status. Den publika uppmärksamhetsfokuseringen på denna omdefiniering är en effektiv åtgärd. Den fungerar på alla närvarande. De ser att andra ser. Men mest av allt fungerar det på personen själv som genomgår ritualen och som vet att de andra tittar på. En ritual gör ett bud-

> skap "tungt" och en utfästelse uppfordrande för det handlar inte bara om en individuell omdefiniering av situationen utan om en kollektiv. Den är därför mer övertygande och mer "verklig". Det finns auktoritet i själva antalet deltagande observatörer i ritualen. (1988:201)

Citatet understryker samspelet mellan initiand och observerande kollektiv. Observatörernas fokusering påverkar (formar) novisen och den transformering han/hon genomgår gör sitt motsvarande intryck på (formar) observatörerna. Om denna *ömsesidighet* ges tillfälle att verka underlättas det arbete ritualen har att utföra.

Ömsesidigheten hos övergångsritual är ett exempel på att man med rituella glasögon kan se möjligheter (brister) i förment ickerituella förlopp. Det är min uppfattning att LVM-vården och det mirakel som där iscensätts har *underskott på observatörer*. Flera LVM-institutioner arbetar med nätverk runt den enskilde klienten vilket är en riktig åtgärd. Personligen vill jag se tydligare steg mot en ömsesidighet (i ritualen) mellan klient och observatörer.

Det vore till exempel rimligt att socialnämnden från klientens hemkommun *in pleno* skulle vara minst en hel dag per LVM-klient på Hornö, tillsammans med klienter och personal. Besöket kunde inträffa några veckor efter klientens ankomst till öppna avdelningen. Syftet med denna konfrontation skulle vara en *ömsesidig påverkan* mellan klient och socialnämnd. För klienten skulle LVM-tidens (kommunala) betydelse bli poängterad och för nämnden skulle behovet av en konstruktiv uppföljning av LVM-vården (gemenskap, bostad, arbete, studier) aktualiseras.

Mircea Eliade anger två grunder för sitt påstående att *initiationen* finns i *kärnan* av varje genuint mänskligt liv.

> Det första är att varje genuint mänskligt liv innebär djupa kriser, prövningar, lidande, förlust och återerövring av jaget, "död och uppståndelse". Det andra är att vilken grad av förverkligande det än kan ha gett henne så ser varje människa i något visst ögonblick sitt liv som ett misslyckande. (1975:32)

Denna klarsyn kommer inte ur moralisk bedömning av det förflutna utan från en dunkel känsla av att ha förfelat sin kallelse, att ha svikit det bästa hos sig själv. I sådana ögonblick av kris, menar Eliade, återstår en utväg – *hoppet om ett nytt liv*. När människan går igenom en sådan kris drömmer hon om ett pånyttfött liv, förverkligat, betydelsefullt. Arketypen för en så genomgripande förnyelse är den genuina religiösa omvändelsen.

Eliade konstaterar att även icke-religiösa människor ibland känner en önskan om den andliga transformering som hos människorna i andra kulturer utgör själva *målet* med en initiering, en passagerit. I vilken utsträckning detta mål nås kan vi inte bedöma. Det viktiga är, menar Eliade, att man deklarerar sin *avsikt* och påstår sig ha medlen för att *förvandla mänskligt liv*.

I den moderna icke-religiösa människans (sporadiska) längtan efter förnyelse tycker sig Eliade se människans eviga längtan efter att finna en positiv mening med döden, möjligheten att acceptera döden som en passagerit till en högre form av varande.

> Om vi kan säga att initiering utgör en specifik dimension av mänsklig existens så är detta framför allt sant därför att det bara är i initiering som död ges ett positivt värde. Död förbereder den nya rent andliga födelsens tillgång till ett varande som inte är föremål för Tidens förstörande inverkan. (Ibid.)

Eliades konklusion – att vårt behov av initiering/pånyttfödelse samspelar med vår undran inför döden – svär inte mot tanken på LVM som en form av passage. För många av Hornös klienter är förtida död en realitet att räkna med.

Ritual och LVM

LVM-vården lyder under Statens institutionsstyrelse, statligt verk med (interna och externa) krav på rationalitet och professionalism. En onyanserad reflexion över innebörden av dylika termer kan leda till att tal om ritual avvisas. Min uppgift är att försöka visa att ett (till synes) rationellt och professionellt arbete genom sitt speciella allvar och sin uppgift på gränsen för mänsklig förmåga kan tendera mot ritual och att en sådan tolkning kan ge nya infallsvinklar.

Det finns tankar om att bristen i det moderna samhället på medveten och styrd *markering av medborgarnas nödvändiga statusövergångar* har negativa konsekvenser.

> Många av de svårigheter vi bevittnar i det moderna samhället inklusive ökningen av stoffmissbruk och våldsamt beteende bland dess unga medborgare har länkats till samhällets underutnyttjande av passageriter. (Gavazzi et al. 1996:167)

För unga människor är gängtillhörighet ett betydelsefullt övergångsskede. Den är fruktad snarare än anordnad av samhället. En av våra traditionella övergångsritualer – allmän värnplikt för män – avvecklas. Åtgärden tyder på att samhället inte förstår den ritens (potentiella) betydelse för att pojkar ska kunna ta steget över till mansvärlden. Det är antagligen en illusion att avvecklingen är en samhällets besparing.

En annan av samhället oönskad tillhörighet är gemenskapen bland missbrukare (Svensson 1996). LVM-vården är ett försök till (påtvingat) skifte från status som och gemenskap med missbrukare till status som (vanlig) medborgare eller åtminstone före detta missbrukare. Ett problem för LVM är att den erbjudna statusen (och gemenskapen) inte nämnvärt lockar klienterna. Problemet har sin motsvarighet hos samhället som tycks sakna *teori* om *varför* man omhändertar.

Övergångsritualen är typisk för *livskriser* och man tänker kanske först på pubertet (sexualdebut), giftermål, första barnets födelse, död. Det urban-industriella infor-

mationssamhället har åstadkommit nya svårigheter som är lika dramatiska och intrikata. Skilsmässa, upplöst samboskap, abort, arbetslöshet, besked om livshotande sjukdom är exempel på vår tids *livskriser*. Missbruk är också en (modern) livskris. Trots tillskottet av livskriser har antalet livskrisritualer minskat. Solon Kimbali (1960:x) anser att van Genneps analys av inkorporeringsritualer ännu är delvis oexploaterad.

> Hans analys av inkorporeringsritualer är giltig för förståelsen av de problem som associeras med de "alienerade" och de "icke-efterfrågade" i moderna samhällen. Hans grundläggande teori har direkt relevans för teorier om förändring.

De tre (obligatoriska) momenten i passageriten är tydliga i LVM-vården på Hornö: *avskiljning, liminalitet och aggregering*. Det mer eller mindre dramatiska omhändertagandet är ett *skiljande* av individen från hans sammanhang, nästan en form av kidnappning. Övergångsfasen, det *liminella* skedet, är lite obestämt i tidsutsträckning men tydligt under de första fyra till sex veckorna då klienten hålls inlåst och tydligt avskild från såväl sin gamla värld som den (förment) nya värld som väntar. *Inkorporeringen*, återförandet till samhället (strukturen), är den knepigaste fasen i denna passagerit. Den är obestämd i tid och kan få göras om. Den är problematisk i att klienten ofta finner sig vara tillbaka i samma miljö som han flytt ifrån, den flykt till missbruk som föranlett samhället att ingripa.

LVM avviker från den traditionella passageriten bland annat genom att "initianderna" inte initieras (behandlas) i en sammanhållen gemensam form utan droppar in respektive ut en efter en. Mycket tyder dock på att deras likartade och inte sällan gemensamma erfarenheter gör att de snabbt finner ett slags gemenskap på Hornö. Om en sådan gemenskap (på gott och ont) är möjlig borde också en tillräcklig gemensamhet kunna åstadkommas ur en rituell synvinkel. Mina erfarenheter från LP-stiftelsens mycket tydligare rituella metod tyder på att samtidighet hos initianderna inte avgör utfallet.

Kanske är det så att vår tids rasering av de kollektiva riterna, av typen konfirmation, ersatts av företeelser som dels *inte* definieras som ritualer, dels *inte heller* är kollektiva. Den för många unga i dag viktigaste "ritualen" – ett mans- respektive kvinnoblivande av stor betydelse – är att *flytta hemifrån* till ett eget boende. Den ritualen är i dag högst individuell och när den inträffar beror på en rad olika faktorer.

Det skeende som regleras av LVM skiljer sig från skeendet hos frivillig vård. Tvånget förefaller vara den största olikheten men den avgörande skillnaden är möjligen en annan. Medan den frivilliga vården oavsett huvudman bygger på *sinnesändring* eller föreställningen om *epistemologisk bristning* hos klienten (Bateson 1972:313) så är LVM-vården att se som en av samhället inducerad *ritual* för att med tvång återföra missbrukaren till gemenskapen.

Den som frivilligt söker vård har lämnat samhället men tar nu "sitt förnuft till fånga", är inställd på att bli en "bättre människa" och söker återinträde i gemen-

skapen. Här kan samhället nöja sig med att stödja och behandla den botfärdige (och givetvis bereda plats i gemenskapen). I tvångsvården är läget mer dramatiskt. Den missbrukande människan har visat obotfärdighet och avvisat propåer om bättring och epistemologisk brytning. Samhället ser sig nödsakat att ta till andra medel.

Innebörden i mitt tentativa resonemang är att tvångsvården delvis är missuppfattad som "tvång" och "vård". Denna missuppfattning har *dels* lett till debatt om tvångsvården som oetisk, rättsvidrig och skadlig, *dels* till försök att tolka tvångsvårdens innehåll enbart i termer av behandling och motivation.

LVM-vården uppvisar således, tycker jag, drag av *passagerit* men förstår sig inte som sådan utan försöker berättiga sin existens i andra termer. Men under den vårdmetodiska diskursen finns kanske en annan verklighet. Situationen är i så fall en parallell till den explicit religiösa (frivilliga) vården. Medan LP-stiftelsen försöker bevara sin *andliga* modell under ett tunt skal av anpassning till socialtjänstens retorik försöker LVM-vården bevara en *fostringsverksamhet* (tvång och kärlek) under en yta av avnämaranpassad (och lagenlig) motivationsbehandling.

LVM-vårdens personal förväntas eftersträva effektivitet och professionalism i välfärdstekniska termer. Samtidigt vet kanske personalen att den mest verksamma substansen i LVM-vården är *ett återskapande av tillit till samhället*. Hornö är ett bra exempel på att denna dubbla situation är möjlig.

Den fas där bristen på rituellt medvetande blir ödesdiger är menar jag aggregations- eller återföringsfasen som vidtar när den egentliga LVM-tiden är slut. De frekventa misslyckandena beror inte bara på rituell omedvetenhet hos det mottagande samhället utan också på att passageriten här används i ett svårt läge.

I samhällen som traditionellt präglas av övergångsriter har ritualen en progressiv funktion (som samtidigt är förebyggande). Den som går igenom en passagerit inträder vid ritualens slut i *en ny värld* med ny status och *utan* tidigare personliga erfarenheter från just denna del av livet.

LVM är ett exempel på hur passageriten kan användas som *korrektion* i ett sammanhang där något blivit fel (kanske genom att det förebyggande arbetet inte fungerat). Det finns troligen anledning att allmänt undersöka betydelsen av frånvaron av offentlig ritual för uppkomsten av fel i relationen mellan individ och samhälle.

Tvångsvården lider av bristen på möjligheter att återföra klienten till ett sammanhang som är *annorlunda* än det han förut tillhörde. Vården förväntas korrigera klienten men lämna samhället ostört trots att detta samhälle tidigare stött ut eller inte kunnat behålla individen.

Reaggregationsfasen – samhällets mottagande av missbrukaren efter LVMet – är till för att stadfästa den statusförskjutning och identitetsförändring som LVM-vistelsen *kan* innebära. *Om det ska vara mening med tvångsomhändertagandet måste tvånget mot klienten motsvaras av ett tvång mot samhället att bereda klienten en plats i gemenskapen.*[104] Svensson visar att det mottagande samhället har en formida-

bel uppgift. Det räcker inte med halvmesyrer. Att uppbrottet från missbruket liknar emigration till ett främmande land bortser från en sak.

> ... "hemlandet" finns hela tiden alldeles i närheten. Samtidigt som man konfronteras med anpassningssvårigheterna i den vanliga världen finns narkotikavärldarna lättillgängliga i samma stad, i samma stadsdel. (1996:379)

Misslyckandet för LVM ligger i den fas där den omhändertagne medborgaren kommer tillbaka till "sin" grupp. Den kategori som då mest uppenbart misslyckas är den grupp – vi alla – som har att återinlemma klienten i samhället. Vi ska se till att han hamnar i en situation som i rimlig grad motsvarar den *idealbild* av samhället som LVM syftar till att under en (liminell) period i klientens liv placera honom i och försöker få honom att känna tillit till.

LVM-vårdens skyldighet/möjlighet till placering enligt §27 – placering i ett frivilligt alternativ – är ett sätt att temporärt lösa passageritens problem med sin tredje fas. Problemet är att §27-alternativet inte är samhället, inte är den struktur som slutligt ska ta emot klienten.

Krisritualer

Ritualer kan delas in efter den funktion de har för (den troende) gruppen. James Cox presenterar följande tre underavdelningar (1998:x).

1) livscykelritualer
2) krisritualer
3) kalendriska ritualer

Termen passagerit används sedan Arnold van Gennep, fransk antropolog, publicerade sin bok i ämnet i förra seklets början. Van Gennep behandlade främst livskrisritualer och kalendariska ritualer. Senare har Victor Turner, brittisk antropolog, till passageriterna fört även det han kallar för "rituals of affliction" (bedrövelseritualer). Cox föredrar termen *krisritualer* (crisis rituals).

Syftet med krisritualer är att rätta till olyckor i livet, som sjukdom, ofruktsamhet, torka och krig. I det traditionella samhället sker ritualen som svar på information från en religiös praktiker eller spåman som förklarar varför eländet har inträffat. Turner skriver att i "preindustriella samhällen" ses kriserna som "en konsekvens av överträdelsen av moraliska normer och/eller magiska tabun som införts av gudomar eller förfädersandar" (1985:208, citerad hos Cox 1998:xii).

Ur den troendes perspektiv syftar sådana ritualer till *att återupprätta den harmoni med en kosmisk och social ordning som blivit störd*. Krisen är tecknet på störning. Dess yttersta orsak är andlig men andliga orsaker är i den troendes värld inte skilda från sociala och kollektiva angelägenheter. Turner menar att bedrövelseritualer

"relaterar direkt eller indirekt till det aktuella tillståndet för mellanmänskliga och mellangruppsliga konflikter i ett avgränsat fält av pågående sociala relationer" (1985:208).

Krisritualer, till skillnad från livscykelritualer, inträffar bara när något går fel i individens, familjens eller gruppens liv vilket innebär att de har korrektiv karaktär. De är oregelbundna och beror på omständigheterna för individer eller specifika gemenskaper. Ritualer som syftar till att lindra kriser använder symboler i ett fixerat och repetitivt mönster för att rädda deltagarna från tillstånd av abnormitet. Det sker genom att man presenterar en idealbild av hur världen *borde* se ut. Platsen för ritual är viktig eftersom det är i det heliga rummet som idealet kan realiseras genom det rituella dramat.

Ritual definieras ibland som *en idealiserad aktivitet som genomförs på en särskild plats vid en speciell tidpunkt*. Detta synsätt betonar ritualens skiljaktighet från ordinär aktivitet på vanlig tid och plats. Definitionen framhäver spänningen mellan ett rituellt ideal och den vanliga verkligheten. Men det är bara halva sanningen.

> Den andra halvan är att ritual skulle kunna forma verkligheten utanför dess gränser genom att genomsyra den så att själva levandet är övergjutet med rituella värderingar. Ritualens förmåga att bestämma verkligheten utanför dess egna gränser är vad vi kallar dess paradigmatiska funktion. (Grimes 1995:217)

Ett problem med LVM-vårdens paradigmatiska funktion är att vården i vårt samhälle sker avsides inte bara i rumslig mening – vilket kanske är en god sak – utan även rent sinnligt. Få kommunmedlemmar vet hur den LVM-vård ser ut som en och annan medmänniska sänds till. LVMs paradigmatiska funktion hindras av tanken att den grupp som i vårdens (ritualens) slutskede har att ta emot den omhändertagne kan leva i okunskap om vårdens utseende och egentliga syfte, "att bestämma verkligheten utanför sina egna gränser" (Grimes 1995:217).

LVM-vården *kan* uppfylla sin del av det rituella ansvaret, nämligen att hålla klienten i en liminell position och att exponera honom för en tillvaro som *i viktiga delar* motsvarar ett idealt samhälle. Det som krävs av personalen på Hornö är antagligen en förmåga till *rituell praktik*. Det innebär inte något märkvärdigt, inget ständigt ceremoniellt beteende, utan snarare en förmåga till *medvetenhet och närvaro och allvar*. En rituell praxis karakteriseras bland annat av *uppmärksamhet* på varje ifrågavarande handling. Allt detta finns på Hornö, i högre eller lägre grad.

> Allting, absolut allting, kan göras rituellt. Vigandet, begravandet, födandet och att bli gammal är inte de enda händelser som har rituell signifikans. Man kan stå rituellt, eller sitta, springa eller gå rituellt – till och med andas rituellt. Så ritual är inte bara ett *vad* utan ett *hur*. Om man inte kan utföra de mer basala biologiska begivenheterna (som att andas, äta eller sitta) rituellt, så kommer det ceremoniella utförandet av högprofilerade sociala händelser troligen att misslyckas. (Grimes 1995:217)

Kanske har allt i sitt innersta väsen (och från början) rituell karaktär. Det är kanske vi som försökt göra om det rituella (religiösa) till något rationellt (sekulärt). John Sommerville, som försöker reda ut fenomenet sekularisering, skriver att ingenting egentligen är sekulärt till sin karaktär.

> ... vad som helst kan anses tillhöra ens religion, inklusive matlagning, dans, jordbruk, militär teknologi, punktlighet. (1998:250)

LVM-vården – en (rituell) uppgift positionerad i samhällets marginal men med potential att påverka samhällets hela struktur – kan ses som ett *kulturellt välfärdsprojekt*.[105] Problemet är att inte LVM-vårdens miljö och inte heller LVM-vården själv upptäckt vårdens rituella aspekt och dess samhällsförändrande möjlighet.

Tvångsvården har att göra med människans fria vilja. En deterministisk hållning gör det svårt att hålla den enskilde *ansvarig* för sina handlingar. För den som tror på människans fria vilja, mot religiös eller icke-religiös bakgrund, är det missvisande att försöka finna (objektiva) *orsaker* till mänskliga misstag. Vi håller människor moraliskt ansvariga för våldsamma eller skadliga handlingar. Det gör vi trots att den fria vilja vi då tillskriver människan är ett metafysiskt fenomen vars realitet inte kan preciseras med vetenskapliga metoder. Min preliminära hållning är att människan genom sin existens *inom* det totala systemet möjligen har en fri vilja men att det antal faktorer som sammantagna *styr* hennes liv är så många och så svåråtkomliga att *det är omöjligt för en fri vilja att göra sig gällande*. Det är inte heller möjligt att identifiera orsakskedjan till att den fria viljan hejdas.

Människans sätt att trots allt sätta sig till motvärn mot en systemisk utsatthet är att åstadkomma en *kultur* – gemensamma normer och regler för hur gruppen ska hantera sin existens. Det är kulturens uppgift att själv bli en systemisk kraft som så långt möjligt *tar ut* andra (oönskade) krafter. För att klara den uppgiften – för att fördela smärtan – måste kulturen ta till olika former av beteendekontroll.

Problemet är att hålla kulturen så genuin och levande att den optimalt hanterar andra systemiska krafter (själv ändrar sig) utan att stöta ut någon ur gemenskapen. Den kultur som tillåter att ett ökande antal medlemmar *marginaliseras*, i fängelser, tvångsvård, hemlöshet, fattigdom, sjukdom, ålderdom, förstår inte sin uppgift och inser inte sin möjlighet.[106]

Behovet av passager

Många samhällsmedborgare klarar sig livet igenom utan passageritualer. Det betyder inte att samhället som helhet är opåverkat av om *andra* medborgare behöver (men inte har) ritualer som stöd och förstärkning. Individens förmåga att stå pall för tilltagande komplexitet, konflikter och isolering påverkar hela samhället.

> Mänskliga varelser är kulturens bärare och de kan vara detta mer eller mindre framgångsrikt, i förvirring och oreda eller med en känsla av sammanhang och välbefinnande. (Myerhoff 1982:128)

Hur samhällets enheter – de levande människorna – mår kan inte skiljas från samhällets framgång och förmåga att överleva. Barbara Myerhoff påminner om att Durkheim för länge sedan (1897) pekade på hur social anomi kan uttryckas av individen i form av (anomiskt) självmord.

Vår samhällsstruktur är nästan helt sekulariserad.[107] Det var antagligen lättare att komma fram till rituella lösningar i ett samhälle där många mänskliga aktiviteter hade en direkt anknytning till religiös organisation och övernaturliga föreställningar. Vi gör alltjämt en mer eller mindre automatisk koppling mellan ritual och religion eller åtminstone mellan ritual och övernaturlighet. Myerhoff menar att ett minskat religiöst engagemang inte behöver dra ner ritualen i obetydlighet. Ritualer har attribut som talar emot en sådan utveckling.

> Först av allt är de utförda. Problem med tvivel, subtila inre tillstånd och motivation kan vara mindre besvärliga i ritual än i religion; ritualer är naturligen retoriska. Att göra är att tro och som Mircea Eliade så bra uttrycker det, man blir vad man utför. (Myerhoff 1982:128)

Ritualen påkallar tilltro men inte genom de kognitiva mekanismer som tillåter kritiskt tänkande att kollidera med tron. Den handlar om paradox och konflikt och lyckas ofta på något sätt lättare överskrida ambivalens än ett mer systematiskt religiöst tänkande. Det rituella skeendet tillåter oss att *ombilda* våra grundläggande antaganden.

> De /ritualerna/ börjar med något kulturellt problem (eller flera på en gång), konstaterat eller inte konstaterat, och bearbetar det sedan genom olika operationer och kommer fram till "lösningar" – ombildningar och omtolkningar av de element som producerar en meningsfull helhet på ett nytt sätt. Lösningarna (och medlen för att nå dem) förkroppsligar de fundamentala kulturella förutsättningar och inriktningar som delvis bekymrar oss. (Ortner 1978:3)

> Att åstadkomma den rätta medvetandeförändringen är ritualens verk. (Myerhoff 1982:128–129.

> En omorganisering av *förhållandet* mellan subjektet och vad som för enkelhetens skull kan kallas verkligheten. Rituell symbolism opererar alltid på båda dessa element, genom att rekonstruera (representationer av) "verkligheten" och samtidigt rekonstruera (representationer av) jaget. (Ortner 1978:9)

Dimensionerna är ömsesidigt beroende. En viss verklighetsuppfattning kommer ur en viss jaguppfattning och en viss jagkänsla kommer ur erfarenheter av verkligheten. Ritualen skulle alltså hos individen kunna etablera ett slags korresponderande syn på verkligheten och på det egna jaget. I denna överensstämmelse finns möjlig-

heten till ett subjektivt psykologiskt tillstånd där innebörder kan omstruktureras. Detta är ritualens verk och det sätt på vilket den kan erbjuda lösningar på problem (Myerhoff 1982:129). En närmare utveckling av denna process görs längre fram i kapitlet.

Allt detta ger inte skäl att tro att ritualer i allmänhet och passageriter i synnerhet fungerar annorlunda eller rent av ska dö bort *nu*. Vi behöver alltjämt deras arbete för nydanande mening och förändrad medvetenhet.[108]

> Det finns alla skäl att tro att passageriter är lika viktiga nu som de alltid har varit för vårt sociala och psykologiska välbefinnande. Givet den fragmenterade, förvirrande, komplexa och oordnade karaktären hos den moderna erfarenheten är de kanske mer betydelsefulla för att orientera och motivera oss i de förutsebara och unika livskriser som infinner sig. (Ibid.)

Avideologisering

LVM-klienten måste stanna på en viss geografisk plats under viss tid och där hålla sig drogfri. Kraven hänger ihop och för klienten är de inga småsaker. Men det är inte möjligt att tvinga klienten till fortsatt frivillig behandling. Ingen kan heller tvingas medverka i utredning och test och ingen kan tvångsmedicineras.

LVM-vården på Hornö innebär inte heller att klienten påtvingas en viss kulturell innebörd. Tvång kan förvisso användas även för sådana ändamål (Hannerz 1992: 103) men inom LVM gäller tvånget ett skiljande från klientens tidigare miljö och en fixering i liminell position.[109]

Från socialtjänstens håll antyds ibland att "dyr tvångsvård" inte nödvändigtvis innebär en "högre kvalitet" än "billigare frivilliga insatser". Liknande antydningar finns även från forskarhåll (Bergmark och Oscarsson 1998:52). Ur mitt perspektiv handlar det inte om lägre eller högre kvalitet men väl om en "annan" kvalitet.

LVM-vård karakteriserad ur ett rituellt perspektiv har kvalitetsskillnader om jämförd med frivillig vård. Den mest påtagliga är tvånget. Det är svårt att tänka sig en passagerit som när som helst kan avbrytas av att en eller flera av deltagarna finner för gott att lämna proceduren. Ritualens möjlighet förutsätter att man följer spelets regler.

Bergmark och Oscarsson pekar på den *avideologisering* som blivit resultatet av att allt fler kommunala verksamheter öppnats för privata entreprenörer.

> ... även socialdemokratiskt styrda kommuner har i olika grad accepterat införandet av ett marknadstänkande i den kommunala verksamheten. (1998:48)

Den avideologisering som i mitt resonemang kan sägas motsvara en *avritualisering* har generell räckvidd och pågår utan att de politiska parterna uppmärksammar vad som därmed sker. Problemet är kanske tydligast på skolans område. Bristen på ordning och auktoritet, och lärarflykten, slår oss med förfäran men vi har svårt för att upptäcka att skolan förlorar sin kulturella (ideologiska) uppgift.

Uppgiften jag tänker på handlar om ritual. Den kunskap som "den gamla skolan" förmedlade var rituellt paradigmatisk och påverkade inte bara sina elever utan elevernas familjer, hela byar och vårt hela land. Lärarnas då höga status berodde tror jag inte på att de kunde mer eller hade befogenhet att bestraffa utan på att de i en vid mening dagligen genomförde och inpräglade för barnens framtid avgörande ritualer.[110]

Dagens avideologisering/avritualisering innebär att skolan slänger sin paradigmatiska uppgift på skräphögen. Att verksamhet privatiseras är inte i sig avgörande. Avritualiseringen inleddes före privatiseringen. Som Bergmark och Oscarsson påpekar (1998:48) visar inte minst den institutionella missbruksvården att icke-offentliga vårdproducenter tidigt integrerades i och blev en del av det offentliga vårdsystemet. Ett instabilt köp- och säljsystem förefaller dock svårare att åter ritualisera i den mening jag antytt.

Här kan man peka på en skillnad mellan Hornö och LP-stiftelsens rehabiliteringsmodell (Johansson 1997b). Stiftelsen har en tydlig *sanktifierare* för sitt budskap och sin metod. Rehabiliteringen baseras i det kristna budskapet och i behovet (för alla) av att "böja sig för Gud" och erkänna en makt som är större än det egna jaget. Detta medför att föreståndaren för Åsbro oemotsagd kan uppträda i olika gudstjänstsammanhang (ritualer) och gång efter annan hos klienter (gäster) och personal inpränta de grundläggande och enkla principerna för LP-stiftelsens arbete.

Kan man tänka sig något motsvarande på Hornö? Där finns en aula som rymmer både klienter och personal. Där kunde Owe, institutionschef, minst en gång per vecka, berätta om de grundläggande principerna för LVM, för Hornö och för SiS. En gång i månaden kunde Owe avlösas av Sture Korpi, generaldirektör för SiS. Men risken finns för opposition och ifrågasättanden från klienternas sida på grund av *bristen på tydlig sanktifiering*.

Ritual har med *makt* att göra. Bronislaw Malinowski uttrycker saken tydligt och i termer som påminner om Batesons resonemang om betydelsen hos den sekulariserade människan av epistemologisk bristning, insikt om bruten självmakt (Bateson 1972:313).

> ... varje rituellt utförande, från ett stycke australisk magi till en Korpus Kristi-procession, från en initieringsceremoni till den heliga Mässan, är ett traditionellt utspelat mirakel ... Människan behöver mirakel, inte för att hon är oupplyst genom primitiv stupiditet, /eller/ genom ett prästerskaps knep ... utan för att hon i varje stadium av sin utveckling inser att hennes kropps och hennes själs krafter är begränsade. (Malinowski 1963:300–301, citerad hos Leach 1968:523)

Inför den beroendeframkallande drogen som symbol för missbrukarens valda utanförskap är vår insikt om begränsad makt ovanligt tydlig. Vi behöver ett mirakel. Det är inte svårt att se klientens vistelse på Hornö som ett utspelat mirakel. I de flesta fall lyckas detta mirakel i sin rituella form så länge klienten finns på Hornö. Från att ha varit en missbrukande och kanske asocial individ förvandlas han på några veckor till en tämligen vanlig (ung) man, åtminstone till sin yttre apparition. Det mirakel vi

behöver se finns där även om det främst är en manifestering av insikten att vår makt i sammanhanget är begränsad.

Möta sig själv

Rorschachtestet (och andra personlighetstest) ger den testade möjligheten att möta sig själv. För att ett sådant möte ska bli av krävs att det sker så oförmedlat som möjligt. Testarens och den testades egna yrkesroller (eller andra teorier) bör så lite som möjligt tillåtas stå emellan. Att lägga ned identitetsskyddet är att momentant släppa taget och förlora kontrollen. Att möta sig själv är i den här meningen en *andlig upplevelse*. Bateson talar om den erfarenhet som sammanfattas i AA-rörelsens första steg, alkoholistens insikt om sin *maktlöshet* i förhållande till alkoholen.

> Att besegras av flaskan och att veta det, är den första "andliga upplevelsen". Myten om självmakt är därvid bruten genom att en större makt har visat sig. (1972:313)

Ett sätt att karakterisera den andliga upplevelsen är alltså att *myten om självmakt bryts* genom att en större makt gör sig påmind. Fenomenet är inte främmande. Ödet och slumpen möter vi varje dag, och drabbas eller gynnas. Bateson tar själv exemplet vattenplaning. Bilkörning på hala vägar gör föraren medveten om den egna maktens gränser och att han är i händerna på ett system vars komplexitet överträffar varje förstånd.

> Det är vanligt, åtminstone i det sekulariserade, förment rationella samhället, att myten om jagets kontroll ständigt återuppstår. Andliga upplevelser må vara starka och omvälvande, men har trots det en tendens att snabbt förblekna. Ritualer som syftar till att förmedla andlighet karakteriseras av en ständig upprepning. Den högre makten har å sin sida en tendens att endast sparsamt, och ofta med stark fördröjning om än bestämt, göra sig påmind. (Johansson 1997b:96)

Det handlar om att (på ett nästan övernaturligt sätt) blottlägga klientens personlighet och det finns exempel på att rorschachtestet blivit en vändpunkt för klienten.

> För honom blev det (testet) en vägdelare när han såg hur det var ställt med honom. Efter det så har hans psykiska försvar rasat, (han är) väldigt hudlös, och klamrar sig fast, vill aldrig härifrån. Om man kommer tillbaks till sin gamla kontext, ja då måste man använda sina gamla strategier. (Berit, psykolog)

Att testsituation och testresultat *kan* fungera som utgångspunkt för ett slags omvändelse är *inte* Hornös avsikt.

> Det här är ju inte en terapeutisk relation. Det där är ju en balansgång – att redovisa det här och återföra det på ett sätt så att de (klienterna) inte slår ifrån sig helt och hållet, eller rasar. I det här fallet var han ju så skör, redan innan. Han kom ju hit för att han hade långt framskridna planer

på att ta sitt liv. Han räddades väl nästan i sista stund. Han är väl rädd att hamna i det här nattsvarta. Bara det visar ju att försvaret inte fungerar. Det är väldigt skört. Men det är ju inte många som är som han. Vi har ju inget intresse av att rasera försvar. Jag satte ord på det här han kände, och sen var det en massa annat. Han kände sig väl behandlad här, har fått så mycket. Det har ju säkert bidragit lika mycket. Vad man kallar "korrigerad emotionell upplevelse".

Det exempel Berit relaterar visar att det finns en *omvändelsepotential* i till exempel rorschachtestet. Hornö syftar inte dit, har inte beredskap för att hantera traditionella omvändelsefenomen och tror egentligen inte på det alternativet.

Enligt min uppfattning och egen erfarenhet *kan* resultatet av ett rorschachtest vara något av en andlig upplevelse. Testet är så invecklat, statistiskt genomarbetat och datoriserat att det är omöjligt för lekmannen att förstå hur det fungerar. Relationen mellan input och output är inte möjlig att härleda. Resultatet kan därmed få den testade att uppleva intervention från en större makt. Myten om självmakt kan få sig en knäck. Problemet är att testet är en engångsföreteelse.

Den andliga *upplevelsen* (av till exempel ett rorschachtest) förflyktigas även när dess påverkan är tydlig. Att bli informerad om testresultatet tillhör å andra sidan den form av beteendekontroll som är irreversibel (Macklin 1982:3). Har man fått veta att den egna personligheten till exempel är starkt *introversiv* går det inte att bli ovetande om det. Testets potentiella beteendekontroll är oåterkallelig även om den andliga erfarenheten förflyktigas.

En del klienter på Hornö lever i föreställningen att de måste kämpa mot personalens oförståelse. När kontaktmannen säger nej till en permission måste klienten försöka att få någon annan personal att tala kontaktmannen tillrätta. Ur klientens synvinkel förstår inte kontaktmannen hans bästa utan måste förses med mer (korrekt) information. Det är positivt att klienten är aktiv i *något* avseende (annat än snack om missbruk) men personalen anser att klientens aktivitet till stor del går ut på att *undvika* konfrontation med egna problem. Klienten vill (som vi alla) slippa möta sig själv.

På sin höjd kan klienten gå med på att avtändning/avgiftning ibland kan behövas. När det är klart säger han sig vilja ut i frihet eller omedelbart påbörja planering med soc om framtiden. "Här finns ingen behandling" är ett vanligt påstående bland klienterna som motiv för en otålig hållning.

Personalen ser den attityden som tecken på att klienten inte vill tänka på sin belägenhet. Att efterfråga planering och behandling är att skjuta upp konfrontationen med sig själv. Klienten befinner sig på Hornö av tvång vilket synes underlätta denna hållning. Personalen försöker vara positiv till klienternas propåer om snabb placering utanför Hornö – det låter bra – samtidigt som deras erfarenhet säger att en längre vistelse på Hornö kan ge ett bättre läge på sikt (genom att låta ritualen ta sin tid).

En lång avstängdhet från missbrukstillvaron och från "det hårda samhället" kan bidra till att klienten hinner genomgå förändringar som varken han själv eller behandlingsapparaten har kontroll över. Den förändring som äger rum kan – oavsett riktning – medföra att klientens konfrontation med verkligheten (ett idealiserat missbruksliv till exempel) kan bli så skakande att klienten motiveras till förändring. Då är det viktigt att samhället förmår visa en bättre sida än den klienten dittills har erfarenhet av.

Samhällsförändring

I ett resonemang om europeiska amerikaners moraliska rätt att studera och undervisa om ursprungsamerikanernas religioner säger Grimes följande.

> I stället för att snatta andra folks rituella kunskap borde vi undersöka vår egen rituella odugglighet. (1995:236)

Detta är ett av mina syften – att kommentera om inte vår rituella oduglighet så vår motvilja mot och vår omedvetenhet om att vi faktiskt i hög grad beter oss rituellt när så är nödvändigt. Jag försöker därmed involvera en större grupp i skeendet. Det samhälle som omger klienten är involverat i processen även om vår lagstiftning och vår samhällsstruktur i övrigt ger sken av att så inte är fallet, att det är en affär mellan missbrukaren, socialtjänsten och LVM-hemmet.

Jag försöker hävda att det är gruppens ansvar, samhällets ansvar, *allas vårt ansvar*, att se till att missbrukaren om och om igen får chansen att välja gemenskap med oss framför ett avståndstagande från oss genom missbruk. I denna upprepning kan inte *vi* hela tiden förbli oförändrade.

Det är gruppens involvering i tvångsprocessen som bland annat gör det naturligt att se LVM som en passage, en krisritual, genom vilken samhället försöker reglera det hot mot gruppens fortlevnad som missbruket signalerar. Krisritualens generella motiv är att *förändra*. Förändringskravet riktar sig genom ritualen dels till missbrukaren dels till den större grupp mot vars normer missbrukaren bryter genom sitt utanförskap.

Krisritualens syfte är *ömsesidig förändring, inte ensidig korrektion* av en medborgares livsstil. Passageritualens syfte är att genom iscensättning av en idealtillvaro (på LVM-hemmet) dels visa klienten hur samhället *borde* se ut – omhändertagande, uppmärksamt, kontrollerande, krävande, stödjande, tillitsskapande – dels ge tydliga förändringssignaler till samhället om att denna idealbild *inte* fungerar tillfredsställande.

Det verkar som om nuvarande vårdorganisation för LVM inte förstår (eller accepterar) detta andra och viktiga led i den process som vi kallar tvångsvård. Reguljär forskning visar intresse för de *metoder* som används inom tvångsvården och för de *resultat* dessa metoder åstadkommer. Föga intresse ägnas den roll som samhället i

stort spelar i sammanhanget för att ta emot och anpassa sig till den medborgare som genomlidit LVM.

Oavsett om LVM-vården ses som kulturellt inspirerad passagerit eller vetenskapligt baserad vårdform (synsätten är antagligen kompatibla) lider den av att missbrukare är en föraktad grupp. De räknas som misslyckade eftersom de inte följer de ideal som gäller i vår materialistiska, ekonomistiska och karriäristiska gemenskap. Missbrukarnas existens bekräftar att vi andra – ickemissbrukare – tillhör kategorin "bättre människor". Detta synsätt är otillfredsställande.

Det vore mer korrekt att ur ett helhetsperspektiv betrakta missbrukare (i vid mening) som i någon mening *heliga män och kvinnor* med erfarenheter och kunskaper som går utöver vad vi andra har. Missbrukarna försöker (kanske omedvetet) att förmedla sin extraordinära kunskap och erfarenhet till oss andra men vi möter deras (profetiska) budskap med avståndstagande. När de går för långt i sina försök att meddela sig med oss ropar vi på åtgärder som ska tysta dem och (om möjligt) återföra dem till den rätta vägen, den väg *vi* vandrar. Den attityden gör oss blinda för de krav på oss som ligger i ritualens tredje fas – återföreningen med gruppen.

LVM-vården kan se ut som en anordning för att korrigera eller få tyst på missbrukarnas eviga och svårsmälta budskap. Vi lever emellertid i en kulturell miljö som vi inte har medveten kontroll över. Nedsänkta i denna kontext skapar vi – mer eller mindre omedvetet – kulturella former och innehåll (ritualer) vars funktioner vi inte heller är helt medvetna om. Omedvetenheten (och konkurrerande paradigm) visar sig ibland i uppenbara motsägelser i det vi tar oss för. LVM är i sin nuvarande (totala) form en sådan motsägelse.

Det finns inget medvetet rationellt försvar för LVM. Ändå behåller vi lagen. Enligt mitt sätt att se är det ett tecken på att vårt kulturella (kollektiva) medvetande (delvis) fungerar trots att vi hävdar medveten rationalitet. Den senare hindrar oss från att se de djupare implikationerna av att vi har tvångsåtgärder mot medborgare som inte begått brott mot andra. Syftet med mitt resonemang är att söka en förklaring till denna motsägelse. Mitt sätt är att identifiera LVM-vård som en (förfelad) passagerit. Därmed har jag sagt att jag tror på LVMs möjlighet, om oförfelad.

Ett tema i min rapport är att det finns outnyttjad kunskap i institutionerna. Där finns (ohörda) signaler om att samhället och inte bara individen måste ändra sig. Det mesta handlar om att individen på något sätt hamnat fel, ofta tidigt i livet. Ingen skuld läggs på samhället. Det beror kanske på att det inte hjälper klienten i nusituationen. Eller är man faktiskt övertygad om att hela felet ligger hos individen?

Det hjälper inte klienten på Hornö att behandlingspersonalen börjar skylla på samhället. Tanken måste komma uppifrån som ett åläggande att ge feedback från fältet. Data skulle kunna samlas in av SiS och vidarebefordras i form av rapporter till regeringen. Det vore inte orimligt och skulle kunna vara en stimulans för persona-

len, ett uttryck för att de anställda deltar i en övergripande samhällsförändring vid sidan av att de först arbetar för att hjälpa klienten i en aktuell problematik.

Det finns rimligen ett intresse i organisationen, lokalt och centralt, att få stopp på nyrekryteringen av missbrukare. Det vore rim och reson om nedskärningar komme som ett resultat av att samhället förändrats, bland annat utifrån den kunskap som samlats in på institutionerna i mötet med missbrukarna. Det saknas en dimension i den utredningsverksamhet som institutionerna åläggs, nämligen en samhällsförändringsdimension.

Ritualens uppenbara aspekter

Mitt försök att förstå Hornö bygger på tanken att verksamheten (omedvetet) använder och strävar mot funktioner som *kan* karakteriseras som *rituella*. Välfärdssamhället bygger emellertid inte på sådana principer. Den socialtjänst som betjänar välfärden bygger inte heller på ritual. Okänt av den sekulära vården finns ritualen till exempel inom LP-stiftelsens missbruksrehabilitering och inom den så kallade tolvstegsrörelsen.

Jag finner det nödvändigt att försöka redogöra för de rituella grunder jag talar om. Det gör jag genom att (nära) följa Roy Rappaports (1979) essä om ritualens uppenbara aspekter. Ritualer förknippas i regel med religiositet. Rappaports text gör det möjligt även för den icke-religiöse att acceptera tal om ritualens nödvändighet.

Essän handlar om de *uppenbara* aspekterna av ritual, det som får oss att identifiera en händelse som ritual. Det är nödvändigt att först säga det uppenbara och allmänt accepterade för att sedan kunna diskutera det och för att kunna knyta ihop det med *inte* lika självklara observationer.

> När argument baseras på logisk nödvändighet snarare än empirisk bevisning är socialforskarna böjda att betrakta dem som triviala eller tautologiska. (Rappaport 1979:173)

I ritualens kärna finns ett förhållande som har vissa logiska konsekvenser. En del innebörder och effekter är *inneboende* i ritualens struktur. Ritualen förefaller tvinga *logisk nödvändighet på världens nyckfulla göra*. Rappaport betonar att han inte gör en funktionell observation.

> Jag kommer inte att befatta mig med specifika bidrag som ritualer ger till de system där de förekommer utan med nödvändigheter hos den *rituella formen* varhelst den uppträder. (Ibid.:174)

Även antropologer förbiser lätt ritualens yta, det som möter ögat. Ändå är det på ytan och på formen vi känner igen ritualen. I sitt djup möter den andra symboliska former som myt, poesi, musik, måleri, arkitektur (och behandling?). I sitt symboliska innehåll är ritualen, menar Rappaport, *minst* säregen. Leach skriver att i hans terminologi är myten ritualens motstycke.

> ... myt inbegriper ritual, ritual inbegriper myt, de är en och samma. (Leach 1954:13)

Rappaport intresserar sig inte för om ritualen fullgör funktioner som lika gärna kan skötas med andra medel utan söker det som är speciellt med ritual. Betraktad som *form* är ritualen inte bara ett annat sätt att uttrycka vissa saker. *Vissa saker kan bara uttryckas i ritual!* Vissa innebörder och effekter är inneboende i den rituella formen.

Det betyder att ritualen saknar motstycke och alternativ. Inget kan ersätta den. Det skulle kunna förklara dess framhärdande och utbredning. Rappaport betonar att *det som enbart kan uttryckas i ritual är inte betydelselöst*. Det är snarare kritiskt och han dristar sig påstå att *ritualen är den grundläggande sociala handlingen* (the basic social act).

> Jag kommer faktiskt att hävda att socialt kontrakt, moral, det heligas begrepp, det gudomligas idé och till och med ett skapelseparadigm är inneboende i ritualens struktur. (Rappaport 1979:174)

Med *ritualens struktur* menar Rappaport förhållandet mellan ritualens allmänna särdrag och komponenter – inte relationerna mellan dess symboler. Det handlar om det som är omedelbart tillgängligt för sinnena, den icke (helt) symboliska ytan.

> Att ritualen inte är helt och hållet symbolisk tycks mig rent av vara en av dess mest intressanta och viktiga kännetecken, för genom ritualen övervinns en del av den symboliska kommunikationens förlägenheter och svårigheter. (Ibid.:175)

Rappaport ser ritualen som form eller struktur och definierar den som *utförandet av mer eller mindre oföränderliga sekvenser av formella handlingar och yttranden som inte kodats av aktörerna* (the performers) (ibid.). Inget enskilt drag hos ritualen är karakteristiskt. Det är *sammanlänkningen* av särdrag som gör ritualen enastående. Rappaport tar upp delarna i tur och ordning.

Först är *formbundenheten* en uppenbar aspekt hos alla ritualer. Såväl åskådare som aktörer känner igen ritualen genom dess formbundenhet. Handlingarna tenderar att vara stiliserade, repetitiva, stereotypa, (oftast) anständiga och de brukar inträffa på särskilda platser vid särskilda tider. Det är ett problem att händelser inte så lätt skiljs åt genom ett formbundenhetskriterium. Rappaport ger några hållpunkter:

- formella ord och gester i vanlig konversation/handling
- "vardaglig ceremonialitet" av typen hälsningsbeteende
- ganska oföränderliga procedurer som den i en rättssal
- händelser som kröningar
- högst oföränderliga händelser som i religiös liturgi

Oföränderligheten kommer ur eller kan ses som en aspekt av en tilltagande formbundenhet. Men Rappaport ser ingen poäng i att skilja ut ritualer från andra händelser genom godtyckliga diskontinuiteter i formalitetens kontinuum. Hans essä handlar dock om det som finns på den *mer* formbundna sidan.

> Vi kommer främst att intressera oss för ritualer som är tillräckligt elaborerade för att inbegripa vad som kan kallas "liturgiska ordningar", mer eller mindre oföränderliga sekvenser av formella handlingar och yttranden som upprepas i specifika kontexter. (Ibid.:176)

Den liturgiska ordningen betecknar här *även* de ritualsekvenser som ingår i passageriten (van Gennep 1960). Att ritualen karakteriseras av formbundenhet betyder inte att *all* formbundenhet är rituell. Till det uppenbara hör att såväl utförande som formbundenhet är nödvändig i ritualen.

> Utförande är ritualens andra sine qua non, för om det inte finns något utförande finns det ingen ritual. (Ibid.)

Allt formaliserat utförande är inte ritual. Trots att de liknar varandra är ritual och drama olika, åtminstone i sin utpräglade form.

> För det första: dramer har åhörare, ritualer har församlingar (congregations). En publik åser ett drama, en församling deltar i en ritual. (Ibid.:177)

Deltagandet är aktivt. Det krävs av "församlingens" medlemmar att de till exempel sjunger, dansar, står upp, knäböjer eller lamenterar. De som agerar i ett drama "bara spelar" vilket betyder att det inte är allvar. Ritual är allvar även när den underhåller eller är blasfemisk.[11]

Att ritual är allvar innebär inte att ritualens formella handling är *instrumentell* i vanlig fysisk mening. Det är snarare uppenbart att ritualen *inte* är instrumentell. Rappaport identifierar två huvudlinjer. Den första utgår från distinktionen mellan *rituell* och *ritual*. Det rituella är (i den här meningen) den icke-instrumentella komponenten av händelser som också kan innehålla en instrumentell komponent. Det rituella är den "grannlåt" som kommunicerar något om utförandet eller om aktörerna.

I det andra synsättet "gör" ritualen något också. Rappaport finner stöd för denna position hos ordet för ritual i andra språk. Det grekiska "dromenon" betyder "things done", "liturgi" kommer från grekiska (leitourgia) för "offentlig förrättning; dyrkan av gudarna", det engelska "service" betecknar mer än tal.

> Det som görs genom ritual görs emellertid inte genom något manövrerande av materia och energi på materia och energi i enlighet med fysiska, kemiska eller biologiska lagar. (Ibid.:177)

Ritualen är ett standardiserat beteende där förhållandet mellan medel och mål *inte* är verkligt. Om effektiviteten hos den liturgiska ritualen helt eller delvis skulle vila på

ord så faller, menar Rappaport, distinktionen mellan ritual som kommunikation och som effektiv handling. Det innebär inte att alla ritualer (ens de som hävdas ha verkan) besitter effektivitet utan snarare att den verksamma ritualen är en underordning till den större ordning som vi kallar kommunikation.

Att se ritual som kommunikation tycks strida mot att *många ritualer utförs i ensamhet*. Men, påpekar Rappaport, den subjektiva erfarenheten av till exempel *bön* är att det handlar om kommunikation. Den solitära ritualen kan tänkas föra samman delar av individens psyke (Bateson 1972:129). Ritualen kan anses kommunicera såväl inåt mot det egna jaget som utåt mot andra människor. Det ena utesluter inte det andra.

> Autokommunicering är viktig även i publika ritualer. De som överför rituella budskap är faktiskt ofta, om inte alltid, budskapens viktigaste mottagare. (Rappaport 1979:178)

Det räcker inte att se ritualen som bara ett sätt att kommunicera. Som kommunikation är den inte utbytbar mot andra sätt att meddela sig. Att vidhålla att ritual är ett kommunikationssätt är, menar Rappaport, att hävda ett "utvidgat kommunikationsbegrepp",

> ... ett som inkluderar att effekter åstadkoms genom informationens överförande snarare än genom applikation av materia och energi. (Ibid.:179)

Det handlar inte bara om att "säga" utan även om ett slags "göra" och den verksamma principen är informativ snarare än stark.

Alla mänskliga handlingar *gör* något och/eller *säger* något. (De säger något även om ingen annan än aktören själv hör på.) De handlingar som säger saker är inte annorlunda än de som gör saker men de går att skilja åt.

> Nästan varje mänsklig handling som äger rum i kulturellt definierade omgivningar är delbar på detta sätt. Den har en teknisk aspekt som gör något och en estetisk, kommunikativ aspekt som säger någonting. (Leach 1968:523)

I beteenden vi kallar ritual är, skriver Leach, den estetiska, kommunikativa aspekten särskilt framträdande men den tekniska aspekten är aldrig helt frånvarande. *Ett beteende blir mer eller mindre rituellt beroende på hur aktören bestämmer sig för att betona den estetiska, kommunikativa aspekten*. (Minns Grimes påstående att "absolut allting" kan göras rituellt!)

Inom LVM-vården är personalens *föredöme* (i alla avseenden) av betydelse. Medvetenheten om det medför rimligen att personalen mer eller mindre medvetet betonar den kommunikativa och estetiska aspekten av sitt handlande. Därmed närmar man sig ritualen.

> Inom ritualen – per definition en situation skild från det sociala livets normala processer – finner vi i första hand manipulation av medvetenhet av, genom och för aktörer genom symboliska objekt, konstruktioner och arrangemang. (Ortner 1978:5)

Dessa objekt och arrangemang uttrycker en kulturell mening som överförs till deltagarna *i den mån de uppnår adekvata nivåer av medvetande*. Den rituella processen handlar främst om ett *meningsskapande* för aktörerna. Den mening som deltagarna når fram till i ritualen finns naturligtvis redan där, i det vi kallar kulturen – en historiskt utvecklad och socialt förankrad uppsättning föreställningar och ordningar. Men den måste ständigt utpekas, vidmakthållas och den kan förändras.

> Den rituella processen är således en fråga om att forma aktörer på ett sådant sätt att de till sist tillägnar sig kulturell mening som personligt upprätthållna orienteringar. (Ibid.)

Kulturen är på en abstrakt nivå diffus, allmän, osystematisk och motsägelsefull. Ritualen ger den kulturella orienteringen den *form och systematik* som gör den mer relevant och reflexiv inför den aktuella verkligheten. Ritual är, betonar Ortner, ett slags *tvåvägstransformerare*. Den skapar medvetenhet som står i samklang med kulturen men samtidigt påverkar den kulturen till en viss konformitet med ett mer omedelbart och nära socialt handlande. En levande ritual präglas av nödvändig *ömsesidighet*. Primärt syfte är att forma deltagarna i enlighet med en gällande kultur men kulturen undgår inte att själv påverkas. Denna ömsesidighet är tydlig i passageriten.

Tvångsvården kan eventuellt uppfattas som en kvarleva från den tid då tvång mot individen inte främst hade individens *egen* överlevnad som motiv utan gruppens möjlighet att överleva som grupp. Ur en sådan synvinkel är tvånget mot individen motiverat av att gruppen *behöver* individen och dennas arbetskraft (eller fertilitet). Den tanken finns i passageriten som i traditionell form kan ses som en *förebyggande* mer än en korrigerande åtgärd. Uttryck för att alla samhällsmedlemmar i någon mening är *beroende* av alla andra är dock ingen kvarleva. Det ömsesidiga beroendet är alltjämt en realitet.

Den grupp som *tvingar* en medlem tillbaka till gruppen måste justera sin organisation för att bereda en plats för den tvingade (om inte tvånget ska bli bestående i organisationen). Att det svenska välfärdssamhället i dag har råd (i flera bemärkelser) att tvångsvårda en del av sina medlemmar *utan* att åstadkomma en motsvarande egen (organisatorisk) förändring beror på (tillfällig?) ekonomisk framgång och därmed sammanhängande differentiering av samhället. Det ser i dag ut som om samhället *klarar sig utan* en del av sina medlemmar.

Det finns en motsvarande åtgärd – om än helt omvänd (och ingen aktuell företeelse i vår kultur) – som också sätter gruppens intressen framför individen och där gruppen också måste anpassa sig till (tolerera) individen för att själv överleva. Jag tänker närmast på fenomenet *brodermord* av vilket Bibelns gamla testamente har en rad exempel. Om gruppen (ätten, familjen) är i en utsatt situation, om brottet ifråga

redan försvagat gruppen och om en bestraffning ytterligare skulle försvaga gruppen så kan straffet utebli.

Det är således (kulturellt) möjligt att så ordna samhällets regler att gruppen å ena sidan kan tvinga en gruppmedlem till något – trots att individens brott riktar sig mot individen själv – samtidigt som gruppen kan *avstå* från att tvinga (straffa) en gruppmedlem som faktiskt har begått ett brott mot gruppen eller någon gruppmedlem.[112]

Två slags budskap förmedlas. I alla ritualer förmedlar deltagarna information om *sitt eget* aktuella fysiska, psykiska och ibland sociala tillstånd, till sig själva och till övriga deltagare.

> Ritual, hävdar jag, "tjänar till att uttrycka individens status som en social person i det strukturella system där han befinner sig för ögonblicket". (Leach 1954:11)

Detta slag av transmission kallar Rappaport för *indexikala* överföringar (indexical transmissions) och själva informationen kallar han *indexikal* information. De flesta animala ritualer och även en del mänskliga har *enbart* detta slag av budskap.

> Ritualens informationsinnehåll är uttömt i och med de budskap om sina aktuella tillstånd som deltagarna överför. Ritualen är enbart indexikal. (Rappaport 1979:179)

En del (mänskliga) ritualer innehåller emellertid ytterligare budskap som trots att de förmedlas av deltagarna inte kodats av dem. Deltagarna finner dessa budskap redan kodade i liturgin. Eftersom de är mer eller mindre oföränderliga kan de uppenbarligen inte spegla aktörernas aktuella tillstånd.

> Som ett erkännande av regelbundenheten, anständigheten och den uppenbara varaktigheten och oåterkalleligheten hos dessa budskap ska jag benämna dem "kanoniska". (Ibid.)

Det kanoniska är inte som det indexikala bundet till här och nu utan syftar på processer och väsen – verkliga eller förmodade – bortom ritualen och med ord och handlingar som per definition sagts och utförts förut. Medan det indexikala sysslar med det omedelbara ägnar sig det kanoniska åt det bestående.

> Dess oförgänglighetskvalitet är kanske rent av betecknad – dess mening är förvisso överbringad – genom den uppenbara oföränderligheten hos den liturgi i vilken den uttrycks. (Ibid.)

En av ritualens särdrag är att den inte är helt och hållet symbolisk. För att precisera vad han menar med symbol refererar Rappaport Charles Peirces (1960) tredelning i *symboler*, *ikoner* och *index*. *Symbolen* är bara "associated by law" eller konvenans till det den betecknar. Gruppen har helt enkelt kommit överens om vad en symbol

ska betyda. Ord är de grundläggande symbolerna men inte de enda. Fördelarna med symbolisk kommunikation är uppenbara.

> Med symboler kan diskursen undslippa här och nu för att dröja vid det förgångna, framtiden, det avlägsna, det hypotetiska och imaginära, och med ett komplicerat symboliskt system (som ett naturligt språk) kan en obegränsad mångfald av budskap kodas genom den metodiska kombinationen av ett litet antal basenheter. (Ibid.:180)

Ikoner delar förnimbara formella karakteristika med det de betecknar. En karta är en ikon av den yta den svarar mot. En fallisk symbol är i själva verket en ikon. Till skillnad från symboler och ikoner är *index* affekterade av det de betecknar. Ett hudutslag kan vara index på mässling, ett urinprov kan vara index på doping (och missbruk). Att befinna sig som klient på Hornö är index på att man missbrukar. Ett index är orsakat av eller en del av det som det indexerar. I extremfallet är index identiskt med det betecknade.

Kanoniska budskap som handlar om det ofta immateriella icke närvarande kan bara grundas på symboler även om de sekundärt kan använda ikoner och i någon mån index. Å andra sidan kan information om aktörernas aktuella tillstånd överskrida den rena symboliska beteckningen och i stället betecknas med index. Sådan information har vi redan talat om som indexikal. När ett tecken bara är godtyckligt eller konventionellt länkat till det betecknade kan det förekomma i det betecknades frånvaro och *inte* förekomma i det betecknades närvaro.

> Själva den frihet som tecknet har i förhållande till det betecknade och som tillåter samtalet att överskrida här och nu, är kanske inte det som faktiskt gör lögnen möjlig men underlättar den enormt och kan även tänkas sporra den. (Ibid.:180)

Den indexikala situationen erbjuder föralldel tillfälle till bedrägeri (kalla urinprov) men med tillgång till symboler mångfaldigas den möjligheten. (O)tillförlitligheten hos information är ett problem för den symboliserande människan! Om det kommunikationssystem den sociala ordningen vilar på inrymmer lögnen, hur ska då informationens mottagare kunna lita på den? I ritualen undviks detta problem genom att aktörernas tillstånd förmedlas indexikalt i stället för symboliskt.

Vanligen är tecknet obetydligt i förhållande till det betecknade. Ordet hund är litet jämfört med det betecknade, själva djuret. Men vid påståenden om tillstånd som saknar fysiska egenskaper – till exempel prestige och mod – kan det hända att tecknet måste vara stort om någon ska bry sig. Mer om det längre fram.

Rappaport hämtar sin etnografi från Tsembaga Maring (Nya Guinea)[113] och deras rituella cykel. I den regleras frekvensen krigshandlingar, storleken på grispopulation och befolkning, mängden jord under odling, hur mycket kvinnoarbetskraft som behövs, och hur långa trädesperioderna måste vara. Genom att dansa vid en annan grupps festival talar man (gruppen) om för sina värdar att man kommer att bistå dem

i framtida krigshandlingar. Men det finns knappast något inneboende orsakssamband mellan dans och krig, särskilt inte mellan krig i framtiden och dans i dag.

> Det aktuella tillstånd som överföraren signalerar i detta exempel är emellertid ett konventionellt tillstånd eller en konventionell handling, nämligen att lova eller åta sig en skyldighet. Den konventionella signalen, att dansa, uppfattas vara inneboende i det konventionella tillståndet, vilket betyder att dansa är att lova. (Ibid.:181)

Kopplingen mellan *att dansa* och *att lova* är konventionell. Att lova är i sig en konvention och konventioner kan bara betecknas på ett konventionellt sätt. Rappaport hävdar nu att relationen mellan två konventioner – här att dansa och att lova – i det här fallet är indexikal därför att de är identiska. Att dansa vid en *kaiko* och att göra utfästelser om stöd i framtida krigshandlingar är en och samma sak.

Exemplet antyder indexikalitetens begränsning. Det kan vara att dansen är detsamma som att lova stödja men det garanterar inte att löftet uppfylls. Uppfyllelsen ligger i framtiden och det som ännu inte finns kan inte betecknas med index. Att värden i exemplet ändå litar på löftet hänger ihop med andra aspekter hos ritualen. Tilliten beror på att den indexikalt överförda utfästelsen står i samband med de kanoniska budskap som bärs fram av liturgin.

Två sorters information överförs i ritual. Alla ritualer (både djuriska och mänskliga) överför indexinformation – om deltagarnas aktuella tillstånd – genom index snarare än symbol. Den andra sorten, den kanoniska, handlar om *bestående* aspekter hos natur, samhälle eller kosmos. Den informationen finns kodad i oföränderliga aspekter av den liturgiska ordningen.

Liturgins oföränderlighet kan vara en ikon av den skenbara oföränderligheten hos dess kanoniska information eller kanske ett index på dess aktuella oföränderlighet. Men själva den kanoniska informationen bygger i sista hand på symboler. I en del ritualer, religiösa mässor till exempel, kan indexkomponenten förefalla nästan trivialiserad av det kanoniska men i *alla* liturgiska ritualer (tydligast i de religiösa) överförs ett indexmeddelande som inte kan överföras på något annat sätt, och det är inte trivialt. Rappaport hävdar att utan det är det kanoniska budskapet kraftlöst och kan till och med framstå som utan mening.

Att en del indexbudskap, för att bli accepterade, är beroende av sin koppling till det kanoniska och att kanoniska budskap saknar kraft och mening om de inte ackompanjeras av vissa indexbudskap, innebär att ritual inte bara är ett sätt att kommunicera där två sorters information kan överföras utan att ritual är *en mycket komplex form i vilken de två slagen av information är beroende av varandra.*

De kanoniska budskapen bärs av det som är oföränderligt i liturgin. Det indexikala måste däremot lita till de tillfällen den mer eller mindre oföränderliga liturgin erbjuder ifråga om variation. Det finns alltid en variation. I icke-kalendariska ritualer

finns variationen att ritualen kan förekomma eller inte förekomma. För individen finns åtminstone i teorin möjligheten att delta eller utebli. För det tredje finns det utrymme för variation i ritualens innehåll.

Även i den mest beständiga liturgiska ordning finns möjligheten till variationer av numerisk karaktär, i stort eller smått. Det har till exempel betydelse i vilken ordning namn nämns. Även kvantitet är viktig.

> Värdarna /Maring/ uppskattar storleken hos framtida allierade militära detacheringar genom storleken hos de dansande kontingenterna, och i potlatch[114] och grisfester kommuniceras budskap om värdighet och prestige genom antalet grisar, musselskal, filtar, kopparplåtar och liknande värdesaker. (Ibid.:183)

Okroppsliga kvaliteter som endast är vagt kvantitativa, som heder och mod, ges här en form som inte bara är materiell utan till och med metrisk.

> I kommunikationstermer är det så att kvaliteter som förefaller variera analogt, som prestige, blir inte bara materialiserade utan representeras digitalt. (Ibid.:184)

Termen *analog* syftar på företeelser och processer vars värden varierar kontinuerligt, med omärkbara övergångar, till exempel temperatur, avstånd, hastighet, inflytande, mognad, humör, prestige och motivation. Signaler kan vara analoga, som skrik av smärta eller ett tilltagande missbruk.

Termen *digital* syftar på företeelser eller processer vars värden skiftar i diskontinuerliga språng. Exempel på diskontinuerliga fenomen är, föreslår Rappaport, hjärtslag och populationer. En termostat innehåller både ett analogt element (en termometer) och ett digitalt (en brytare som slår från eller till). Att beskriva analoga fenomen digitalt ökar tydligheten även om viss information förloras och en ökad klarhet och jämförbarhet inte alltid är att föredra framför vaghet.

> Vaghetens reducering är delvis en funktion av materialisering, delvis av digitalisering. Trettiotvå grisar som kastas in i en festtävling är, enkelt och uppenbart, mer än tjugofem. (Ibid.:184)

Om vaghet kan reduceras genom digitalisering av en del av ritualens aspekter så kan ambivalens i aktörernas tillstånd till och med elimineras genom att ritualen kommer till stånd.

> Inträffandet flyttar det digitala till extremen – eller snarare till ett steg bort från det extrema. Det förs till det binära, till reduceringen av diskreta enheter eller tillstånd till endast två. Varje ritual som förekommer i ett samhälles repertoar kan vid varje tillfälle endast inträffa eller inte inträffa. (Ibid.:184)

Att ritualen summerar en stor mängd ständigt varierande heterogen mer-eller-mindre-information och förmedlar dess sammanlagda summa som en enkel binär och entydig signal, betonar Rappaport.

> Reduktionen av det kontinuerliga och komplexa till det binära genom att en ritual inträffar är också viktig i individers övergång från ett tillstånd eller en omständighet till en annan. (Ibid.:185)

Rappaport tar exemplet med en "Tahitian lad" som kommer fram till beslutet att låta sig omskäras och därmed lämna sin status som barn. Beslutet summerar en rad kontinuerliga fysiska och psykiska skeenden till ett beslut i form av en enkel signal: ja eller nej. Pojken är själv den viktigaste mottagaren av det budskap han sänder genom sitt beslut.

> Han har, så att säga, signalerat till sig själv att han har tvingat ett enkelt ja-nej-beslut på den ambivalens, fruktan och tvivel han kan ha upplevt. Nu kan han inget annat göra än att få sina privata processer att överensstämma med den nya offentliga status som följer av hans rituella handling. (Ibid.:185)

Ritualens enkla ja/nej på frågan – äga rum eller inte? – skiljer *före* från *efter* och är utomordentligt lämplig för att tvinga på kontinuet distinktioner som det inte har. Det kan förse *ambivalenta olikheter* med *otvetydiga distinktioner*. Årliga festivaler markerar till exempel årstiderna tydligare än vädret.

> Tydligheten hos det rituella inträffandet kombinerad med dess allmänna formalitet och onyttighet gör ritualen idealisk för tjänstgöring i vad Bateson allmänt kallar för "kontextmarkering" (1972:289ff).[115] (Rappaport 1979:186)

Rappaport påpekar att ritualen ifråga om sitt inträffa eller inte inträffa motsvarar datorns sätt att operera och dess effekt på kontinuerliga processer.

> Den lyckosamma funktionen hos en verklig maskin beror på om man kan separera de tidsintervall vid vilka variabler har sina önskade värden från de tidsintervall under vilka de förändras. Tidens gång är därmed logiskt sett diskret medan den fysiskt sett är kontinuerlig. (C. M. Reeves (1972), citerad hos Rappaport 1979:186)

Moderna maskiner, inte minst datorer, har lyckats minska tiden mellan variabelvärdena till intervall som gjort problemet nästan ointressant i den världen. Men i passageriten är dessa mellantider alltjämt av intresse.

> Mellan en åtgärd av separation och en åtgärd av reaggregation finns det en liminell period under vilken någon aspekt av omständigheterna eller tillståndet hos några eller alla av aktörerna omvandlas. (Ibid.:186)

Den tid då variabeln förändras är *en tid utanför den vanliga tiden*. Det gäller för både ritualer och datorer. Den är otroligt kort för datorn men kan vara i timmar, dagar, månader eller år i det rituella sammanhanget.

> ... vi vet att det som inträffar under ritualer och som är instrumentellt i att transformera någon aspekt av aktörernas tillstånd inte alltid är helt diskursivt eller digitalt. I tidens mellanrum, i de tider utanför tiden som ligger mellan de före och efter som ritualer så tydligt utskiljer, kan det finnas tider av kontinuerligt, högst affektivt utförande i vilket gränser och distinktioner blir utplånade snarare än klarlagda. (Ibid.:186–187)

En betoning av ritualens digitala aspekter är inget förnekande av dess analoga sidor. Mer om det senare. Ritualens urskiljande förmåga resulterar inte nödvändigtvis i separation. Att skilja mellan årstider är också att binda ihop dem till ett år. Livskrisritualerna skiljer en period från en annan men binder samman ett liv.

Ritualen hjälper till att föra information mellan olika system. I Rappaports Maringkontext handlar det om information från ett lokalt ekologiskt system till ett regionalt politiskt system (Rappaport 1968). I passageriten förs information från ett individuellt psykofysiskt system till ett socialt sammanhang. System är relaterade till varandra på många sätt men de är ändå kvasiautonoma, inte helt kommensurabla. Ett system är inte direkt meningsfullt för ett annat.

> ... det kan inte påverka systematiska icke-slumpmässiga proportionella förändringar i det andra utan att först tolkas eller översättas. Inträffandet av ritual som en binär transduktor summerar denna kvantitativa information till ett enkelt utlåtande som inte bara är icke-ambivalent men är meningsfullt i det system till vilket det överförs. (Rappaport 1979:188)

Den binära möjligheten löser problemet med att översätta kontinuerliga och ofta fluktuerande kvantitativ information direkt mellan inkommensurabla system. Om vi betraktar LVM-systemet som en ritual är det lätt att se att det kan fungera som en översättning av information om individuella missbruksöden (ett psykofysiskt system) till information om nödvändiga samhällsförändringar (ett socialt system). Utan LVM (motsvarande) skulle informationen mellan dessa båda system försvåras. Det finns, menar Rappaport, *ett särskilt förhållande i ritualen mellan det psykofysiska och det sociala.*

> Det kan hävdas att privata psykofysiska processer i *alla* ritualer leder mot offentliga ordningar. (Ibid.)

Finns här en nyckel till exempelvis ett tilltagande politikerförakt? Bristen på ritualer i vårt samhälle gör det svårare för medborgarna att på ett effektivt sätt artikulera inre erfarenheter publikt och svårare för de ledande att ändra sig.

De arrangemang som ger mening åt indexbudskap överförda i ritual hämtas från liturgins kanoniska innehåll. Vi kommer därmed till indexets förhållande till det kanoniska. Det är, skriver Rappaport, ett komplicerat förhållande. Ritualen är full

av konventionella yttranden som åstadkommer konventionella effekter. "Jag döper dig till Lars." "Vi förklarar krig." "Jag kommer att hjälpa dig." "Jag lovar att sluta dricka."

> I alla dessa exempel skulle vi vara eniga om att talaren inte bara säger någonting men gör någonting ... (Ibid.:189)

Det talaren åstadkommer – en konventionell effekt genom en konventionell procedur – kan inte göras genom att applicera materia och energi på något objekt enligt fysiska, kemiska eller biologiska lagar.

> Det är viktigt att notera att effektiviteten hos det jag ... kommer att kalla "performativer" ligger inte i dessa yttrandens övertalande effekt på andra. (Ibid.)

Performativ kommer antagligen från det latinska *perforare*, genomborra, vilket kanske säger vad det lite handlar om. Performativa yttranden kan övertyga men den avgörande handlingen utförs i den performativa gesten eller yttrandet. Performativer varierar i spännvidd och förmåga. Många handlingar är kompletta, faktiska, redan i och med ritualen, som dubbning, giftermål, rening, en LVM-dom. Andra handlingar förpliktigar i stället aktörerna att fullborda en handling längre fram.

Allt verkställande är inte begränsat till ritual men man kan hävda, menar Rappaport, att det finns ett särskilt förhållande mellan ritual och effektuering. För det första förbättras chanserna till framgång för ritualens performativer av ritualens formella karaktär. Rituella performativer kan fallera som alla andra handlingar men risken är mindre än för andra performativer.

> Formaliteten hos liturgiska ordningar hjälper till att försäkra att – vilka performativer de än kan införliva – dessa utförs av auktoriserat folk vad avser passande personer eller entiteter under lämpliga omständigheter och i enlighet med tillbörliga procedurer. (Ibid.:190)

Ritualens formalitet gör det tydligt *vad* det är som görs.

> Ritualen ... inte bara garanterar korrektheten hos det performativa genomförandet, den gör också de performativer explicita som den framför och gör dem i allmänhet även tungt vägande. (Ibid.)

Det budskap som kommuniceras i en ritual är *inte* vagt. Det är för övrigt poänglöst att i rituell form kommunicera budskap som *inte* är viktiga. Löften är, till exempel, ofta avgivna i rituell form.

> ... sambandet mellan å ena sidan det heliga och det mystiska (jag ser dem inte som synonymer) och å andra sidan performativer i magiska och religiösa ritualer kan tänkas dölja de senares konventionella natur för aktörerna, och detta kan uppenbarligen förhöja deras chanser till framgång. (Ibid.:191)

Rappaport hävdar att den magiska kraften hos en del av de ord och handlingar som ingår i liturgin kommer från deras faktiska förhållande till det konventionella sakernas tillstånd som de handlar om. Magisk kraft kan tillskrivas ytterligare andra ord genom en utvidgning av faktiskhetens princip bortom det konventionellas domän (där den *är* effektiv) till det fysiskas domän där den *inte* är det. Det tillkommer oss, menar Rappaport, att *stipulera gränserna för vad den rituella handlingen kan göra.*

> Det förefaller emellertid som om man lugnt kan påstå att ritualens effektivitet kan sträcka sig bortom det rent konventionella och in i det organiska, för det händer att människor dör av häxeri eller förtrollning och de blir ibland helade genom tro. (Ibid.)

Termen *liturgisk ordning* syftar både på den mer eller mindre beständiga sekvensen av formella handlingar och yttranden i enstaka ritualer och på de sekvenser av ritual som formar rituella cykler och serier. Ordet ordning har flera betydelser vid sidan om den mest uppenbara, följd. Ordning syftar också på organisation, form och regelbundenhet.

Dessa ordningar upprätthåller ordentligheten som kontrast till oordningen, entropin, kaoset. De är ordning (order) också i betydelsen imperativ och direktiv. Den liturgiska ordningen måste utföras. *Utan utförande ingen ritual och ingen liturgisk ordning.*

> En liturgisk ordning är en ordning av *handlingar* och *yttranden*, och som sådan får den liv, förverkligas, eller etableras *bara när* dessa handlingar utförs och dessa yttranden uttalas. (Ibid.:192)

Förhållandet mellan utförandehandlingen och det som blir utfört – att det levandegörs igen – undgår inte att samtidigt specificera utförarens förhållande till det han utför. Han överför inte bara de budskap han finner kodade i liturgin utan deltar i och blir en del av den *ordning* som får liv genom hans egen kropp och anda.

> Att utföra en liturgisk ordning, per definition en relativt *oföränderlig* sekvens av handlingar och yttranden som *kodats av någon annan* än utföraren själv, är att *foga sig* efter den. Därmed är auktoritet eller direktiv *inneboende* i liturgisk ordning. (Ibid.)

Här finns, menar Rappaport, något intimare och kanske mer bindande än vad termer som auktoritet och konformitet implicerar. Kommunikation inbegriper ju åtminstone sändare, mottagare, budskap och en kanal för överförandet. Ibland, som i kanoniska budskap, är sändarna (eller koderna) skilda från den som överför. Vi har redan noterat den egenheten hos rituell kommunikation att överförare och mottagare ofta är densamme. I varje fall finns överföraren bland mottagarna. Nu har vi alltså noterat en annan egenhet.

> I ritualen smälter överföraren/mottagaren samman med det budskap han överför och tar emot. Genom att foga sig efter det som hans utförande förverkligar och som blir levande i utförandet blir han omöjlig att skilja från det, blir han en del av det, tills vidare. (Ibid.:192)

Att en utförare skulle kunna förkasta det kanoniska budskap som finns i en liturgisk ordning och som (åter) kommer till stånd genom hans egen insats är en omöjlighet.

> Detta innebär att *genom att utföra en liturgisk ordning accepterar utföraren och indikerar för sig själv och för andra att han accepterar vad som än finns kodat i de kanon som ingår i den liturgiska ordning han deltar i.* (Ibid.:193)

Detta besked – accepterandet – är det indexbudskap som är inneboende i alla liturgiska utföranden. Utan detta budskap är den liturgiska ordningen och dess kanoniska budskap utan innehåll. Detta är inget trivialt besked *ty människan är inte ålagd att acceptera genom sin genotyp.*[116]

> De är ofta fria att inte delta i ritualer om de inte vill, och vägran att delta är alltid en åtminstone logiskt tänkbar möjlighet för potentiella aktörer. Deltagandet vilar alltid i någon mån på val. (Ibid.:193)

Här visar sig en viktig skillnad mellan myt och ritual. *Ritualen bestämmer utförarens förhållande till det han utför.* Det gör inte myten. För att recitera en myt är det inte nödvändigt att godta den, och myten överlever såväl på papper som genom muntlig tradition. Det gör inte en ritual.

All ritual är inte performativ men ritualen gör performativer möjliga. Flera villkor gäller för att något ska hända. Personer och omständigheter ska vara de rätta, till exempel. Det grundläggande villkoret för att konventionella lägen ska uppnås är att det *existerar accepterade* konventionella procedurer för att nå dessa tillstånd. De kan inte åstadkommas utan sådana överenskommelser.

> Om unga män ska förvandlas till riddare så måste det finnas en procedur för detta, och denna procedur måste vara acceptabel för den relevanta publiken. (Ibid.)

Proceduren förutsätter att fenomenet riddarskap existerar som konvention. Övergångsvis kan en ritual leva kvar trots att den konvention den syftar till att upprätthålla håller på att försvinna. Rappaport hävdar emellertid att ritualen själv löser rekvisitproblemet genom att ritualens genomförande både etablerar och accepterar de nödvändiga konventionernas existens, simultant och oupplösligt.

Rituellt utförande är inte i sig rätt och slätt eller ens nödvändigtvis faktiskt, inte performativt på något enkelt sätt. Det åstadkommer inte bara konventionella tillstånd genom konventionella handlingar.

> Det är, snarare, metaperformativt och metafaktiskt, för det etablerar, det vill säga stipulerar och accepterar, de konventioner i förhållande till vilka konventionella tillstånd definieras och realiseras. (Ibid.:194)

De kanoniska budskap som accepteras i ritualen kan naturligtvis representera konventionell förståelse av natur och kosmos eller sociala och moraliska regler lika väl som de kan representera enkla performativer. Men det är, menar Rappaport, utförandet av en liturgisk ordning som förverkligar eller etablerar de konventioner som den liturgiska ordningen förkroppsligar.

Att säga att aktören accepterar den liturgiska ordningens auktoritet genom att utföra den behöver inte innebära något särskilt allvarligt. Allvaret beror på vad den liturgiska ordningen representerar. Att acceptera är dessutom inte samma sak som att tro. Tro är om något ett slags inre tillstånd som bara är möjligt att subjektivt bedöma.

> Att acceptera, å andra sidan, är inte ett privat tillstånd men en *publik handling* som är synlig både för vittnena och för utföraren själv. (Ibid.)

Deltagandet i en ritual markerar *en gräns mellan publik och privat process*. Liturgiska ordningar är publika. Att delta innebär ett offentligt accepterande av en offentlig ordning oberoende av den privata övertygelsen. Att acceptera (delta) är således *en fundamental social handling* och den utgör, menar Rappaport, en grund för offentliga ordningar, vilket en för omgivningen förborgad och (inre) flyktig tro eller övertygelse inte förmår.[117]

Att acceptera är inte bara att inte säkert tro. Det behöver inte ens leda till tro. Men individens inre process blir ofta övertygad av sitt (yttre) rituella deltagande vilket kan få honom att även inombords foga sig efter sitt offentliga ställningstagande. Men det händer inte alltid. Ett deltagande i liturgiska utföranden kan vara i hög grad synligt utan att fördenskull vara särskilt djuplodande.

> Men av detta skäl är det i någon mening mycket djupt, för det gör det möjligt för utföraren att överskrida sitt eget tvivel genom att acceptera trots sitt tvivel. (Ibid.:195)

Den lösa förbindelsen mellan det privata och det offentliga möjliggör, medger Rappaport, falskhet och bedrägeri. Men alternativet till ett *möjligt* bedrägeri kan vara *visshet* om icke-ordning eller oordning, nämligen om den publika ordningen vore beroende av ständig eftergivenhet mot privata processer hos (o)ordningens underlydande – mot deras trosföreställningar, uppriktighet, goda vilja eller övertygelse, som ständigt växlar.

> ... bristande uppriktighet och möjligheten till bedrägeri är inneboende i själva de handlingar som gör socialt liv möjligt för organismer som relaterar till varandra i enlighet med frivilligt accepterad konvention snarare än på sätt som är mer noga definierade genom deras genotyper. (ibid.)

Även om det liturgiska utförandet inte eliminerar olyckligheter så neutraliseras eller förbättras de genom att ritualen gör dem ovidkommande.

> Det är den synliga, explicita, publika accepterandehandlingen, och inte den osynliga, ambivalenta, privata känslan som är socialt och moraliskt bindande. (Ibid.)

Detta innebär inte att aktören säkert kommer att foga sig efter de normer och regler som det kanoniska budskapet ger. Men den risken gör inte hans accepterande meningslöst.

> Liturgiska utföranden resulterar i en etablering av konventionella tolkningar, regler och normer i enlighet med vilka vardagligt beteende antas fortskrida, men innebär inte någon direkt kontroll av det beteendet. (Ibid.)

Att delta i en ritual där förbud mot äktenskapsbrott förkunnas – av aktören själv enligt vårt resonemang – kanske inte hindrar honom från att begå ett sådant brott men ritualen har dock (åter) etablerat förbudet som en regel han själv har accepterat i och med att han varit med om att friska upp den. Bryter han mot regeln bryter han mot en skyldighet som han själv öppet har erkänt. Kanske finns ingen förpliktelse utan accepterande och kanske börjar moralen med accepterande, skriver Rappaport.

Ett accepterande av konventionella åtaganden är givetvis möjligt utanför ritualen men den formella och publika karaktären hos det liturgiska utförandet gör det väldigt tydligt *att* ett accepterande äger rum, *att* det är allvarligt och *vad* det är som accepteras.

Mer eller mindre neutrala konventioner, som språkliga konventioner, kan komma ur ett ordinärt bruk och nå tillräcklig stabilitet för att tillåta meningsfull och ordnad social interaktion. Normen är i sådana fall identisk med det statistiska genomsnittet (här hänvisar Rappaport till Leach 1972:320). Men statistiska genomsnitt förmår inte att etablera konventioner på det sociala livets alla områden. Religiösa konventioner är ett exempel. Det kan också vara svårt att etablera konventioner om känslomässigt laddade aspekter som sex, ledarskap och missbruk.

> Beteendemässiga variationer kan tänkas vara mindre tolerabla i sådana frågor än i rent lingvistiskt bruk, och variation och osäkerhet ifråga om den exakta naturen hos en konvention, vilket är en annan sak, kan vara ännu mindre tolerabel än variationer i själva det beteende som konventionen förmodas styra. (Rappaport 1979:196)

Ordinärt bruk varierar och regler och konventioner överträds hela tiden. Rappaport ger här ordet till Leach.

> Likväl, om anarki ska kunna undvikas så måste de individer som utgör ett samhälle då och då bli påminda åtminstone symboliskt om den underliggande ordning som förmodas vägleda

> deras sociala aktiviteter. Rituella utföranden har denna funktion för den deltagande gruppen som helhet. De gör för ett ögonblick det tydligt som annars är en fiktion. (Leach 1954:16)[118]

Rappaport invänder att det som presenteras i liturgin *inte är fiktion* och att utförande gör mer än att *påminna* deltagarna om en underliggande ordning. *Den etablerar denna ordning*.

> Ställda inför den vedertagna hanteringens nyckfullhet bevarar liturgin de konventioner den kodar obrutna. I det avseendet kan det vara så att liturgin saknar funktionell motsvarighet. (Rappaport 1979:197)

Det finns naturligtvis konventioner som dekreteras och upprätthålls med makt. De kan undgå att malas ner (utan ritual) men motsvaras å andra sidan inte av något accepterande hos de underordnade. Rappaport betonar *att det rituella utförandet inte tarvar överordnade mänskliga auktoriteter* och att ritual som fenomen måste ha tillkommit *före* sådana utfärdandeformer för konventioner som har hierarki som förutsättning.

Det är rimligt att påstå att ritualer vars själva struktur innefattar auktoritet och underkastelse var *de ursprungliga medel med vars hjälp människorna berövade en genetiskt bestämd ordning etablerade de konventioner genom vilka de får ordning på sig själva* (Rappaport 1979:192).

Ritualen är unik i sin förmåga att samtidigt etablera konventioner – tillkännage och acceptera dem – och att skydda dem från förbrukning. Genom att både uttala och godta konventioner innefattar ritualen inte bara en symbolisk representation av socialt kontrakt utan också ett fullbordande av detta sociala kontrakt. Ritualen som också etablerar en gräns mellan privata och offentliga processer och som därigenom isolerar den publika ordningen från privata påhitt är, upprepar Rappaport, *den grundläggande sociala handlingen*.

I en fotnot påminner Rappaport om att Erving Goffman (1956) hävdat att ritualer för skick och fason människor emellan skyddar vårt psyke från den sönderslitning som oundvikligen skulle bli resultatet av helt nakna sammanstötningar med andra människor. Kanske är det anledningen till att klienter på Hornös låsta avdelning ofta antingen tiger eller hotar med att slå sönder inredningen.

Att säga att ritualen är den grundläggande sociala handlingen måste, menar Rappaport, vara att säga att den i någon mening är *moralisk* eftersom det sociala inrangerar det moraliska. Alla ritualer har inte uttryckligen med moral att göra men moralen är på samma sätt som det sociala kontraktet underförstådd i ritualens själva struktur. Moraliska utsagor kan finnas i den kanoniska liturgin och den moraliska förpliktelsen ligger i själva utförandet. Att bryta ett accepterat åliggande kan sägas vara en fundamentalt omoralisk handling.

Vi bedömer en beskrivande utsaga efter dess överensstämmelse med de sakernas tillstånd beskrivningen gäller. Om överensstämmelsen är tillräcklig godkänner vi

utsagan, om inte anser vi den vara felaktig. Hur saken förhåller sig (enligt vår mening) avgör vår värdering. För rituella performativer gäller, skriver Rappaport, det exakt omvända. Om den korrekt dubbade riddaren inte uppträder med riddarvärdighet så förkastas inte ritualen utan den ovärdige.

> *Vi bedömer sakernas tillstånd efter den grad till vilken detta fogar sig efter stipulationerna i den performativa ritualen.* (Ibid.:198)

Den liturgiska ordningen tillhandahåller kriterier för bedömning eftersom den i sig själv är korrekt eller moralisk.

> Moral är inneboende i strukturen hos liturgiskt utförande redan före vad det än är som dess kanon själv hävdar om moral eller om vad som i synnerhet är moraliskt. (Ibid.)

Moraliteten är inte begränsad till faktiskheter ("Jag döper dig") eller uppdragsgivanden ("Härmed förklarar jag krig") som försöker åstadkomma bestämda konventionella tillstånd utan finns på samma sätt i ritualer som försöker etablera konventionella ordningar.

Att så gott som alla ritualer innefattar såväl ord och handling som föremål tyder på att inte alla budskap kommuniceras lika bra genom alla media. Formella hållningar och gester kan kommunicera mer eller göra det bättre än vad motsvarande ord skulle kunna göra.

> Det är till exempel rimligt att hävda att man genom att knäböja i underkastelse inte bara anger underkastelse utan förevisar det, och hur kan information om ett tillstånd hos en överförare (transmitter) bättre signaleras än genom att ställa ut själva tillståndet till beskådande? (Rappaport 1979:199)

Vi är nu tillbaka i det indexikala hos budskap om aktörernas tillstånd, denna gång för att konstatera att fysiska handlingar överför indexikala budskap mer övertygande än vad språk gör. Handling smäller högre än ord även i ritualer eller kanske särskilt där. Liturgins handlingar talar tydligare. Förevisandets gränser ökar dess klarhet.

> Subtiliteten hos vanligt språk är sådan att det kan antyda, beteckna, anspela eller inbegripa så utsökt förfinade schatteringar av låt säga underkastelse, respekt eller förakt att det kan hölja alla sociala relationer i dubbeltydighet, vaghet och osäkerhet. (Ibid.:199)

Antingen knäböjer man eller låter bli.[119] Ritualen har samma klarhet som den binära signalen. Rappaport medger att rituella ord kan överföra indexikala budskap lika väl som rituella handlingar, just för att liturgins idiom inte är vanligt språk utan stiliserat och oföränderligt. Att böja knä eller ej kan motsvaras av att recitera en formel eller ej.

Ritualens sändare, mottagare och kanoniska budskap smälter ihop, fusionerar, i ritualens deltagare. Men vad konstituerar då en deltagare? Problemet är att det kan finnas konflikt mellan den publika och den privata processen. Deltagarens kropp spelar en roll i ritualen. Den som till exempel knäböjer sänder inte bara det budskapet – att han underkastar sig – i form av de ord som "fladdrar iväg" från hans mun utan identifierar hela sin oskiljaktiga, oumbärliga och varaktiga kropp med denna sin underkastelse.

> Det är hans synliga, närvarande, levande substans som han "sätter på spel", som "tar ställning". På samma sätt som att "säga" också kan vara att "göra", så kan "göra" också vara ett särskilt mäktigt – eller substantiellt – sätt att "säga". (Ibid.:200)

Medan handlingar och föremål framför allt representerar här och nu så kan liturgins ord binda ihop det närvarande med det förflutna och med framtiden liksom med tidernas begynnelse och definitiva slut.

> I själva sin oföränderlighet assimilerar liturgins ord implicit den närvarande händelsen in i en forntida eller tidlös kategori av händelser, något som den stumma gesten, den dödliga substansen eller artefakten inte ensamma förmår. (Ibid.)

I sin symboliska form kan de oföränderliga orden undslippa det närvarande och i stället representera det kanoniska. De objekt som har kanonisk kvalitet har fått det genom symboliska ord. Att se liturgins fysiska och verbala aspekter som komplement till varandra uttrycker, menar Rappaport, inte helt och fullt det förhållandets verkliga intimitet.

> Genom att dra in sig själv i en hållning till vilken kanoniska ord ger symboliskt värde, förkroppsligar utföraren en symbol. Han ger substans till symbolen på samma sätt som den symbolen ger honom form. Det kanoniska och det indexikala kommer samman i den *formella* hållningens eller gestens *substans*. (Ibid.)

Genom att innefatta både ord och materia kan ritualen i sig rymma ett *skapelseparadigm*. Bateson (1972:xxiii) har påpekat att många skapelsemyter inte ser skapelsen så att *något* kommer ur *ingenting*. Skapelsen är i stället att *ge form* åt något ofullständigt stoff som redan finns.

> Detta innebär att skapelse uppfattas som att informera (ge form åt) ett innehåll och att förverkliga (ge innehåll åt) en form, en förening av form och innehåll. (Rappaport 1979:201)

Formen som den ordnande principen eller agenten är ofta explicit kopplad till ord ("Och Gud sade"). Skapelsen uppfattas åtminstone i en del myter som den ursprungliga föreningen mellan två primitiva och oreducerbara kategorier, form och materia. Ritualen förefaller upprepa denna ursprungliga förening.

> Hur kan man bättre representera form än genom de oföränderliga orden i en liturgisk ordning, eller innehåll än genom att dra kroppen in i en rituell hållning eller använda något objekt eller någon substans sakramentalt? (Ibid.:201)

Ett innehåll är formlöst utan ord men i denna värld av materia och energi kan inte formen existera ensam oberoende av innehållet.

Ritualen inkluderar både verbala och fysiska komponenter och representerar därigenom i någon mening (presenterar en gång till) en ursprunglig förening mellan form och innehåll. Detta säger inget, menar Rappaport, om varför denna återförening skulle vara problematisk och varför form så ofta kopplas ihop med ord. Behovet kommer knappast ur erfarenheten för ingen har någonsin upplevt vare sig innehållslös form eller formlöst innehåll. Naturen är lika full av det ena som av det andra.

Även om vi inte har varit med om kaos så har vi varit med om oordning. Naturen må ha sina former men formen hos de konventioner som ständigt sätter åt människan tillhandahålls inte av naturen. *Det är den konventionella formen som är problematisk, inte naturens form.* Konventionell form måste preciseras med ord.

Bateson har, enligt Rappaport, fört fram tanken att distinktionen mellan form och innehåll kan vara implicit i språkets subjekt-predikat-relation. De flesta subjekt kan förses med ett stort antal predikat och de flesta predikat fungerar med ett stort antal subjekt. Subjekt-predikat-relationen nästan *tvingar på* människans mentala system en mängd alternativa ordningar och oordningar. Språket erbjuder material för människans adaptiva flexibilitet men skapar samtidigt förvirring och hotar att förvandla ordning till kaos. Det blir nödvändigt att etablera *Ordet.*

> Ordet är naturligtvis implicit i de oföränderliga orden hos liturgiska ordningar och i kosmogona myter är Ordet etablerat genom hävdandet att *det* har etablerat den naturliga världen. (Ibid.:202)

I mytens ursprungliga förening av form och innehåll – den som ritualen representerar – formas den naturliga ordningen till en konventionell ordning. Poängen med den manövern är, menar Rappaport, inte att göra naturen konventionell utan det omvända.

> Att konventionalisera det naturliga är samtidigt att naturalisera det konventionella. I den rituella föreningen av form och innehåll finns det en återförening mellan konvention och natur, en förening som orden har alienerat sig i förhållandet till men aldrig frigjort sig från. (Ibid.)

Ritual och språk är olika sätt att kommunicera som skiljer sig på intressanta sätt. Språkets regler bestämmer visserligen *hur* saker och ting kan sägas men avgör inte *vad* som kan sägas. Allt kan sägas som *går* att säga. Oföränderligheten i den liturgiska ordningen medför å andra sidan uppenbara restriktioner för vad som där *kan*

sägas. I sin extrem är, skriver Rappaport, budskapet reducerat till *enhet*. Språk och liturgi kan använda samma ord men i liturgin är ordens semantiska relationer formellt preciserade.

> ... vanligt språk ackommoderar lätt argument, nyans, grad och variation men det gör inte liturgiskt språk. En liturgi argumenterar inte men den kan hävda. (Ibid.:203)

Naturliga språk är öppna koder medan liturgier trots att de använder ord är mer eller mindre åtstramande ordningar. Möjligheten att sätta in annars fritt använda ord i en liturgi (där de omedelbart begränsas) visar att liturgins restriktiva ordning *står emot* möjligheten till förvirring.

I alldagliga samtal anger sammanhanget vilken av ett ords många betydelser som gäller. Om detta *inte* framgår finner vi yttrandet dunkelt och otillfredsställande. Det alldagliga språket är vidare linjärt, den ena betydelsen följer på den andra. Den liturgiska betydelsen å andra sidan har en simultan dimension. *Ett rituellt tecken kan tänkas syfta på alla sina innebörder på en gång*. Meningen urskiljs inte "innebörd för innebörd" utan ur själva *föreningen* av alla dessa betydelser. Rappaport skriver att det som är *brus* (noise) i det vanliga språket är *mening* i liturgin. Denna sammanlänkande mening kan bli så abstrakt och komplex och så känslomässigt laddad att den blir obeskrivlig.

Det liturgiska tecknet, multivokalt och bipolärt, samtidigt ikoniskt, indexikalt, denotativt och förkroppsligat i något substantiellt – ett kort, en flagga, en kroppshållning – verkar vara ett sammanflöde av enkla beteckningar till en enda komplex representation. När en sådan en gång uppstått kan den bli betraktad som att den *är* vad den symboliserar.

> När det som symboliseras är abstrakt eller outsägligt men symbolen själv är substantiell är det symbolen som förser det symboliserade med realism. (Ibid.:205–206)

Rappaport påminner om Batesons observation (1972:183) att i det dunkla gränslandet mellan konst, magi och religion förnekas ibland skillnaden mellan karta och terräng. Man kan inte säga att den liturgiska ordningen på något enkelt sätt reflekterar, tolkar eller representerar sociala, politiska eller ekologiska förhållanden. Det handlar inte bara om att sociala och psykiska ordningar spelas upp och mystifieras i publika symboler. Om liturgin alls refererar till existerande sociala anordningar så handlar det samtidigt om individens inre privata processer och om en övernaturlig ordning.

> I sin helhet (en helhet som är implicit i termen "ordning" som organisation) är liturgiska ordningar inte bara representationer av det sociala, fysiska, psykiska eller imaginära. De representerar, det vill säga, presenterar åter, sig själva. (Ibid.:206)

Det vanliga språket har förmågan att skära världen i allt mindre bitar – kategorier, klasser, motsatser, kontraster. Det ligger i språkets natur, menar Rappaport, att utforska alla tänkbara olikheter och göra dem till utgångspunkter för gränser och barriärer.

> Det ligger å andra sidan i de liturgiska ordningarnas natur att förena, eller återförena, de psykiska, sociala, naturliga och kosmiska ordningar som språket och livets tvingande nödvändigheter sliter sönder. (Ibid.:206)

Här har det betydelse att ritualen ofta är mångfacetterad och samtidigt använder ord, musik, buller, lukter, objekt och substanser. Liturgiska ordningar binder ihop disparata enheter och processer. Det är, menar Rappaport, denna *sammanbindning* som är deras egenart, inte *vad* som binds ihop. De är metaordningar och deras förhållande till det som ligger utanför det liturgiska handlar om *att de om och om igen lagar de världar som hela tiden bryter samman under språkets omilda hantering och sönderslitande distinktioner.*

Det kanoniska innehållet i liturgiska representationer varierar. Inte alla liturgier handlar lika mycket om allt. Den religiösa mässan handlar om andliga och kosmiska frågor. Andra liturgier ger större eller mindre rum för det närvarande sociala livet. En del formulerar regler för socialt beteende, andra innehåller procedurer för att uppnå konventionella effekter (som att göra en prins till kung). Ibland innehåller en ritual en rad budskap. De liturgier som främst gäller det kosmiska är *en förutsättning* för ritualer med mer jordnära uppgifter.

> Om en kung ska krönas i Guds namn i en kröningsritual eller om människor i en rättssal ska svära i Guds namn så är det nödvändigt att Guds existens redan blivit fastslagen. (Ibid.:207)

Det finns, menar Rappaport, ett samband mellan hierarkin i den liturgiska ordningen och i vilken grad det aktuella samhället är stratifierat och rangordnat. Liturgins "ultimata" komponenter är i allmänhet kosmiska eller andliga enheter och *det är de mer tillfälliga elementen i liturgin som har social anknytning*. Hierarkin i liturgin, mellan det ultimata och det tillfälliga, överförs även till ritualens auktoritet och effektivitet. Det heliga har sitt renaste uttryck i liturgins andliga och kosmiska delar.

Den liturgiska ordningen är mer eller mindre oföränderlig vilket innebär att det alltid finns ett visst slarv i praktiken och att en del aspekter av liturgin varierar mer än andra. I regel är de andliga aspekterna av liturgin mindre variabla än de som handlar om aktuella sociala frågor. De mest varaktiga aspekterna uttrycks med mest formalism.

Oföränderligheten är typisk för både mänskliga och ickemänskliga ritualer. Det kan vara så, skriver Rappaport, att både det heliga och det övernaturliga uppstod genom ordens förening med oföränderligheten hos de stumma ritualerna hos djur vi här-

stammar från. Hursomhelst är det heliga och det övernaturliga beroende av liturgins oföränderlighet. Vi karakteriserar liturgier som religiösa om de innehåller en viss typ av postulat. I den ritual där Maring utlovar militärt stöd till sina värdar gäller följande förutsättning.

> Avlidna förfäder lever vidare som förnimmande varelser. (Ibid.:208)

Eftersom sådana uttalanden saknar möjlig materiell bevisning är de varken verifierbara eller falsifierbara men betraktas ändå som odiskutabelt sanna.

> Jag uppfattar *helighet som det obestridligas kvalitet sådan den av en församling tillskrivits postulat som till sin natur varken är verifierbara eller falsifierbara.* (Ibid.:209)

Helighet är strängt taget en diskursiv kvalitet som inte omfattar de objekt som liturgin inbegriper. Emellertid, menar Rappaport, tenderar den heliga diskursen och dess objekt att smälta samman. Sedd ur informationsteoretisk synvinkel är ritualen en egendomlighet. Definitionen på information är att den reducerar osäkerhet. Den minsta biten information är den som besvarar en ja-nej-fråga.

I den mån liturgin är oföränderlig innehåller den ingen information eftersom den inte eliminerar någon osäkerhet. Mening och information är dock inte samma sak och informationslöshetens mening är *säkerhet* (visshet). Oföränderlighet implicerar säkerhet och det säkra och det odiskutabla står varandra nära. *En* av grunderna för det odiskutabla hos de postulat vi kan kalla "ytterst heliga" är, menar Rappaport, säkerheten hos deras uttryck.

Det är en sak att säga att ett budskap är *säkert* och en annan att säga att det står *oemotsagt*. Huruvida ett påstående får stå oemotsagt beror inte bara på påståendet som sådant utan på dispositionen hos dem som hör på. Att delta i en ritual är att acceptera det som ritualen säger (kodar).

> Detta accepterande åtföljer deltagandet i en oföränderlig ordning som deltagarna själva inte kodat. Samtidigt som den liturgiska oföränderligheten investerar säkerhet i det den kodar så säkrar den utförarnas accepterande. (Ibid.)

Rappaport menar att oföränderligheten hos heliga yttranden kan tänkas innefatta även föremålen för dessa heliga utsagor. De ord en aktör uttalar i ritualen är inte hans ord. Orden är extraordinära, ofta uråldriga och implicerar de extraordinära talare som först uttalade dem i tidernas begynnelse.

> Gudar och andar lika väl som sociala kontrakt och moral kan vara inneboende i den liturgiska ordningens struktur. (Ibid.:210)

Helighet har, menar Rappaport, sitt tydliga ursprung i vitala heliga postulat angående gudar och liknande fenomen och saknar i typfallet materiell uppenbarelse. *Den*

flyter trots det vidare till andra sentenser som just inkluderar materiella termer och som direkt har att göra med samhällets funktion.

> "Gustaf är genom Guds nåd kung."
> "Det är saligare att ge än att få."
> "Du ska icke missbruka."

Sambandet med maximalt heliga påståenden garanterar korrektheten och naturligheten hos konventioner, legitimiteten hos auktoriteter, sanningsenligheten hos vittnesmål.

> ... att Marings män kommer att uppfylla de åtaganden om militärt stöd som de binder sig för och förevisar genom att dansa garanteras genom att knytas samman med ett i högsta grad heligt postulat. (Ibid.)

Det finns en större oföränderlighet hos det heliga eller det andliga än hos de sociala komponenterna i den liturgiska ordningen. Helighet och andlighet förser det sociala med en visshet som går utöver den säkerhet som finns hos sociala ordningar utanför liturgin.

Rappaport hävdar att även om helighet och gudomlighet bokstavligen vore otänkbara utan språket, kan det samtidigt vara så att språk och sociala ordningar grundade på språk inte hade kunnat uppstå utan stöd från heligheten.

Vi har talat om de problem som ligger i språket: dess talang för bedrägeri, språkbrukarnas möjlighet att se godtycket i de konventioner de underkastat sig och deras förmåga att föreställa sig alternativ.

> Lögn och alternativ – som finns inneboende i språket – anses intressant nog av Buber (1952) vara grunden till allt ont. (Ibid.:210)

Åtminstone orsakar de problem för varje samhälle som är grundat på språk vilket förstås gäller alla mänskliga samhällen. Ska det alls finnas ord är det således nödvändigt att etablera *Ordet.* Det etableras genom liturgins oföränderlighet. Det går att hävda, menar Rappaport, att Ordet steg fram fylogenetiskt när en del uttryck från det spirande språket hos tidiga hominider absorberades i och underordnades oföränderligheten hos de redan existerande icke-verbala ritualer som tycks vara vanliga i den animala världen.

Liturgin råder bot på en del av svårigheterna med symbolisk kommunikation, särskilt lögnens problem.[120] Å ena sidan undviker liturgin symbolisering till förmån för indexikalitet i åtminstone en del av sina representationer av det närvarande. Å andra sidan sanktifierar den referenser till det som inte är begränsat till det närvarande.

Konventioner och konventionella handlingar förses med sanningsenlighet, tillförlitlighet, korrekthet, naturlighet och legitimitet genom sin förbindelse med maximalt

heliga postulat. Dessa egenskaper är nära kopplade till det obestridliga som Rappaport identifierar med det heliga. Det odiskutabla är i sin tur nära förbundet med visshet och acceptans, som associerar till oföränderlighet.

Ritualens oföränderlighet *föregår* språkets utveckling. Den är också grunden för konventionen, denna oskrivna men allmänt omfattade sociala regel. Genom ritualens oföränderlighet blir konventionen inte bara tillkännagiven, accepterad, försedd med moral och införlivad utan också *sanktifierad*. Till och med helighetsbegreppet kommer således ur den liturgiska oföränderligheten.

Hur viktig liturgisk oföränderlighet än må vara så måste, menar Rappaport, språket och det mänskliga levnadssättet grunda sig på mer än ett informationsteoretiskt knep. Det heliga är i språket och vetter mot språket och de publika anordningar som bygger på språket. Men det heliga (the sacred) är bara en komponent eller aspekt av ett mer fullständigt fenomen som Rappaport kallar "the Holy". På svenska hamnar man här i en språklig knipa som möjligen kan lösas genom att tala om "det helgade" (sacred) och "det heliga" (Holy).

Den andra sidan av det heliga (Holy) eller det *numinösa* (Rudolph Otto, 1926) är dess icke-diskursiva, outsägliga eller emotionella sida, det som efter William James (1903) kallas *religiös erfarenhet* i vid mening. Denna erfarenhet framkallas vid sidan om det helgade i åtminstone vissa ritualer. Turner talar om *communita*[121] (1969) och Durkheim om *effervescens* (1965:250).

Forskarna har teorier om den religiösa erfarenhetens natur. Rudolph Otto (1926, refererad av Rappaport 1979) ser den som en allmän odifferentierad *urkänsla* som omspänner kärlek, fruktan, beroende, fascination, ovärdighet, majestät, sammanhang. De som har upplevt den är eniga om att erfarenheten är mäktig, obeskrivlig och ytterst övertygande. Erikson (1966, refererad av Rappaport 1979) framkastar tanken att den numinösa emotionen har sin ontogenetiska bas i förhållandet mellan det förspråkliga barnet och modern.

> Barnets erfarenhet av sin mor har karakteristika som liknar dem som Otto hänför till tillbedjarens erfarenhet av sin Gud: hon är mystisk, enorm, oemotståndlig, kärleksfull och skrämmande. (Rappaport 1979:212)

Genom att lära sig att lita på den storhet (modern) som barnet ytterst är beroende av möjliggörs språkinlärning och socialisation. Barnet lär sig *tillit* genom "dagliga uppfostrings- och hälsningsritualer" (Erikson 1966). Stereotypa interaktioner mellan mor och barn äger rum med täta mellanrum, pålitligt och på tider som bestäms av barnets behov.[122]

I den ontogenetiska utvecklingen förs de numinösa känslorna för modern vidare till andra objekt. Här har de rituella symbolernas bipolära referens betydelse. Turner har hävdat (1967:32) att "dominanta symboler" har "två meningspoler, en

sensorisk och en ideologisk pol". På en och samma gång pekar dessa symboler å ena sidan på sociala och kosmiska föreställningar och å den andra på psykiska och fysiologiska erfarenheter. Rappaport menar att det konceptuella därigenom får del av kraften i det upplevelsemässiga och att upplevelsen får ledning av det begreppsmässiga. Såväl begrepp som upplevelse kommer att vara *obstinata* om använda på icke-avsedda sätt. Vi noterar än en gång sambandet mellan begreppslig form och erfarenhetsinnehåll.

Om ontogenin har en fylogeni och om moder-barn-relationen hos människorna endast är en variant av primaternas eller till och med däggdjurens mönster så kan det vara så att grunden för det numinösa är arkaisk och föregår det mänskliga. Det kan också vara så, menar Rappaport, att religionen kom till när det framväxande diskursiva och konventionella heliga (sacred) "surrades fast" vid de ursprungliga, ickediskursiva emotionella däggdjursprocesser som vi i deras senare humana form kallar numinösa.

Rappaport lämnar denna spekulativa utläggning med konstaterandet att den övernaturliga mystiska erfarenheten hursomhelst ofta eftersträvas i ritualen. Den binära naturen hos det rituella – om ritualen förekommer eller ej – gör det möjligt för ritualen att klart och tydligt skilja *ett före* från *ett efter*. Det omintetgör varken ritualens analoga förmågor eller dess affektiva kraft.

Mellan ritualens markerade *före* och *efter* finns en liminell period (van Gennep 1960). Hos den digitala maskinen finns den tid när dess variabler – i ritualen gäller detta aktörernas (klienternas) tillstånd – inte har sina otvetydiga före- eller eftervärden utan snarare befinner sig *i förändring*.

> Det är en tid utanför vanlig tid och markeras som sådan genom den prominenta plats som ges till representationer som binder ihop det ögonblicket med det eviga och därigenom skiljer det från det vardagliga och ordinära. (Ibid.:212)

Under sådana rituellt markerade utomtider genereras ofta starka och övertygande emotioner. Dessa känslor kan, skriver Rappaport, avlägsna den gräns som det liturgiska utförandet etablerar mellan publika handlingar och privata tillstånd.

> I den religiösa känslans glöd kan utförarnas privata tillstånd ibland komma i samklang med deras offentliga framföranden. (Ibid.:213)

Detta tillstånd av psykisk återförening har av Bateson (1972) och andra (Stromberg 1986) getts den eljest religiösa termen *nåd* (grace). Denna jagåterförening kan uppmuntras, menar Rappaport, av att man genomför en oföränderlig liturgi (det splittrade blir åter helt). Men det handlar inte bara om att föra samman alienerade delar av jaget som kanske bekrigar varandra. Det handlar också om att bli en del av *något som är större än det som vanligen upplevs som det egna jaget*.

> ... den känsla av individuellt jag som den vardagliga medvetenheten lägger på människor blir mindre skarp, eller förloras till och med i den känsla av deltagande i den större helhet som utförandena gör påtaglig. (Ibid.:213)

Det har betydelse att koordinationen av deltagarna är fastare i rituella sammanhang än annars. Sammanhållningen i ritualen påminner mer om den hos en organism än den hos sociala grupper. Endräkten är viktig. Den underlättas kanske av att ritualen samtidigt engagerar flera sinnen och använder flera uttryckssätt.

Den kanoniska liturgin – där postulat om såväl det slutligt heliga som om en timlig social ordning finns kodade – kan således få stöd av numinösa emotioner. Numinösa communitastillstånd, kanske manifesterade i unisona handlingar, kan lägga till en dimension till det heligas ordning. Med vid ritualens hjärta finns inte bara endräkt och inte heller är förhållandet mellan kanonisk ordning och numinös erfarenhet alltid komplementär.

> I hjärtat av en del ritualer finns det inte alltid en förhöjd ordning utan uppsluppenhet, förvirring, aggression och kaos, uttryckt genom clowneri, transvestism, attack på initiander, självförödmjukelse, sexuell frihet, blasfemi och på andra sätt otillbörliga handlingar. (Ibid.:214)

Ett sådant beteende kan på ett eller annat sätt utmana det kanoniska som (trots allt) påbjuder beteendet ifråga. Abrahams (1973, refererad av Rappaport 1979) har väckt tanken att ritualens "vitalitet" kommer från de konfrontationer mellan ordning och oordning som här får utspela sig. Den liturgiska ordningen förefaller inkludera inte bara en kanonisk ordning utan även dess motsats.

Men ritualens konfrontationer är inte bara uppfriskande. De kan också vara begränsande och korrektiva. Förnekelsen av ordning är aldrig absolut och den gäller denna världens ordning. Liturgins ordning gäller också den ordning som går bortom tiden, den slutliga och absoluta ordning av vilken den närvarande ordningen bara är en oväsentlig del.

> Det är de världsliga och inte de ultimata aspekterna av ordning som är mest öppna för utmaning och som med störst sannolikhet kommer att utmanas av det som ser ut som antiordning. (Ibid.:214)

Det är den timliga och tillfälliga karaktären hos konventionerna som utsätts för löje och överträdelse. *Genom att avslöja dem som tillfälligt konstruerade hindras de från att bli slutgiltiga.* Liturgins utmaning av det jordiska står i det evigas tjänst genom att hålla konventionerna på plats och visa att de inte är definitivt heliga utan *bara sanktifierade* av det definitivt heliga. Därigenom står liturgins utmaning i evolutionens tjänst, menar Rappaport. Den gör det lättare att utrangera världsliga konventioner när tiderna förändras.

Inversionen, omkastningen av det liturgiska budskapet är alltså ett vanligt knep hos ritualen (Kapferer 1977:100). Det som på Hornö närmast påminner om detta rituella konstgrepp är klientens möjlighet att rymma från Hornö. Man kan absolut inte säga att Hornö "uppmuntrar" sina klienter att rymma. Rymningar orsakar ofta problem med intag av narkotika när klienten återvänder. Men *möjligheten* finns att rymma och att under några dygn vända upp och ned på de regler som gäller på Hornö.

Eftersom idén om det gudomliga enligt Rappaport är något universellt mänskligt måste vi söka efter dess grund i en universell erfarenhet eller ett universellt villkor. Med viss tvekan föreslår Rappaport att det gudomligas idé har åtminstone fyra särdrag.

- Det gudomliga är inte materiellt i någon vanlig mening även om det gudomliga kan inkarneras i divina objekt.
- Det gudomliga existerar eller, snarare, har varande. Det anses inte helt enkelt vara lag som termodynamikens lagar eller en abstraktion som sanning utan ett väsen, som Zeus.
- Det gudomliga är mäktigt, eller verksamt. Det har förmågan att orsaka verkan.
- Slutligen är det gudomliga liksom levande. Det besitter något som liknar vitalitet. Det är angeläget.

Av dessa kvaliteter tillhandahålls de tre första av fundamentala språkliga processer genom att uttryckas i ritualens liturgi. Den fjärde kvaliteten levereras genom de emotioner som ritualen genererar.

Det icke-materiellas existens blir begreppsligt möjlig genom det symboliska förhållandet mellan ett tecken och det betecknade. Begreppet är inneboende i den symboliska relationen medan den innehållsliga referensen inte är inneboende i begreppet. Om tecknet inte är bundet till det betecknade finns det inget som kan hålla kvar det betecknade i materialitet. Det kan lätt undslippa till det abstrakta, det imaginära eller på annat sätt rent begreppsliga.

Det begreppsligas existens blir möjlig genom påståendets grundläggande lingvistiska process. Om man säger att "X är en aspekt av Y" så förser man Y med attributet X. Kopulan "är" i satsen har en enkel logisk uppgift: att förse Y med X. Men denna logiska funktion har en existentiell implikation som kan vara oundviklig. Att säga att "X är en aspekt av Y" kan tyckas vara att säga att både X och Y i någon mening existerar. Den existens som ett påstående innebär kanske inte är något mer än en begreppslig existens ungefär på samma sätt som heder eller geometrins axiom existerar. Men gudar är väsen. Problemet är således att transformera det begreppsliga – det som bara finns som begrepp – till något som ser ut att ha varande (being).

Tanken på det icke-materiella som effektivt – kapabelt att orsaka verkan – kan bidra till en sådan förvandling. Människor inser att effekter inte orsakas av begrepp, lika lite som hus låter sig byggas enbart genom ritningar.

> Detta innebär att det icke-materiellas effektivitet implicerar det ickemateriellas varande. (Ibid.:215)

Idén om gudomliga väsens effektivitet kan grunda sig på den språkets förmåga att utföra och metaförmåga att utföra (meta-performativeness) som uttrycks i ritualen. Själva oföränderligheten i ritualen proponerar *en agent*, till vilken den inneboende förmåga till utförande kan hänföras, som finns i ritualens språk.

Så långt framstår gudomliga väsen som induktioner från en mystifierad förmåga att utföra. Det räcker inte, menar Rappaport, eftersom människor ofta är övertygade om att gudomliga varelser finns även om det inte föreligger någon effekt som föranleder en sådan övertygelse.

Vi måste uppenbarligen ta med den religiöses *erfarenhet* av ritualens yttranden och handlingar och förhållandet mellan deras kvaliteter och hans erfarenhet. Den medierande termen här, menar Rappaport, är verbet "att vara" som kan ge upphov till tanken om varandet, helt oberoende av konkreta exempel på varande. Rappaport ger en rad exempel på att namnet på Gud ofta är en form av verbet att vara (Ibid.:216).

> Det är dessutom av intresse att de djupt förändrade medvetenhetstillstånd som är karakteristiska för religiös erfarenhet ibland beskrivs som tillstånd av "rent varande", ordet för trans i Java är "varande" (Geertz 1965:32) och bushmän talar om de tillstånd de uppnår i transdans som "att verkligen vara" (Katz 1964). (Ibid.:216)

Numinös erfarenhet, även mindre intensiv än ovan nämnd, beskrivs ofta som sådan där det gudomligas närvaro är "upplevd" (Stromberg 1986).

> Ibland känner verkligen tillbedjaren, i en förlust av förmågan till urskillning, att han tar del i eller blir ett med det gudomliga väsendet. (Rappaport 1979:216)

Ritualen är, skriver Rappaport, möjligen den masugn i vilken bilden av Gud framkallas genom kraften hos språk och känsla.

Rappaport hävdar att deltagandet i liturgin är förenat med ett accepterande av förevarande konvention. Rituell acceptans är en publik handling som inte nödvändigtvis behöver vara kopplad till ett motsvarande inre tillstånd. Ett accepterande förutsätter inte tro men är ändå tillräckligt för att etablera de förpliktelser som det mänskliga samhället står på.

> Jag skulle säga att formell acceptans i frånvaron av något djupare kan vara bräcklig och att det numinösa, när det upplevs, stödjer acceptans med övertygelse eller tro. (Ibid.:217)

De som har nått dessa djup rapporterar en *distinktionsförlust* och en erfarenhet av sammansmältning med vad de tror vara det gudomliga objektet och kanske med kosmos. Erfarenheten är ytterst meningsfull men eftersom den saknar distinktion saknar den också hänvisningsmöjlighet. Upplevelsen pekar bara mot sig själv.

> Ultimat mening är inte referentiell (inte möjlig att jämföra med annan mänsklig erfarenhet) utan snarare ett tillstånd av varande eller till och med rent och till synes ickepåstått varande. (Ibid.)

Att säga att en ultimat mening är övertygande är, menar Rappaport, otillfredsställande, för eftersom den är direkt upplevd så *är* den bara.

Det har intresse att heliga påståenden och numinösa erfarenheter är varandras motsats. Ultimat heliga postulat är diskursiva men det de talar om är inte materiellt. Numinösa upplevelser är omedelbart materiella – de utgör faktiska fysiska och psykiska tillstånd – men de är inte diskursiva. Slutgiltigt heliga postulat är inte falsifierbara, numinösa erfarenheter går inte att förneka. I ritualens sammanförning tycks ultimata heliga påståenden ha en anstrykning av den omedelbart kända och obestridliga kvaliteten hos det numinösa.

Att det hela kan förefalla uppåt väggarna ologiskt behöver inte oroa oss, menar Rappaport, eftersom det uppenbarligen inte stör de troende. I föreningen mellan det heliga och det numinösa är de mest abstrakta och avlägsna av föreställningar förenade med de mest omedelbara och kroppsliga upplevelser.

> Det ickefalsifierbara stöttat av det obestridliga resulterar i det odiskutabla som transformerar det dubiösa, det godtyckliga och det konventionella till det korrekta, det nödvändiga och det naturliga. (Ibid.:217)

Denna struktur är, menar Rappaport, *det fundament på vilket det mänskliga sättet att leva står*. Strukturen realiseras i ritualen. Vid ritualens hjärta finns aktörernas förhållande till sina egna utföranden av oföränderliga sekvenser av handlingar och yttranden som de inte själva har kodat. Rappaports hela argumentation utgår från denna form.

Avslutning

Inte allt blev som jag tänkte mig. Det beror i någon mån på att det begärda anslaget efter hand beviljades, till 50%, men mest beror det på att verkligheten på Hornö blandade sig i mitt program så fort jag satte foten där. Personligen sörjer jag inte det ofullbordade och hoppas att SiS nöjer sig med att det blev något alls.

Rapportens avslutning får bli kort som kompensation för andra avsnitt i längsta laget. I sammanfattningen står det viktigaste. Här bara några punkter.

- *Uppfostran* finns som tydligt inslag i tvångsvården.
- Lagens krav på motivation uppfylls genom denna fostran, genom *moralisk motivationsträning*.
- Yttre och inre *struktur* hos tvångsvården uppvisar *ett rituellt mönster* (avskiljning, liminalitet, återförening), samtidigt med professionalism och vetenskaplighet.
- Ritualen är ett ursprungligt medel för människor att få *ordning* på sig själva (berövade genetiskt determinerade ordningar).
- Kombinationen av ritual (ordning) och fostran (motivation) är kanske en förutsättning för förändring/påverkan av (vuxna) människor inom en institutionell ram.
- För att ritualen ska fungera *korrektivt* måste dess lagar följas. För LVM innebär det att tvånget mot missbrukaren förutsätter att samhället självt förändrar sig och bereder missbrukaren plats och gemenskap.[123]

Något återstår att säga.

Flera av de anställda karakteriserar Hornö som en *elitinstitution*. Institutionschefen beröms för driftighet: "Han är bra på siffror och bra på att se vad kunden vill ha."[124] Det förekommer också en mer eller mindre tydlig opposition mot ledningen (och SiS). Den grundläggande kritiken gäller att bemanningen av kostnadsskäl pressats så långt att arbetet med klienterna kan bli lidande: "Det går ganska länge men inte hur länge som helst."

Inför risken att tvingas upphöra – om beläggningen blir för låg – pressas Hornö från flera håll. SiS kräver att institutionen presterar bra resultat och "går runt" i förhållande till gällande statsbidragsmöjligheter. Socialtjänsten kräver låga priser och kort behandling. På klientens sida – *för* längre och lugnare behandlingsperioder – står den personal som riskerar att mista jobbet.

Hornös personal pressar sig för att genom ett bra omhändertagande i det längsta *även* försöka rädda sina arbeten. Det åligger SiS, med ansvar för *personalvård*, att se till att pressen på kvarvarande fältpersonal vägs upp av ett intensifierat *omhändertagande av de anställda*.

Ett behandlingshem är inte en fabrik. Med tillfredsställande kvalitetskontroll kan en fabrikör pressa sina anställda utan att produkterna förlorar kvalitet. Den principen gäller inte på ett behandlingshem där produkten i bästa fall är *en förändrad människa*. Kvalitetskontrollen på det arbete som behandlingshem och socialkontor utför är inte så utvecklad att en hotande kvalitetssänkning lätt upptäcks. Den buffert arbetsgivaren utnyttjar och som på fabriken resulterar i förslitning och byte av arbetare drabbar på behandlingshemmet såväl anställa som klienter (och samhälle).

Personalen känner vibbar bland klienterna när något är i görningen. Det är troligt att även klienterna, å sin sida, känner vibbar (oro för framtiden) bland de anställda. Det är inte säkert att någon kan bedöma vad det betyder för behandlingsarbetet.

Om Hornö (SiS) inför klienterna hävdar att *alla har lika värde* (personal och klienter) så kan man inte i samma veva pressa sin personal så hårt att några slås ut.[125] Om det finns substans i *hornöandan* krävs balans mellan krav och vård, även på personalsidan.

Motivationsarbete är således inte bara riktat till klienterna. Även personalen måste motiveras till att fortsätta sitt arbete tillsammans med klienterna. Beställande kommun måste motiveras att fullfölja den behandling som utredningen visar att klienten behöver. Hornö försöker upprätthålla motivationen hos behandlingshem aktuella för vård enligt §27. Generellt förefaller *för lite* kraft ägnas åt att motivera behandlingshemmens personal. Hur ser SiS program ut på det området?

En nivå återstår för motivationsarbete: samhället. Det grundläggande problemet för motivationsarbete inom LVM-vården är detsamma som för all missbruksvård: dess ensidiga möjlighet. Arbetet går ut på att övertyga *klienten* om fördelarna av *anpassning till rådande förhållanden* i samhället. Den som motiverar en enskild människa har föga möjlighet att *därigenom* påverka samhället. Hornö kan inte ordna det så för klienten ute i samhället att det framstår som avgjort bättre än ett liv med droger eller på en omhändertagande institution.

Det finns orsaker till att Hornös personal inte demonstrerar mot en samhällsordning som "producerar" missbrukare. Grundläggande är kanske att man inte är tillräckligt ense. Det finns ingen konsensus, ens inom Hornö, om orsakerna till missbruk. Ett annat skäl är att många ännu minns 1970-talet och dess idéer om ett terapeutiskt samhälle. Man är inte beredd att pröva den modellen en gång till. Problemets komplexitet gör det svårt att veta var man borde börja.

LVM-personalens primära uppgift är att om möjligt rädda klienten från undergång. All kraft går åt på den fronten. Att personalen på Hornö trots delade meningar samarbetar effektivt för klienternas bästa är ett tecken på att arbetet har rituell karaktär. Den symbol som samlar personalen är *striden för klienten*. Kulturell konsensus är inte nödvändig för att de ska stå eniga där.

Kan LVM-tiden ses som ett tillfälle till *försoning*? Försoning behövs mellan klienten och det samhälle som han är på väg att lämna genom sitt missbruk men som inte vill släppa honom. Det är LVM-personalens uppgift att underlätta försoning och

om möjligt se till att den inleds. Tid till försoning finns på Hornö – för klient och samhälle – men den är inte särskilt lång.[126]

Personalens mandat är inte omfattande. Mycket hänger på aktörer i socialtjänst, kriminalvård, juridiskt system, politik. Det är LVM-vårdens uppgift att försöka förbereda försoningen trots att man inte kan lova ömsesidighet i processen, annat än *inom* själva LVM-systemet.

För den klient som förstår att utnyttja det som erbjuds är situationen på Hornö tillfredsställande. Gruppsamtal två gånger i veckan, möjlighet till individuella samtal med psykolog, utredningar och tester, planering för eftervård med mera är aktiviteter som kan mäta sig med vården i utpräglade *behandlings*hem.[127]

Det är otillräckligt uppmärksammat att klienterna håller sig *drogfria under långa perioder* när de är omhändertagna, av tvång eller frivilligt. Reglerna är tydliga och hårda men att de efterlevs utan att klienten går sönder utan *ofta mår bra* är inte nog påpekat.

Det är *ingen omöjlighet* för missbrukaren att hålla sig drogfri under flera månader på en institution som Hornö. Tvärtom är han i regel tillfreds så länge inte drogmöjligheten finns. Däremot blir det tvärt omöjligt att vara drogfri när han kommer *tillbaka till samhället*. Drar vi rätt slutsats av det?

Om vårt samhälle såge ut lite mer som det gör på till exempel Hornö – en relativt stark social kontroll och ett tydligt omhändertagande – skulle kanske inte så många behöva missbruka. Varför är det omöjligt att ha ett samhälle som är mer vänt *till* narkomanerna, i kontroll, mening och kärlek?

Noter

1. Är sammanställningen "tvångsvård" möjlig? Den som *vårdas* har rimligen gått med på saken om han alls är förmögen att uttrycka en vilja. Kanske är det något annat än vård man tvingas till? Kanske tvingas man gå igenom en *rituell process* som, i sin tur, kan ha rehabiliterande egenskaper?

2. Barbro Hörberg (1932–76) sjunger en egen visa som möjligen heter "Gamla älskade barn".

3. En totalinstitution är i Erving Goffmans termer en institution där människor sover, arbetar och rekreerar sig på en och samma plats, under en och samma auktoritet och i sällskap med människor som inte valt varandra. Jämförd med Goffmans karakteristik av en totalinstitution (1961:17–20) är, på Hornö, antalet anställda lika stort som antalet klienter. Klienternas kontakt med omvärlden är kontrollerad men inte avskuren. Personalen eftersträvar att se klienterna som jämställda om än tillfälligt i en olycklig situation. Klienterna är oftare förbannade än underkuvade. Social rörlighet mellan de båda strata är ovanlig men inte obefintlig. Ingen kontroll finns angående klienternas kommunikation med institutionsledningen, sådan uppmuntras tvärtom. Klienten utesluts inte från de beslut som gäller hans framtid. Tvärtom är det klienten som har sista ordet. Klienter och personal framstår inte som antagonistiska stereotyper.

4. LVM är inte den enda åtgärd som innebär "tvång utan begånget brott". Vi har alla tvingats att gå i skolan och (åtminstone tidigare) att göra militärtjänst (män). Man kan invända att LVM innebär ett mer totalt frihetsberövande men å andra sidan är kravet på prestation inom tvånget betydligt blygsammare än i skola och militärtjänst. Det man som LVMare tvingas till är avhållsamhet från droger och att förbli på en anvisad plats under sex månader.

Jag menar, kanske felaktigt, att tvångsvård av vuxna missbrukare förtjänar att debatteras från utgångspunkter som inte enbart fixerar sig vid inslaget av tvång. Ett motiv för det är helt enkelt att allas våra liv är fyllda av tvingande omständigheter. Att *en* sådan omständighet mer explicit visar upp sin tvångssida behöver inte förleda oss till att *enbart* stirra på den.

5. Goffman påpekar att den här sekulära världen är inte så irreligiös som vi kanske tror.

> Många gudar har vi gjort slut på men individen själv lever envist kvar som en gudom av avsevärd betydelse. Han går med viss värdighet och är mottagare av många små offergåvor. Han är svartsjuk på den tillbedjan som tillkommer honom och ändå, nalkad med den rätta inställningen, är han redo att förlåta dem som kan ha förtörnat honom. ... Kanske är individen en så livskraftig gud därför att han faktiskt kan förstå den ceremoniella betydelsen hos det sätt på vilket han behandlas och helt på egen hand dramatiskt kan respondera det som erbjuds honom. I kontakter mellan sådana gudomligheter finns det inget behov av mellanhänder. Var och en av dessa gudar är kapabel att tjäna som sin egen präst. (1956:499)

6. Det är på sin plats att återge Mazruis egen definition av kulturell ingenjörskonst.

> Vi använder termen *kulturell ingenjörskonst* i den här boken för att beteckna ett speciellt synsätt på problemen med social ingenjörskonst. Vi fokuserar på de kulturella faktorernas påverkan på spörsmål om social reform och nationell utveckling. Kulturell ingenjörskonst blir den avsiktliga manipuleringen av kulturella faktorer i syfte att få mänsklig vana att vika av i riktning mot nya och kanske konstruktiva bemödanden. Ibland består ansträngningen i att förändra kulturella mönster tillräckligt för att göra det möjligt för vissa institutioner att överleva. Vid andra tillfällen är syftet med kulturell omdaning i grund och botten en förändring av attityd. Slutligen har vi den ytterst viktiga frågan om identitet – om hur människor ser sig själva och hur långt självuppfattningar kan modifieras i riktning mot större empati. (1972:xv)

7. Jag ansvarar själv för översättningar från engelska till svenska.

8. Det problem Margaret Mead tar upp motsvarar den "legitimeringskris" som Carleheden (1998:57) beskriver.

> /Välfärdsstaten/ har alltid varit inbäddad i en paternalistisk form av politik – så kallad social ingenjörskonst – som är nära förbunden med sociologi som social teknologi.

Ska vi komma över denna kris måste välfärdsstaten demokratiseras på ett sätt som utesluter såväl social ingenjörskonst som samhällsvetenskapen som social teknologi (ibid.).

9. I den mån ordet ritual förekommer i den svenska samhällsvetenskapliga debatten användes det mest negativt som beteckning för något förstelnat och kraftlöst (som till exempel hos Sunesson 1985:18, 20).

10. Klienternas tal om censur tycks gälla att de inte får ha porrtidningar. Vid ett tillfälle när Å är på protesthumör säger han mig sanningar om LVM. Bland annat att "Vi är knullade allihop här ..." Den homosexuella undertonen indikerar ett försök att etablera föreställningen om en speciell form av förtryck. (Det finns för övrigt (inaktuella) teorier om samband mellan alkoholism och homosexualitet.)

11. Fältarbetets liminalitet för antropologen är, skriver Kirsten Hastrup, ett skäl till varför det har identifierats som en central *rite de passage* för den antropologiska stammen (1995:20).

12. Popper har påpekat att socialantropologens flugögon knappast gör honom mer objektiv än andra.

> Antropologen är inte den observatör från mars han ofta tror att han är och vars sociala roll han ofta försöker spela (och det med gusto) ... (1992:69)

13. I en ordduell mellan klienterna på öppna avdelningen öppnar R med att han är på Hornö på sin 14:e LVM. T replikerar att han kallas för "Mr LVM". W kontrar att "Jag har kostat en miljon här, det är för djävligt".

14. Homeriskt tvång definieras av Tännsjö som "ett tidsbegränsat tvång, som riktas mot en individ, till hans eller hennes eget skydd, med den tvingades (tidigare) medgivande" (1995:170). Tännsjö förklarar sig på sidan 16. "Uttrycket 'homeriskt tvång' är valt med tanke på Odysseus, som frivilligt lät surra sig vid masten, för att inte *kunna* falla till föga för sirenernas lockrop."

Det må stämma att Homerus enligt berättelsen lät sig surras för att inte i ett senare läge frestas till dumheter men skillnaden är ändå stor om man jämför med ett tvångsomhändertagande på grund av anteciperad brist på motståndskraft. Ur ett rituellt perspektiv är homeriskt tvång en anomali.

Det ursprungliga homeriska tvånget ägde rum "i frihet", i en omgivning där frestelserna kunde dyka upp oförhappandes och där Homerus var fri att försöka göra sig av med surrningen och ge efter för lockelsen. Vistelsen på ett LVM-hem, med dess rituella karaktär, kan kanske inte göra skillnad mellan tvångsomhändertaganden. I konsekvens med LVMets modell för avskiljning och liminalitet bör prövningen av *behovet* av LVM vara ensartad.

Homeriskt tvång (som tanke) förefaller tillkommet för att tillmötesgå klienter som anser sig ha ett mer *reflekterat* behov av vård. Sett ur ett filosofiskt perspektiv (Fleming 1989) kan en sådan hållning hos klienten snarast diskvalificera vederbörande för tvångsvård.

15. Lagen (1988:870) om vård av missbrukare i vissa fall (LVM) ersatte den 1 januari 1989 en äldre lag (1981:1243), också den benämnd LVM. Socialberedningens betänkande (SOU 1987:22) Missbrukarna, Socialtjänsten, Tvånget samt prop. 1987/88:147, Tvångsvård av vuxna missbrukare m.m., samt Socialutskottets betänkande 1987/88:SoU25 låg till grund för den nya lagen (rskr 1987/88:382). (Ur SOSFS 1997:6, s. 6)

16. Det finns en dubbel fara i samhällets ovilja till egen förändring. Den utstötning ur gemenskapen som för en del av oss leder till missbruk och kriminalitet följs av en motsvarande inlåsning. När missbrukare efter genomgången förändringsbehandling försöker "bryta sig in" i vår gemenskap har vi ingen beredskap att låta upp. Svensson har vittnat om missbrukarnas inbrytningsförsök.

> Mina informanter (förutom Erik) har gjort försök att lämna det narkomana livet. De har sökt sig till den vanliga världen med ett hopp om att finna en hemhörighet där. De har velat ha arbete, bostad och kontakt med människor som inte håller på med droger. Bostad har gått att ordna. Arbete har varit svårare. I en period med hög arbetslöshet är arbetsgivarna tämligen ointresserade av personer som vare sig har yrkesutbildning eller arbetslivserfarenhet fast de är i trettioårsåldern eller mer. (1996:375)

17. Lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU) stadgar, liksom LVM, vård utan individens medgivande. Vård enligt LVU kan beslutas om den unge genom missbruk, kriminalitet eller annat socialt nedbrytande beteende riskerar att skada sin hälsa eller utveckling. Förutsättningen för lagens tillämpning är att den unge eller dennes föräldrar motsätter sig frivillig vård.

18. Thomas Schmid och Richard Jones har redovisat fångars ambivalens mellan ett yttre perspektiv och sin aktuella situation.

> De behöll outsiderns perspektiv men visste att de inte längre var helt och hållet medlemmar av världen utanför. (1993:449)

Det är märkligt hur klienterna trots sin marginella position i samhället ändå har samma borgerliga värderingar som de flesta, till och med som de personer som ser ner på missbrukare och kanske tycker att de lika gärna kunde knarka ihjäl sig. Klienterna på Hornö tyckte att resurser slösades bort, på LVM-vård. De framhöll ofta att LVM bara ger jobb åt en rad behandlare och administratörer. (Artighet bjöd dem att för tillfället utesluta kategorin forskare ur gruppen utsugare.)

19. Frågan om längre eller kortare tid för omhändertagandet har att göra med identitet. Ju längre tid borta från missbruket desto mer tonar missbrukaridentiteten bort, förutsatt att miljön på LVM-hemmet inte tillåter ett vidmakthållande eller rent av en förstärkning av identiteten som heroinist eller amfetaminist.

20. Nedgången av antalet LVM-ansökningar kan också ha ideologiska orsaker. Kommunaliseringen föregicks av en hearing.

> Företrädaren från Stockholms stad uppgav däremot att man av vårdideologiska skäl är motståndare till tvång inom socialtjänsten och därmed till en kommunalisering av ansöknings- och utredningsförfarandet enligt LVM. (SOU 1993:31, s. 144)

Riksrevisionsverket fick i september 1996 regeringens uppdrag att utvärdera SiS verksamhet. Verket lämnade sin rapport i december 1996 (RRV 1996:73). Uppdragets utformning kan ge det intrycket att RRV verkligen hade uppgiften att "skapa förutsättningar för en bättre balans mellan tillgång och efterfrågan av platser vid ... LVM-hemmen". Så var dock inte fallet. RRV:s uppgift har i stället varit att anpassa SiS verksamhet till den *restriktiva* policy gentemot missbrukare som för närvarande råder i kommunerna.

21. Börjeson avvisar som osolidariskt ett "operationsanalytiskt" angreppssätt där, med skolan som exempel, sådana systemförändringar skulle förordas som skulle innebära "största möjliga förändring för den specifika målgruppen – ungdomar i riskzonen – med minsta möjliga påtvingade förändring för övriga medlemmar i skolsamhället ..." (1979:46).

> Det är t ex sannolikt att de verkligt förebyggande åtgärderna innebär förändringar i det sociala systemet, som inte enbart påverkar individer i den möjliga riskzonen utan också alla andra medlemmar i det givna sociala sammanhanget. (Ibid.)

22. Den ekonomiska sidan av problematiken kan också handla om personalnedskärningar på socialtjänstens område. Följande förklaring, 20 år gammal, gäller då uppdykande relativt svåra sociala problem i landet, men gäller kanske inte längre.

> En förklaring till detta kan vara, att vi i vårt land har råd att anställa människor med uppgift att upptäcka och definiera andra människors svårigheter. (Börjeson 1979:33)

23. Macklin påminner om att förmågan till självkontroll ligger snubblande nära det tvångsmässiga beteendet. Vilken beskrivning som är "korrekt" beror mest på personlig smak.

> Den unga modern som inte kan njuta av en god roman medan hennes barn sover därför att hon måste skura badrummet, chefen som inte kan lämna kontoret före 19.30 eftersom hon måste besvara dagens hela korrespondens ... (1982:9)

24. "Att till exempel överträda internaliserade normer får ett barn att känna sig ovärdigt sina föräldrars kärlek och skamset inför att möta dem ..." (Schulman 1989:259). Att bygga upp motsvarande motivation hos klienten inom LVM är säkert svårt men knappast omöjligt. Det handlar om personalens förhållande till den enskilde klienten.

> *Det är inte för att vi behöver en relation* som man skall bygga upp den utan för att *en relation är som ett motgift*. Man kan inte förvanska verkligheten på samma sätt om man har nån som samtidigt finns inne i huvet och som ger skuldkänslor. Allt i verkligheten kan man härda ut men inte nåt som finns inne i en, den känsla man fått av nån annan. Om jag tänder på "horse" så står jag ut, ja, jag tycker nästan om att se hela verkligheten utanför glida förbi, det är nästan en akvarieupplevelse, men det hjälper mig inte från anklagelsen från den människa som krupit in i mig ... (Ip, Börjeson 1979:69)

25. "Soc" är förkortning för socialtjänsten eller socialförvaltningen. Skrivet så borde det uttalas "sokk" eller kanske "såkk" men uttalas "soss".

26. För en studie av "internaliserade livshistorier" med avseende på "psykosociala konstruktioner av generativa liv" se Dan McAdams et al. (1997).

27. Ulf Linde har läst Darwin på ett annorlunda sätt och upptäckt förnuftet som "självt en produkt av naturen, av dess slump och vettlösa slöseri."

> Efter att ha läst *On the Origin of Species* på det sättet låg det nära till hands att se förnuftets klyvning av världen i iakttagande subjekt och iakttagna objekt som en mycket ytlig skåra – en som dessutom bara gick att upptäcka under omständigheter som människan själv arrangerat: abstrakta omständigheter. En människa var långt mer än sitt medvetande. ... I det djupet blev distinktionen subjekt/objekt meningslös. (Linde 1999:13)

28. Min ståndpunkt får anses vara ovanlig. Vanligare är den som förs fram av Torbjörn Tännsjö.

> Jag har svårt att se denna hållning som kommer till uttryck i lagen som uttryck för annat än fördomar mot missbrukare. Samhället tar sig friheter med dem, som det inte skulle drömma om att ta sig med andra grupper. Detta är stötande ur rättssäkerhetssynpunkt. (1998:153)

För Henning Mankell är det en fråga om *värdighet*. Missbruket är förnedring. Att ta bort mig från det och ge mig möjligheten att "hitta de egna kraftresurserna" är ett försök att återupprätta min värdighet.

> Tvånget är alltså en fråga om värdigheten. Och värdigheten är den minsta gemensamma nämnaren i varje samhälle som anser att det finns ett osynligt undertecknat kontrakt mellan medborgarna. Var mans rätt till sin egen värdighet. Därmed alltså också en garanti för andras. (1997:38)

Samhällets försök att återupprätta missbrukarens värdighet är bara ett försök.

> Betrakta tvånget som det är. Något som aldrig kan vara annat än begränsat. Bortom tvånget finns alltså friheten. Friheten att återvända till supandet, horandet och knarkandet. (Ibid.)

Tidskriften *Oberoende* (4/98, s. 7) identifierar "en ny tvångslära", "tvångologi", efter att ha kritiserat en avhandling om tvångsvård (Gerdner 1998a). Jag räknar med att utifrån samma utgångspunkter själv bli karakteriserad som "tvångolog". Min hållning har redan beskrivits som "alltför tvångsvänlig". Men beteckningen tvångologi, i betydelsen starkt upptagenhet med tvångsvården, passar egentligen bättre på den betydande vetenskapliga produktion som i årtionden enstämmigt *fördömt* tvångsvård. Att beteckna enstaka avvikare från den enheten som tvångologer är inte rimligt.

29. Enligt ett annat synsätt är tvång snarare något konstant närvarande i samhället än något tillfälligt.

> Samhället är ett system, en struktur och en process av ömsesidigt tvång. Allt styrande, inklusive officiellt regerande, det korporativa systemet (till exempel) och sedvanans tyranni bör identifieras. Om man fokuserar ... på en sida eller ett element i detta system av styrande, kommer man troligen att missa och till och med fördunkla resten av det tvång som finns. (Samuels 1995:441)

30. Benämningen låsbar är en lätt förskönande omskrivning. De låsta avdelningarna är ordentligt tillbommade med två lås, inte bara låsbara. På Hornö är tvånget tydligt för klienten. Han kan se det och förhålla sig till det. LVM-vården innebär inget smussel med att det hela i grunden handlar om tvång. Tvånget på Hornö är med andra ord inte "symboliskt" (Murphy et al. 1994) utan verkligt och högst påtagligt. Det återstår möjligen att undersöka om den kommunala öppna vård som nu presenteras som ett bättre alternativ opererar helt utan tvång eller om tvånget där snarare är symboliskt än konkret.

31. Om man i genomsnitt vistas en vecka på intagningsavdelningen (4 platser) och tre veckor på låsta så kommer det att krävas hela

12 platser på låsta och 32 platser på öppna om man slussas ut efter i genomsnitt tre månader. Beräkningen ger en maximal omsättning på 208 klienter per år. I själva verket placeras ungefär drygt 100 klienter per år (1996) vilket förklarar det möjliga lägre platsantalet på låsta respektive öppna avdelningen.

32. De psykiskt störda som finns på Hornö uppfattas vara accepterade av övriga klienter, som anses ha viss förmåga att diagnostisera psykisk störning. De störda får hållas, är bara "knäppa", och blir i regel väl omhändertagna av övriga klienter. Det hör till bilden att nedläggningen av enheter som Salberga (med tungt klientel) medfört att Hornös klienter successivt blivit mer psykiskt störda och mer utagerande vilket kan tänkas störa nämnda bild.

33. Från och med 1/7 1999 gäller följande avgifter per dygn för vård vid LVM-hem:
- LVM-vård efter beslut av förvaltningsdomstol 2 050 kr
- Omedelbart omhändertagande enligt 13§ LVM 3 000 kr
- Vård utanför SiS enligt 27§ LVM 350 kr
- SoL-vård 1 450 kr

(Information, Statens institutionsstyrelse SiS, Nr 5, Juni 1999)

34. Jag använder ofta flera citat i följd från en och samma informant. För att inte bli tjatig anger jag namnet bara en gång, först i respektive citatserie. När en annan informant tar vid anges namnet en gång, och så vidare. Där det är långt emellan citaten (från en och samme informant) eller en ny rubrik kommer emellan upprepas givetvis informantens namn.

35. Personalen på Hornö ondgör sig ibland över anställda inom sjukvård eller socialvård som de menar uttrycker sig nedsättande om klienterna. Angående en klient som var aktuell för metadon säger en sjukvårdsmänniska att hon kommer att ringa till Hornö och ge besked när urinprov ska börja tas, eller, med hennes ord, "när vi ska börja kissa honom".

36. Under 1996 var Runnagården och Hornö (enligt Owe) de enda LVM-institutioner som uppfyllde beläggningsmålet.

37. Hornö har varit föremål för en *utvärdering* (Berglund och Ågren 1990). I sammanfattningen karakteriseras Hornö på följande sätt:

> Institutionen lämnar både frivillig vård och tvångsvård. Behandlingen sker efter miljöterapeutiska principer och har ett närmare årslångt program. Institutionen har 24 platser. Samma intagningsregler gäller oavsett om klienten söker frivillig vård, kommer från kriminalvården (KvL §34) eller har dömts till vård enligt LVM-lagen. Efter avslutad behandling erbjuds klienterna "eftervårdskontakt" med institutionen. (S. 9)

Utvärderingen sammanfattas med följande ord:

> Resultaten visar, att Hornös syfte att ge klienterna "en social grund att stå på" och efter fullföljd planenlig behandlingstid ha arbete eller genomgå utbildning samt ha en bostad har varit möjligt att uppnå för klienter med längre vårdtider. (S. 13)

38. Ibland kan man få tanken att det främsta resultatet av missbruksvård i den tyngre klassen kommer sig av att klienten till slut tröttnar på alltihop, blir dödligt less.

> Jag är så djävla less på alla polisceller, jag är less på att andra ska kliva in och ta ansvar, less på att man snor mina brev, att man tror att det är knark i, förstår du? Jag är djävligt less på hela den här cirkusen, och går det att komma ur den så vill jag det. (Klienten B)

39. "It takes a village to raise a child." (Hill 1992:55, citerad hos Gavazzi et al. 1996:169)

40. Innan Hornö blev statligt LVM-hem hade man alltså både manliga och kvinnliga klienter. Erfarenheterna av det var delvis negativa.

> Tjejerna ligger ju så lågt på skalan bland narkomaner så dom blev ju utnyttjade. Det vart mycket könskrig, om man säger ... Dom är ju prostituerade. Vi ansåg ju att dom nånstans ägnade all sin energi åt att förföra killarna, och killarna också, i sin tur, var kåta så inåt helvete. Vara här då, opåverkade ... Känslorna kommer ju fram till slut. En kärlekstörst som inte är av dess like. (Lasse, behandlingsassistent/kökschef)

41. Stockholms Forsknings- och utvecklingsenhet presenterar följande siffror för LVM-vårdens utveckling.

År	Anmälda	Dömda
1987	620	298
1988	787	364
1989	861	399
1990	777	330
1991	733	310
1992	754	303
1993	888	318
1994	817	212
1995	688	144
1996	702	106
1997	533	89

Källa: FoU-enheten, Stockholm (Svenska Dagbladet 31/8 1998, s. 6).

42. Föreställningen att LVM-hemmet inte sysslar med behandling har spritt sig även till klienterna.

> ... å andra sidan så är det väl kanske inte nån idé att starta en process när du hamnar på ett LVM-hem eftersom du oftast ska gå vidare, eller tanken är att du ska gå vidare till ett frivilligt stöd. (Klient)

43. När P fyller 41 år måndagen den 15/1 bjuds på tårta. Några veckor senare är det åter aktuellt med tårta, denna gång enligt uppgift som belöning till "pojkarna" för att alla kommit upp i tid till morgonsamlingen utan att någon personal har behövt stöta på. Nilla är min sageskvinna och säger att "det är ganska vanligt med tårta" men att "ibland lyckas vi snacka bort saken trots att de faktiskt kommit upp i tid".

44. Warren säger vid ett tillfälle att Jehovas vittnen innehåller en överrepresentation av psykiskt störda personer och att rörelsen håller många människor utanför landstingens psykavdelningar. Rörelsen gör alltså en avsevärd samhällsinsats både mänskligt och ekonomiskt. (Det senare är min kommentar.)

45. Det finns berättelser om felaktiga mottaganden.

> Det var ett tillfälle då det kom en kille, han var på ett familjehem, och hade sånt oerhört sug efter droger så han höll på å bli tokig. Och jag undrar om han inte hade tagit något lite. Men hade varit så stark att han bad familjen att skjutsa honom till Hornö, för att lugna ned sig. Och jag tyckte det var oerhört starkt av honom. Det här var en riktigt jobbig narkoman. Han hade gjort nåt verkligt bra egentligen, för första gången i sitt liv. Men killen som jag jobbade med, han ... han tog emot honom på ett sånt dåligt sätt. Va fan kommer du tillbaka för, din djävla gris, i princip, och det höll ju på att smälla direkt där. Det vart ju inte alls bra, och då såg jag ju hur han jobbade, stod stor och stöddig och liksom *över* honom på nåt vis. Det här med kroppsspråket är väldigt viktigt, särskilt om man är lång och stor. Så jag gjorde alltid så att jag *satt* på trappan, så att jag var hela tiden *under* även om dom var små, för då känner dom inget hot. Det är väldigt viktigt. Jag kan ju tänka mig själv i ett sådant läge, komma in på ett ställe där jag skulle behöva vård, och dom slår igen grindarna och en stor ful djävel står och skäller på mig. (Lasse, behandlingsassistent)

46. Joel Feinberg synes varna för statens roll *in loco parentis*. "Om vuxna behandlas som barn kommer de med tiden att bli som barn" (1971:105). Fråntagna sin rätt att själva välja kommer de snart att förlora förmågan till rationell bedömning och beslut. Men på Hornö handlar det snarare om att i någon mån försöka reparera det förhållandet att klienterna aldrig fått chansen att *vara* barn.

47. Den ställföreträdande intervjustil som ibland utvecklade sig när jag träffade Bo kräver kanske en kommentar. Resultatet är naturligtvis inte autentiskt i någon mening utan kan snarast ses som ett destillat ur Bos långa erfarenhet av området. Hans erfarenhet går i förening med hans syn på hur Hornö *skulle kunna* fungera och då och då faktiskt fungerar.

48. Det händer att de anställda bär en T-shirt med texten *Hornö crew*. Enligt mitt lexikon betyder *crew* besättning på båt eller flyg. Antagligen är ordet valt med avsikt. Hornö är i mycket att jämföra med ett skepp av något slag. Kontakterna med omvärlden finns men det mesta av resan, seglatsen, beror på Hornö självt.

49. Ordet narkomani kan härledas ur grekiskans *narkōsis*, känslolöshet, förlamning och *mania*, raseri, vansinne (NEs ordbok). Det kan stämma till eftertanke att så lite intresse ägnas åt att försöka förstå och åtgärda de förhållanden i samhället, och i narkomanernas liv, som får dem att så häftigt och med sådana risker eftersträva bedövning. Att vara narkoman är att betraktas som moraliskt och personligen förfallen (Svensson 1996:17). I själva verket borde så gott som all kritik och uppmärksamhet riktas mot den samhällets ordning som får en växande grupp av dess medlemmar att i första hand söka "känslolöshet" och "förlamning".

50. Dag refererar ett uttalande vid en volleybollmatch: "Det är inte underligt att vi förlorar, vi heroinister, som står här och kliar oss på näsan, mot de där amfetaministerna."

51. En klient som är skicklig på att ta in knark får inte bara negativa omdömen. Man är givetvis starkt kritisk till en sådan destruktiv handling men samtidigt kan han karaktäriseras som *yrkesskicklig*. G anses vara *duktig på att få in* ... Det gör att man tidvis kollar honom extra noga. Om han till exempel går in på sitt rum så undrar man ...

52. Att (låta sig) bli tvångsomhändertagen kan vara ett led i en tillfällig räddning ur en ohållbar ekonomisk sits.

> ... om man är inne i "dealet" så blir man fast, man har alltid nån djävel som har en hake på en, man har skulder på tiotusentals spänn. Då är det att gå in på en terapikåk nästan det enda som accepteras, man blir fri, villkorligt, de accepterar det och man får vara i fred ett tag ... man räddar ansiktet på sig själv också ... (Ip, Börjeson 1979:68)

53. Mina vänner inom daghemsvärlden skulle protestera mot denna jämförelse.

54. Nätterna är inte oproblematiska. Ofta har mängden fysisk aktivitet under dagen varit otillräcklig och många klienter måste ha piller "att sova på". Mardrömmar är inte ovanliga och ibland kan nattpersonalen rapportera om hemska skrik rätt ut i natten. De försöker höra vem som skriker.

55. Det är lite svårt för personalen på Hornö att motivera avslag på permission för att till exempel fira en dotters födelsedag. Även om klienten förstår varför han inte får lämna Hornö just då är fältet ändå fritt för en kraftfull känslomättad argumentering. Personalen slits mellan klientens behov av avskildhet och värdet av att bevara familjeband och länkar till livet utanför Hornö. Om ritualiseringen vore lite tydligare, till exempel genom en explicit retorik om *värdet av en tids avskildhet från "världen"*, för reflektion och omprövning (test och utredning), skulle det kanske vara lättare för såväl personal som klienter att enas om villkoren för LVM-tiden.

56. Blir det allvarlig kris på en avdelning betyder det oftast att narkotika kommit in. I undantagsfall görs då *kroppsvisitation* av samt-

liga klienter på avdelningen. Två manliga anställda (i det här fallet institutionschefen själv samt behandlingsassistenten på sjukavdelningen) övervakar när klienterna en i taget får ta av sig alla kläder och ta på sig nya. Visitationen innefattar också att personalen får vrida och vända på klienten för att leta efter stickmärken och fastklistrad narkotika. Däremot innefattar inte kroppsvisitationen inspektion av kroppshål.

Vid visitationen i början av mars 1997 går allt bra. Ingen vägrar delta och ingen protesterar särskilt högljutt. Det är något oklart vad som skulle hända med den klient som vägrar låta sig kroppsvisiteras.

Kroppsvisitation är likvärdig med ett nytt "intag", ett inre intag, genom att klienten återigen går igenom intagningsproceduren: får byta kläder, genomgå en yttre okulärbesiktning, och sedan in på avdelningen igen. Kanske finns det ett (symboliskt) värde i själva den rumsliga förflyttningen, från låsta till sjukan, och en påminnelse om att klienten befinner sig i extraordinära omständigheter.

57. Svensson et al. skriver att sprutbytet i Sverige ses "med oblida ögon". Anhängarna talar om "*rena* sprutor" medan motståndarna talar om "*fria* sprutor" (1998:6).

58. Bensodiazepiner är en grupp läkemedel som fått stor användning för att lindra ångest och sömnstörningar. Medlen verkar via receptorer på celler i centrala nervsystemet och påverkar effekten hos en rad signalsubstanser. Bensodiazepiner har en relativt låg giftighet (jämförd med barbiturater) men vid en längre tids användning finns risk för beroende. Plötsliga avbrott i medicineringen kan leda till förstärkt ångest och oro. (Nationalencyklopedin)

59. Blodtryckssänkande medicin har en speciell funktion som Hornö kan dra nytta av. Ett sänkt blodtryck gör klienten lugnare. Sådana medel får dock inte användas om klienten ligger på blodtrycket 90/60 eller lägre.

60. Judith, avdelningsansvarig på sjukan, har för några år sedan gått på kurs om hiv hos Stiftelsen Noaks Ark–Röda Korset i Stockholm. Det var, säger hon, "väldigt givande". Om Noaks Ark kan man läsa till exempel i Johansson (1997a).

61. Att muskelspänning i en mening psykologiskt "håller ihop" människan förefaller vara en relativt ny upptäckt. I en artikel i Svenska Dagbladet 24/8 1998 presenteras Lisbeth Marcher, Biodynamic Institute, Köpenhamn.

> ... hennes modell stödjer sig i första hand på påvisade samband – om terapeuten palperar en viss muskel leder det med stor sannolikhet till att patienten blir varse en viss typ av associationer. I andra hand baseras teorin på fysiologiska resonemang kring muskelns funktion, och man lägger stor vikt vid dess första avgörande insats, dess debut.

Vårt moderna och förment rationella samhälle har måhända förbisett ett och annat mänskligt behov. Behovet av mänsklig beröring kanske hör dit. När det behovet måste tillfredsställas genom massage krävs försiktighet.

> Att komma utifrån och behandla med handpåläggning innebär ett ansvar. Människor behöver sina försvar, och kroppens onda knutar måste behandlas med stor försiktighet. Det viktiga är att ta sig tid och lyssna. Först då man fått fin kontakt och insikt i en persons helhetssituation kan man utmana honom eller henne. Springer man före patienten blir det fel. Båda parter, terapeut och patient, måste vara medvetna om vad det innebär att behandla ett trauma som länge legat gömt i ett känsligt muskelförsvar, säger hon. (Anna Mägi, Dagens Nyheter 28/9 1993)

62. Om det omgivande samhällets betydelse har Svensson skrivit: De samhälleliga villkoren kan med- eller motverka. Utbildning, sjukpenning, lägenhet, möjliga arbetsplatser, skuldsanering representerar det materiella. Behoven är lika stora på den medmänskliga sidan.

> Finns det människor som välkomnar en trettiotreåring som har många år av tungt narkotikamissbruk bakom sig? Går det att få nya vänner, en kärlekspartner? Det finns generella drag i omgivningens bemötande som har att göra med behovet av arbetskraft, den för tillfället rådande synen på missbrukare, tidsandan m.m. En viktig faktor utgör den enskilde individen – vem är det som står och knackar på porten och vill in? Vad har han eller hon att komma med av charm, begåvning, utseende, arbetsförmåga, stabilitet och uthållighet? Vad har han/hon för vänner, bekanta och släktingar? Möjligheterna ser olika ut för olika människor. (1996:371)

I dag tycks alltför mycket bero på tillfälligheter och på den enskildes inre reserver. Om LVM ska lyckas bättre än nu måste samhällets eftervillkor bli mer gynnsamma.

63. Drogerna förskjuter lustnivån åt lite olika håll. Personalen verkar vara enig om att "man behöver prata om det med killarna" men det är inte uttalat att man *ska* göra det. Kanske vore det en dellösning att då och då kalla in en sakkunnig person (sex och droger) för en mer regelrätt *lektion* med möjlighet till frågor och kanske personliga konsultationer.

64. Vid sidan av den "yttre" passagerit som Hornö kan åstadkomma genom strukturella arrangemang, så försiggår, kan man tänka sig, en inre process föranledd av att klienten tvingas till drogfrihet. Den påtvingade drogfriheten är förmodligen en underskattad förändringskraft, som LVM-institutionen har begränsad kontroll över men som en behandlande institution kan räkna med. Genom drogfriheten tvingar man på klienten en annan inre mental struktur som antagligen är mycket viktig, i synnerhet om den stöds av yttre strukturer och av positivt bemötande.

65. Anna Fugelstad och Jovan Rajs menar att benämningen "överdos" ofta är felaktig. Den kritiska nivån för morfin (heroinets nedbrytningsprodukt) anges vanligen till 0,3 mikrogram/gram blod. Trots det visar sig flertalet heroinmissbrukare som avlidit till följd av injicering ha en morfinnivå betydligt under den kritiska gränsen, "i vissa fall så lågt som 0,05 mikrogram/gram blod" (1998:42). Författarna skriver att en orsak är "att känsligheten (toleransen) varierar beroende hur van man är vid drogen, det vill säga hur länge den aktuella missbruksperioden varat och hur höga doser personen kommit upp i" (ibid.). Dödsfall på grund av "överdos" hos klienter som genomgått LVM-vård kan således tänkas bero på abstinensen inte på "onormal" dosering.

66. På Rapport Morgon, i öppnas dagrum, berättar nyhetsuppläsaren om ett väpnat rån i Borlänge. Klienterna lyssnar uppmärksamt en stund varefter R säger: Det är Uffe! Uffe och Robban!

67. Personalen på Hornö har en viss kunskap om klienternas kontaktnät av missbrukare och behandlare. Lena säger om Å att han har ett brett kontaktnät inom "etablissemanget" medan G är en förlorare. G är passerad av livet även som knarkare och kriminell.

68. Det har förekommit, i LVM-hemmens historia, att enstaka anställda har medverkat till intag av knark på anläggningen. När sådant uppdagas har bestörtningen blivit stor och åtgärderna snabba. Det gäller antagligen för LVM-hemmens ledning att ständigt uppmärksamma sin personal på risken att hamna i beroendeställning gentemot klienterna. Medvetenheten måste upprätthållas om att klienterna är överlägsna specialister på interpersonell manipulation. En stämning måste skapas, i personalgruppen, som gör det naturligt för den utsatte att genast ta upp saken för gemensam behandling.

69. Sommaren 1998 är det annorlunda, vilket beror på att SiS ytterligare krympt sitt platsantal. För Hornö innebär detta full beläggning under sommaren och överbeläggning under hösten 1998.

70. Risken för att en klient ska begå självmord är närvarande på Hornö. Rorschachtestet kan avslöja om suicidrisk föreligger. (Ett självmord har hänt på Hornö.) Risken för dödsfall, självmord eller ej, är dock störst när klienterna kommer ut från en längre behandling som bryts av ett förnyat drogande. Personalen ser inte sällan att en klient löper risken att dö i förtid. Ibland är klienten själv väl medveten om denna risk/möjlighet. E beställer en präst till Hornö i slutet av februari 1997. Han vill återinträda i Svenska Kyrkan. "Han vill ha en juste begravning", säger en av behandlingsassistenterna. E har haft fyra överdoser, flera med hjärtstillestånd. Han lever med det hela tiden. Lånar verktyg. Skiter i hivrisken.

71. Personalen är noga med att inte tala om klienter eller om vård och problem överhuvudtaget när klienter kan tänkas smyglyssna. Med ett nästan omärkligt tecken kunde man göra klart för mig att man inte tänkte tala om den saken just då just där. Personalrummet på öppna avdelningen anses vara lyhört och personalen undrar ibland om de klienter som sitter i rummet bredvid verkligen har musik i sina hörlurar eller om de tjuvhör på personalen.

72. I sin diskussion om möjligheten att försvara sig mot verbal kränkning tar Scheff bland annat upp *aikido*, en självförsvarskonst som ursprungligen utvecklats i Japan. Följande punkter är elementära i aikidon.

1. När man blir attackerad bör man skydda sitt jag, varken underkasta sig attacken eller fly från den.
2. När man skyddar det egna jaget från skada skadar man inte angriparen.
3. Man inlåter sig inte på strid, sätter inte hårt mot hårt.
4. Att försvara sig själv utan strid och utan att skada uppnås genom att *förena sig* med den andre. Man utnyttjar den andres styrka genom att leda in den på en väg som avväpnar angriparen.
5. Aikido betonar *harmoni* med angriparen. Av detta skäl är var och en av rörelserna lik dans eller till och med balett, ett pas des deux. Aikidos hemlighet är att transformera konflikt till en ovanlig och kontraintuitiv sorts samarbete. (1995:272)

Scheff ger exempel på fyra sekvenser inom diskursen för konflikt. De tre första ledde till "disharmoni" mellan de stridande parterna.

1. attack – motattack
2. attack – underkastelse
3. attack – tillbakadragande

Den fjärde sekvensen är av aikidotyp.

4. attack – avväpning

Denna fjärde sekvens leder kanske inte till "harmoni" mellan parterna men fungerar ändå som ett steg i den riktningen. (Scheff 1995:272)

73. Klienterna kan ibland få tanken att Hornö skulle kunna vara en serviceinrättning. En morgon sitter M i öppnas dagrum och syr en knapp i en jacka med kommentaren: "Vad har man egentligen personalen till?"

74. Klienterna har ofta upplevt många separationer i sina liv från den egna familjen, från fosterhem och institutioner. De separationer som är nödvändiga på Hornö bör helst vara *goda* separationer.

> Det gäller ju som personal att vara vaken och professionell så att man gör en bra separation, en förberedning. Men det hindrar inte att man har en bra relation (dessförinnan). Men andan ska ju genomsyra så att det fortsätter och finns i bakhuvudet på klienten så det på nytt blir en bra ny relation. Så skulle jag vilja ha det men jag vet inte om det fungerar riktigt så. (Lasse, behandlingsassistent)

Det gäller för personalen att bädda för nya bra relationer vilket inte är lätt. Känslan av svek ligger nära hos klienten.

> Det kan anses som ett svek att ta semester, det har jag verkligen upplevt, handfast.
>
> Att patienten älskar terapeuten är på sätt och vis självklart, eftersom terapin för patientens del är en unik upplevelse. Hur skulle terapeutens känslor se ut om han bara hade en enda patient i hela sitt liv i behandling? (Börjeson 1977:174)

75. Det händer att klienterna misstänker varandra för att ha tjallat. När Sigge en kväll såg en bil som stannade vid korset och dumpade någonting slog han larm och man hittade en ask med hasch. Den gången trodde klienterna att någon tjallat.

76. Det skämtas lite om att det kanske var synd att slå ut bulten. Man kanske skulle tagit hem den? Dag säger som kommentar till det att vi har väl slagit ut finare varor än det där och erinrar sig fin whisky bland annat. Han säger att när det har varit aktuellt så har man känt sig så arg på alkoholen att det verkligen inte har känts som ett offer att spilla även fin sprit.

77. "... men det är precis som om man fanns kvar i verkligheten samtidigt som all smärta och oro försvinner, *det* är fantastiskt skönt. *Det är en befrielse* nästan, som det ordet betyder, och *det är ju det som är fångenskapen till drogen* ... att den befriar!" (Ip, Börjeson 1979:65)

78. Ola Larsmo har varit på "Museo della Tortura" i San Marino. Ett uttömmande anslag vid en "äkta" giljotin ger detaljerna, "inklusive den att 'modern forskning' kommit fram till att det avhuggna huvudet förmodligen kan tänka några sekunder efter det att det skiljts från kroppen" (DN, 13/8 1999, s. B2)

79. Även institutionschefen har starka lovord för Hornös externe handledare Bengt Warren.

> Vi annonserade efter handledare och, ibland har man tur. Vi bjöd hit personen ifråga, vi har en ledningsgrupp med en representant för varje avdelning och vi är ganska olika som personer. Vi är *oerhört* olika som personer, och vi sa, det här måste vi prova. Personalgruppen sa sen samma sak och de är ännu mer olika.

Detta är en del av texten i den annons med vilken Hornö sökte handledare:

> Handledningen ska syfta till att öka kunskapen och förståelsen för psykiska störningar fr a personlighetsstörningar, missbruk samt för de processer, på grupp- och individnivå som kan utvecklas på en institution för missbrukare med personlighetsmässiga störningar ... Handledningen ska också ha som syfte att öka strukturmedvetenheten hos personal, samt öka förutsättningarna för personalen att inom ramen för kontaktmannaskapet kunna använda sig själva som ett instrument, som en resurs ...

80. Institutionschefen säger, på tal om handledningen, att "det finns ingen PG-orienterad handledning på Hornö och kommer aldrig att finnas så länge jag är chef här".

81. Det händer att personalen försöker avkräva handledaren ett mer ansvarigt besked. När en klients alkoholism antas ha samband med en otydlig sexuell identitet och diskussionen svept över Freud och andra auktoriteter ställer Dag en fråga till handledaren: Hur skulle du introducera det här om det vore din patient? Handledaren slingrar sig ur detta genom att säga att det är skillnad mellan counselling (kontaktmannaskap) och psykoterapi.

82. Någon skriker plötsligt "fitta" utanför Gammelgård och vi tror först alla att en klient är i farten. Några går fram till fönstret men ingen klient syns till. Senare visar det sig att det antagligen var en montör som jobbade på huset och troligen stött på oväntade hinder.

83. Lena berättar om S, kallad "honungsvargen". En resa till, säger han, och menar att kanske efter det att det kan vara dags att lägga av. Lena jämför med sina egna funderingar om att banta. En brakmåltid till, sedan ... Men det fungerar inte. Strax innan har Å förvånat mig genom att vilja ta i med hårdhandskarna mot ungdomar som just börjat knarka. Han vill alltså inte slopa LVU vilket är anmärkningsvärt. Den som just börjat och älskar sin drog ska man alltså tvinga att sluta men inte den som håller på att droga livet ur sig?

84. Jag frågade Warren om det finns något skrivet om "uppfostran av stora barn". Han hade ingen direkt referens men talade om Gustav Jonsson och hans mer långsiktiga arbete som han själv tagit intryck av.

85. Det tidigare kontaktmannaschemat var upplagt så att det var två som var i tjänst 8–17. Sedan kom det två på eftermiddagen och kvällen. Fördelen med dagens system är att varje klient har sin kontaktman på Hornö *varje dag* även om det finns (för) lite tid för var och en.

86. Hornö tar hand om klientens pengar när han skrivs in och delar sedan ut maximalt 350 kronor per vecka. Klienterna har i regel sjukpenning, sjukbidrag, pension eller socialbidrag. Det blir dock allt vanligare att klienten enbart har socialbidrag och inte är berättigad till sjukpenning. I sådana fall kanske veckopengen bara blir 200 kronor. Om klienten har större tillgångar än de maximala 350 kronorna är det kontaktmannen som avgör om klienten ska få disponera ytterligare medel, för till exempel klädinköp. En del socialförvaltningar är generösare än andra.

87. På morgonen berättade Kjell (sjukan) en historia för mig som jag sedan hör vandra runt på institutionen under dagen: Klienten säger till doktorn: "Jag dricker från och till." "Vadå från och till?" "Jo, från det jag vaknar till dess jag somnar." En förekommande benämning för en lite äldre och etablerad alkoholist är "gammal alk".

88. Här uppstår en sidodiskussion om huruvida M har homosexuella preferenser eller möjligen en otydlig identitet.

> Warren: Ser han flickaktig ut?
> Nilla: Nej!
> Håkan: Ja!
> Nilla: Jag skulle aldrig kunna fläta håret på honom men det gör både X och Y.

89. När rummet en dag är städat och kaffefläckarna på bordet borta säger någon att "det känns lite tomt". Det visar sig att fläckarna funnits där i åtskilliga veckor och det var tydligen inte första gången som sammanträdesdeltagarna gjorde sig lustiga över att de fanns just där.

90. Testets träffsäkerhet påminner om föreställningen om det kristna budskapets förmåga att oavsett lyssnarens (kanske avvisande) hållning träffa vederbörande "i hjärtat".

91. Några bland personalen är åtminstone för egen del skeptiska till rorschachtestets förmåga till "målsökning".

> Det påstås ju att man inte kan ljuga. Man *kan* inte ljuga för det. Nu är väl jag så pass realist så nog fan, allting går.

92. Den praxisen ligger kanske bakom att ingen av de (få) personer jag talat med inom familjehemsvården och socialtjänsten fått ta del av någon utredning gjord på Hornö för den aktuelle klienten.

93. Rasism anses inte vara ett problem på Hornö. Blir någon invandrare utsatt har det sin upprinnelse i att de svenska klienterna retat sig på något inslag i invandrarens beteende, av typen bordsskick. Det finns, menar personalen, en maktbalans mellan invandrare och svenskar i den meningen att om en invandrare blir illa behandlad på en institution så kan det straffa sig för illdådaren när denne kommer ut.

94. Min tanke att lejonparten av resultatet av utredningen stannar på och används inom själva Hornö stärks av att de representanter för familjehemsvården som jag intervjuat (3 personer) säger sig vara förvånade över att Hornö delger så *relativt lite information* om klienterna trots att dess personal umgås med klienterna 24 timmar per dygn.

95. Om klienten rent av tycker om utredningen och kanske tänker rekommendera sin socialsekreterare att läsa den kan psykologen tänka: "Har jag lindat in det för mycket" (klientens brister)?

96. Tanken är att bitta en behandlingsform som passar en viss missbrukare och att denna passning ska ge resultat i klientens rehabilitering. Man talar om att "matcha" en klient mot till exempel en viss familj inom familjevården. Verbet matcha har en transitiv och en intransitiv användning. Den transitiva formen har tidigare främst använts i betydelsen "utforma tävlingsprogram för idrottsman e. d. (sportjargong): *den unge boxaren matchades försiktigt av tränaren*". I en betydelsenyans kan verbet även avse lanseringen av en vara "*det nya tvättmedlet matchades hårt*". I sin intransitiva form (saknar ackusativobjekt) betyder verbet "stämma överens med i fråga om utseende e.d.: *en mellangrön rya som matchar resten av rummet*". (NE). Det nya med verbet matcha inom missbruksvården är att det fått en transitiv form (att matcha en klient mot en vårdform) med en innebörd som tidigare svarade mot verbets intransitiva form (stämma överens), samtidigt som det i viss mån behåller sin ursprungliga transitiva innebörd (medföra en utveckling).

97. Om placerande kommun är alltför motsträvig i att få fram en för klienten acceptabel placering kan institutionschefen hota med att omgående skriva av LVMet på klienten. (Exemplet är inte hämtat från Hornö.)

98. Bateson har beskrivit de karakteristika som är typiska för kommunikationssystem mellan organismer som måste förlita sig på ikonisk kommunikation. Denna begränsning är, skriver han, typisk för konstnären, för drömmaren och för det förmänskliga däggdjuret. I den ikoniska kommuniceringen finns inget tempus, ingen enkel negation, inget modus. Frånvaron av den enkla negationen är särskilt intressant eftersom den ofta tvingar organismer "*att säga motsatsen till vad de menar för att få fram meddelandet att de menar motsatsen till vad de säger*" (1972:140–141). Att detta händer vuxna människor kan bero på brister i deras jagformering. I någon bemärkelse är de alltjämt barn.

> Barn är porösa gentemot det omedvetna eftersom de ännu inte har lärt sig hur man tränger undan material som strömmar in i medvetandet; deras egon håller på att formera sig. (Schechner 1993:237)

99. Förebilder är viktiga även på Hornö.

> Jag tror att dom måste ha bra förebilder, att dom ser att man bryr sig på ett bra sätt, att man menar allvar med deras liv, att man verkligen vill hjälpa dom att komma ifrån droger och så. ... Förutsättningen är ju att dom respekterar det man säger. Håller man på och flamsar här när man jobbar kväll och helg då blir det ju inte att dom respekterar vad man säger heller. (Göril, kontaktman)

100. Att liminalitet ofta är ett eftersträvat mänskligt tillstånd visas bland annat av att många accepterar att sitta långa tider i bilköer, eller att åtminstone tillbringa en relativt lång tid på resan till jobbet. Den tiden är en liminell period mellan hemmets struktur och arbetets struktur, där man under en begränsad tid är fri från båda (åtminstone när man avlämnat eventuella barn på dagis/skola). Samtidigt är man naturligtvis inordnad i en annan struktur, trafiken. Den som propagerar för "samåkning" respektive faller för möjligheten att medelst mobiltelefon genast påbörja arbetsdagen saknar antagligen (insikt om) behovet av liminalitet. Mats Holmberg (DN 1/3 1999, A9) rapporterar att enligt "tyska psykiatriska tidskrifter" sitter människor vid sin radio och noterar var närmaste motorvägskö finns varefter de beger sig dit för att fastna.

101. Warren talar om möjligheten att med yttre medel förändra serotoninbalansen och påverka sin tendens till depression genom att till exempel låta bli att sova eller bungee jump.

102. Grimes skepsis till medvetet konstruerade ritualer delas av Eliade som menar att antalet böcker i ämnet initiationsriter är förvånande stort.

> Dessa så kallade initiationsriter vittnar ofta om en beklagansvärd andlig fattigdom. Det förhållandet att de som praktiserar dem kan betrakta dem som osvikliga medel för att uppnå oerhörd kunskap visar i vilken grad den moderna människan har förlorat all känsla för traditionell initiering. (1975:31)

Det stora intresset vittnar samtidigt om människans djupt kända behov av initiation, det vill säga för regeneration. Även andligt fattiga ritualer *kan* uppenbarligen fungera.

103. På teatern har Kristina Lugn skapat ett undantag. I *Rut och Ragnar* förvandlas "en skilsmässa till ett möte. Den iscensätter en separation som ett bröllop. Allt vänds i sin motsats. Att gå sönder är att bli hel, ... " (Leif Zern i DN 88 1999, s. B2).

104. Det är inte bara de tvångsomhändertagna som, efter avslutat omhändertagande, har problem med sin reaggregationsfas, sin återförening med den grupp – samhället – som av någon anledning skilt vederbörande från gemenskapen. Kategorier av "utanförskapets människor" (Korpi 1998:97) har det gemensamt att de av någon anledning och i någon mening skilts från resten och har svårt att få komma tillbaka in. Benämningarna är flera: utsatta grupper, marginella positioner, hemlösa, långtidsarbetslösa etcetera. Det förefaller som om välfärdssamhällets (välmenande) definiering av sociala problem lätt medför att de medborgare som har dessa problem skiljs ut från dem som inte har problemen. I väntan på att de nya problem upptäcks som vi andra kan tänkas ha tillåts vi vara bland de icke-utsatta, icke-marginella, icke-hemlösa. Det som skiljer ut LVMarna från andra utsatta grupper (i ordets bokstavliga mening) är att skiljandet från det övriga samhället är tydligt och en medveten, lagstadgad, åtgärd. Det syns tydligt att till exempel polisen ledsagar den omhändertagne *ut ur* det vanliga samhället.

105. Begreppet kulturell välfärd är hämtat hos Hannerz 1992.

106. Börjeson har karakteriserat förhållandet mellan narkotikamissbrukaren och samhället.

> Samhället accepterar inte knarkaren, men det accepterar och lägger grunden till hans uppfattning om sig själv och samhället. Varje gång narkomanen möter samhället får han i själva verket bekräftelse på att det inte finns några mötespunkter mellan honom och omvärlden. (1979:120)

107. I en intressant redogörelse för ambivalenserna i termen *sekularisering* skriver Sommerville bland annat att sekulariseringen av ett samhälle inte är samma sak som sekulariseringen av en befolkning.

> Åtminstone för socialforskare står samhälle för en struktur (eller till och med en process) snarare än för de personer som finns inom den strukturen. Så vi kan helt riktigt tala om ett sekulärt samhälle som innehåller en helt och hållet religiös befolkning. (1998:251)

108. Att betrakta ritual som i någon mening "omodernt" och onödigt för den upplysta och utbildade människan men möjligen passande för den "primitive" är närsynt. Vi har valt att organisera våra upplevelser på ett annorlunda sätt än våra förfäder, på gott och ont.

> Vad vi har är en mångfald av kulturer av vilka ingen är närmare "den mänskliga historiens begynnelse" än någon annan. Varje kultur förkroppsligar sitt eget system för hur man organiserar erfarenhet. (Schechner 1993:237)

109. Omhändertagandet enligt LVM kan ses som ett *yttre* (relativt enkelt) skiljande mellan individen och drogen, individen och missbruket. Hornös uppgift är därefter att åstadkomma ett *inre* (relativt svårt) motsvarande skiljande. Motivationsarbete är att skära av individens föreställning om sitt beroende av drogen (drogens kontroll) och att skära av individens föreställning om sin önskan av drogen (drogens lockelse). Själva det fysiska omhändertagandet kan ses som en kortare enkel ritual som ger förutsättningen för genomförandet av en längre mer elaborerad ritual (Kapferer 1977:96).

110. Börjeson har påmint om att den gamla skolan visserligen var tydlig (en markant struktur) men att den ofta var "ett alldeles uppenbart instrument för förtryck" (1979:32).

111. Att skådespelandet i sig är högsta allvar är det ingen tvekan om (Johansson 1997b:84).

112. Ett aktuellt fall föreligger möjligen i den invandrarreaktion i Göteborg som försöker hindra att de fyra ungdomar åtalas som arrangerade den fest som slutade med 63 unga människors död i oktober 1998. Den reaktionen är kanske snarare ett uttryck för rädslan att invandrargruppen *ytterligare* ska försvagas i området, genom en rättegång, än uttryck för att arrangörerna "lidit nog". Dock vet "sakkunnige" Widar Andersson besked och utnämner det "virrvarr av skenradikalism och känslosamhet" och den "omvända form av diskriminering" som reaktionen visar, till "invandrarnas och integrationens värsta fiender" (DN Debatt 13/2 1999).

113. Maring är ett folk som bor i två stora floddalar, Simbai och Jimi, i Nya Guineas bergiga högland. Det finns omkring 20 lokala grupper som talar maring. De innehåller mellan 100 och 900 individer. Rappaport har studerat Tsembaga Maring, en grupp på cirka 200 individer (Keesing 1981:131).

114. *Potlatch* är benämningen på en traditionell gåvofest bland nordvästkustindianerna (USA). I ambitionen att visa sin rikedom kunde givaren, ofta en byhövding, låta givandet inkludera en regelrätt förstörelse av egendom. Den hövding som officiellt mottagit gåvorna förväntades senare svara med en gåvofest som helst överglänste den första. Om klassisk potlatch kan man, förutom hos Ruth Benedict (1934), läsa i Aldona Jonaitis (1991).

115. En organism svarar på en och samma stimulans beroende på aktuell kontext. Bateson (1972:289) påpekar att i många fall finns det inte några specifika signaler eller rubriker som klassificerar och skiljer mellan kontexter. Organismen tvingas skaffa den nödvändiga informationen från det virrvarr av händelser som tillsammans utgör kontext. I Hornös fall kan det vara särskilt viktigt att vara *kontextuellt* tydlig, att till exempel starkare betona LVMets passageritskaraktär än dess karaktär av tvång och inlåsning.

116. Att även ett reguljärt möte mellan klient och socialsekreterare kan ha rituell karaktär exemplifieras av Håkan Jenner.

> Ibland kan man få intrycket att socialsekreterarna hyser en övertro på att om de bara får klienten att verbalt gå med på en sak – och i synnerhet om de får det dokumenterat i en behandlingsplan – så har ett viktigt etappmål uppnåtts. (1992:147)

Socialsekreteraren är menar jag på rätt väg men riskerar naturligtvis att gå för fort fram.

117. Vintern 1998/99 har sett stormakterna försöka tvinga serbisk armé respektive kosovogerilla till förhandlingsbordet i en förhoppning att deras (om än motvilliga) deltagande (i ritualen) ska påverka deras *inre* ställningstagande och syn på situationen. Ritualen syftar till att få ett slut på parternas missbruksproblem (missbruket av makt och våld). Stormakterna är medvetna om att det kanske inte går, att parterna inte har "krigat färdigt" (slagit i botten), ännu inte är beredda att ändra sin livsstil. Tvånget sker under former som ter sig ideala: god mat, vackra omgivningar, service, uppmärksamhet, omhändertagande. Att förmå parterna att "enas" vid förhandlingsbordet hoppas man – med hjälp av ritualens verksamma principer – ska reflekteras i verkligheten.

118. Leach har här en fotnot där han skriver att för individen kan ett deltagande i en ritual också till exempel ha en renande, psykologisk, funktion. Han tillägger att den saken enligt hans synsätt ligger utanför socialantropologins sfär.

119. Jag minns från Betania, den pingstkyrka där jag växte upp, att knäböjandet emellanåt kunde vara både tvekande och halvhjärtat. Att stå på bara ett knä eller vila kroppen mot ena höften var å andra sidan varianter som kanske inte uttryckte tveksamhet utan snarare var ett resultat av att bönemötet drog ut på tiden och att utslitna knän sa ifrån.

120. Man får inte glömma att litteraturen, fiktionen, samtidigt använder språket, och därmed lögnen, för att *skapa sanning*. (Ingrid Elam, DN 2/3 1999, B2).

121. Turner har utvecklat begreppet liminalitet (övergång, tröskel) som en viktig aspekt hos passageriten. De liminella subjekten, de som befinner sig i övergångsfasen, är "neither here nor there; they are betwixt and between the positions assigned and arrayed by law, custom, convention, and ceremonial" (1969:95). En speciell aspekt av denna period – elimineringen av sociostrukturella distinktioner mellan de rituella subjekten – leder Turner till att utveckla begreppet *communitas*, ett begrepp som visat sig användbart, inte minst för att karakterisera kollektiva ritualer.

122. När Eila kommer på morgonen den 6/3 1997 säger G: *Gomorron mamma!* Jag frågar senare hur hon tolkade den hälsningen. (G är en problematisk klient på låsta under min tid på Hornö.) Eila säger: *Då är jag respekterad. Ingen spydighet. Det kommer från hjärtat.*

123. Systemet med särskilt utsedd och tillsatt *övervakare* för missbrukaren är ett erkännande från samhällets sida att dess mottagande av klienten (medborgaren) efter vården är otillfredsställande. Att utse en särskild person, ibland med särskild utbildning och viss ekonomisk ersättning, är att ge klienten en illusion av att någonting i samhället faktiskt *har* förändrats genom den vård/passage han genomlidit. En person får uppgiften att uppträda mot klienten som samhällsgruppen som helhet *borde* uppträda: med omsorg, uppmärksamhet, krav, social kontroll. Min ståndpunkt får stöd i en rapport från Brottsförebyggande rådet, angående frigivning från fängelse.

> Som redan nämnts är det uttalade syftet med att förbättra förberedelserna av fängelseintagnas frigivning inte bara att ge det stöd och den hjälp de intagna själva anser att de behöver. Hela samhället har ett intresse av att frigivna anpassas till samhället då detta förebygger brott. Det är enligt BRÅs uppfattning angeläget att personalen vid de centrala, regionala och lokala myndigheter vars verksamhet berör fängelsedömda delar detta grundläggande synsätt. Det bör följaktligen också vara en gemensam uppfattning i den samlade myndighetsorganisationen att brister på området drabbar inte bara de intagna utan påverkar alla medborgares trygghet negativt. (1998:64)

124. En av de anställda karakteriserar Owes ledarstil som "auktoritär jämlikhet" och tillägger att "jag tror inte det skulle fungera på något annat sätt".

125. Ständiga nedskärningar i LVM-vården har ställt personal och klienter på ett något mer jämställt plan. En av behandlingsassistenterna på Hornö sa en gång: "Vi är ju fast i tvångsvården vi också ..."

126. Ordet "försoning" kan verka främmande i sammanhanget. Antagligen talar ingen klient om sitt behov av försoning, ingen anställd heller. Sharon Hymer hävdar, trots det, att försoning eller frälsning (redemption) är ett förtäckt tema i psykoterapi. Patienternas mer eller mindre dolda vädjan är, skriver hon, "Rädda mig från – mina föräldrar, mina syskon, min chef, mitt förflutna och särskilt – från mig själv" (1995:21). Och temat är inte främmande för terapeuten heller.

> ... som analytiker möter vi varje dag motiv som försoning och förvandling. Många av oss äntrade faktiskt fältet med medvetna eller omedvetna tankar om att rädda andra. (Ibid.)

127. Fenomenet *eftervård* bekräftar tanken att samhällets missbrukarvård saknar förståelse för problemets villkor. Eftervården syftar inte främst till att påverka den mottagande gruppen – släkt, vänner, grannar, arbetskamrater, kommunmedlemmar, arbetsgivare – utan till att ytterligare befästa det krav på *ensidig förbättring* hos missbrukaren som vårdens inledande fas handlat om. Klienten ska inte tillåtas glida ur den hållning han i bästa fall bibringats under vårdskedet – för att den mottagande gruppen inte ska behöva justera *sitt eget* beteende, mot varandra i allmänhet och mot den före detta klienten i synnerhet.

> Jag kände mig ungefär som ... Jag hade ingen bostad, jag hade inte ett skit alltså. Där stod jag liksom, som ett fån, och eftersom jag hade suttit inlåst mer eller mindre, hela tiden, på det där LVMet, så hade jag ju inte jobbat speciellt mycket med mig själv utan jag hade suttit och babblat det där djävla drogsnacket hela tiden, så jag mådde sämre alltså, å för att ta bort det där illamåendet så börja jag att missbruka droger igen, och jag börja knarka, för att komma ur det här dåliga måendet.

En klient uppges ha talat om "förvandlingshem" som synonym till "behandlingshem", i sanning en utmanande formulering.

Referenser

Abrahams, Roger 1973. *Ritual for fun and profit.* Paper prepared for Burg-Wartenstein Conference-59 on Ritual and Reconciliation.

Axelsson, Bo 1996. Våld uppstår alltid i ett sammanhang. *Sistone* 4/1996, s. 8–10.

Bateson, Gregory 1972. *Steps to an ecology of mind.* Northvale: Jason Aronson Inc.

Benedict, Ruth 1934. *Patterns of culture.* Boston och New York: Houghton Mifflin Company.

Berger, Peter L. och Thomas Luckmann 1967. *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge.* Harmondsworth: Penguin Books Ltd.

Berglund, Edda och Gunnar Ågren 1990. *Behandlingshemmet Hornö. En studie av 121 inskrivna åren 1984–1986.* FoU-rapport 134. Stockholm: Stockholms kommun.

Bergmark, Anders och Lars Oscarsson 1989. Att vilja vara en annan. Några funderingar kring motivationbegreppet inom missbrukarvården. *Alkoholpolitik – Tidskrift för nordisk alkoholforskning* 6:50–59.

1998. Hur styrs missbrukarvården? Om utvecklingen under 1990-talet. *Socionomen* 4/1998, s. 47–53.

Bergmark, Åke 1994. *Institutionsvård av missbrukare. En studie av Älvgårdens behandlingshem.* Stockholm: Stockholms universitet.

BRÅ 1998. *Frigivning från fängelse – en kartläggning.* Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Buber, Martin 1952. *The eclipse of God.* New York: Harper & Bros.

Börjeson, Bengt 1977. *Behandlingen. Familjeterapi med alkoholskadade föräldrar.* Stockholm: AWE/Gebers.

1979. *Inre och yttre tvång. En principfråga vid vården av missbrukare.* Samarbetskommittén för socialvårdens målfrågor. Stockholm: Tiden.

Carleheden, Mikael 1998. Another sociology – the future of sociology from a critical theoretical perspective. *Dansk sociologi*, special issue, vol. 9, s. 55–75.

Cox, James, L. (red.) 1998. Rites of passage in contemporary Africa. Interaction between Christian and African Traditional Religions. Cardiff: Cardiff Academic Press.

Durkheim, Emile 1965 (1912). *The Elementary Forms of the Religious Life.* New York: The Free Press.

Eliade, Mircea 1975. Modern Man's Need to Understand the Rites of Passage. I *Rites.* John Cafferata (red.). New York: McGraw-Hill Book Company.

Erikson, Eric 1966. The ritualization of ontogeny. I *A discussion of ritualisation of behaviour in animals and man*, Julian Huxley, organisatör. London: Philosophical Transactions of the royal Society of London, Series B, Biological Sciences, Vol. 251. Nr. 772.

Exner, John E. 1978. *The Rorschach: A comprehensive system (Vol. 2). Recent research and advanced interpretation.* New York: Wiley.

Fallding, Harold 1964. The Source and Burden of Civilization Illustrated in the Use of Alcohol. *Quarterly Journal of Studies on Alcohol* 25:714–724.

Feinberg, Joel 1971. Legal Paternalism. *Canadian journal of philosophy* 1(1):105–124.

Fleming, Patricia Ann 1989. The Moral Status of Deprogramming. *Journal of Applied Philosophy* 6(1):77–86.

Fridell, Mats, Zvonimir Cesarec, Eva Johnsson Fridell och Lars Kindberg 1996. *Faktorer som påverkar behandlingsutfallet för kroniska narkotikamissbrukare på kort och lång sikt.* Slutrapport – del 1. Lund: Institutionen för Psykiatri och Neurokemi, S:t Lars sjukhus och Institutionen för Tillämpad Psykologi, Lunds universitet.

Fugelstad, Anna och Jovan Rajs 1998. *Narkotika. Ett livsfarligt beroende.* Nora: Nya Doxa.

Gavazzi, Stephen M., Keith A. Alford och Patrick C. McKenry 1996. Culturally Specific Programs for Foster Care Youth. The Sample case of an African American Rites of Passage Program. *Family Relations* 45(2):166–174.

Geertz, Clifford 1965. Religion as a cultural system. I *Anthropological approaches to religion*. Michael Banton (red.). ASA Monograph no. 3. London: Tavistock.
1973. *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books.
Gennep, Arnold van 1960 (1909). *The Rites of Passage*. Chicago: The University of Chicago Press.
Gerdner, Arne 1998a. *Compulsory Treatment for Alcohol Use Disorders. Climinical and Methodological Studies of Treatment Outcome*. Malmö: Department of Clinical Alcohol Research.
1998b. Perspektiv på tvångsvård. Socionomen 4/1998, s. 85–96.
Gerholm, Lena 1985. *Kulturprojekt och projektkultur*. Stockholm: Liber.
Gerholm, Tomas 1988. On Ritual: A Postmodernist View. *Ethnos* 53(III–IV):190–203.
Goffman, Erving 1956. The Nature of Deference and Demeanor. *American Anthropologist* 58: 473–502.
1959. *The Presentation of Self in Everyday Life*. London: Penguin Books.
1961. *Asylums. Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. Middlesex: Penguin Books Ltd.
Gouldner, Alvin 1970. *The coming crisis of Western Sociology*. New York: Basic Books.
Grimes, Ronald L. 1995. *Marrying & Burying. Rites of Passage in a Man's Life*. Boulder: Westview Press.
Hagman, Göran och Rasmus Ståhl 1997. Amfetamin och sexualitet. *Socialt Perspektiv* 2–3/97, s. 93–111.
Hannerz, Ulf 1992. *Cultural complexity. Studies in the Social Organization of Meaning*. New York: Columbia University Press.
Harrison, Jane E. 1937 (1912). *Themis: A Study of the Social Origins of Greek Religion*. 2nd ed., rev. New York: Cambridge University Press.
1951 (1913). *Ancient Art and Ritual*. Rev. ed. New York: Oxford University Press.
Hastrup, Kirsten 1995. *A passage to anthropology. Between experience and theory*. London och New York: Routledge.
Hill, Peter 1992. *Coming of age: African American male rites of passage*. Chicago: African American Images.
Hymer, Sharon 1995. Redemption as a Covert Theme in Psychotherapy. *Psychoanalytic Review* 82(1): 21–40.
James, William 1961 (1903). *The varieties of religious experience*. New York: Collier Books.
Jenner, Håkan 1992. *Pygmalion i missbrukarvården. Om förväntningar mellan behandlare och klient*. Lund: Studentlitteratur.
Johansson, Göran 1997a. *Möta hiv, möta sig själv. En studie av arbetet vid Stiftelsen Noaks Ark–Röda korset*. Stockholm: Sköndalsinstitutets skriftserie nr 5.
1997b. *För mycke jag, för lite Jesus. LP-stiftelsens vård av missbrukare sedd ur ett socialantropologiskt perspektiv*. Stockholm: Sköndalsinstitutets skriftserie nr 7.
Jonaitis, Aldona (red.) 1991. *Chiefly feasts: the enduring Kwakiutl potlatch*. Seattle: University of Washington Press.
Kapferer, Bruce 1977. First class to Maradana: Secular Drama in Sinhalese healing rites. I Sally F. Moore och Barbara G. Myerhoff (red.) *Secular Ritual*. Amsterdam: Van Gorcum.
Katz, Richard 1964. Education for transcendence: lessons from the Kung Zhu/Twasi. *Journal of Transcultural Psychology* 2:136–155.
Keesing, Roger M. 1981. *Cultural Anthropology. A Contemporary Perspective*. Second Ed. New York: Holt, Rinehart and Winston.
Kimbali, Solon T. 1960. Introduction. Introduktion till den engelska översättningen av Arnold van Genneps *Les rites de passage* (1908) (The Rites of Passage). Chicago: The University of Chicago Press.
Kinnunen, Arne 1994. Den bristande motivationen. En litteraturstudie över tvångsvård av rusmedelsmissbrukare i de nordiska länderna. I Margareta Järvinen och Astrid Skretting (red.) *Missbruk och tvångsvård*. NAD-publikation Nr 27.
Korpi, Sture 1998. Missbrukarvårdens vilsenhet. Socionomen 4/1998, s. 97–99.

Laurs, Paul, Maxine Lees, Annelies van Vliet 1990. How to Complain in "Total Institutions": The Netherlands and the United Kingdom Compared. *The Cambrian Law Review* 21:7–32.

Leach, Edmund R. 1954. *Political Systems of Highland Burma. A study of Kachin social structure.* Boston: Beacon Press.

1968. Ritual. *International Encyclopedia of the Social Sciences.* XIII:520–526. New York: Macmillan och Free Press.

1972. The influence of cultural context on non-verbal communication in man. I *Non-verbal communication*, R. A. Hinde (red.) Cambridge: Cambridge University Press.

Linde, Ulf 1999. *Svar.* Urval och efterord av Lars Nygren. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.

Macklin, Ruth 1982. *Man, Mind, and Morality. The Ethics of Behavior Control.* London: Prentice-Hall International, Inc.

Malinowski, Bronislaw 1963 (1913–1941). *Sex, Culture and Myth.* New York: Harcourt.

Mankell, Henning 1997. Till värdighetens lov. *Renässans.* Nr 1/1997.

Mazrui, Ali A. 1972. *Cultural Engineering and Nation-Building in East Africa.* Evanston, Illinois: Northwestern University Press.

McAdams, Dan P., Ann Diamond, Ed de St. Aubin och Elizabeth Mansfield 1997. Stories of Commitment: The Psychosocial Construction of Generative Lives. *Journal of Personality and Social Psychology* 72(3):678–694.

Mead, Margaret 1942. The Comparative Study of Culture and the Purposive Cultivation of Democratic Values. Kap. 4 i *Science, Philosophy and Religion*, Second Symposium. New York: Harper & Row Inc.

Miller, Gale 1994. Toward Ethnographies of Institutional Discourse. *Journal of Contemporary Ethnography* 23(3):280–306.

Murphy, John W., John T. Pardeck, Woo Sik Chung och Jung Min Choi 1994. Symbolic Violence and Social Control in the Post-Total Institution Era. *Journal of sociology and social welfare.* 21(4): 115–132.

Myerhoff, Barbara 1982. Rites of Passage: Process and Paradox. I *Celebration. Studies in Festivity and Ritual.* Victor Turner (red.). Washington, D.C.: Smithsonian Institution Press.

Ortner, Sherry B. 1978. *Sherpas through their rituals.* Cambridge: Cambridge University Press.

Otto, Rudoph 1926. *The idea of the holy.* London: Oxford University Press.

Peirce, Charles 1960. *Collected papers of Charles Sanders Peirce*, Vol. 2, Elements of logic, Charles Hartshorne och Paul Weiss (red.). Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Pettersson, Ulla 1996. Tvång och frivillighet i socialtjänstens missbrukarvård. *Social forskning* 1–2 1996.

Popper, Karl 1992. *In search of a better world. Lectures and essays from thirty years.* London och New York: Routledge.

Rappaport, Roy A. 1968. *Pigs for the ancestors.* New Haven: Yale University Press.

1971. Ritual, Sanctity, and Cybernetics. *American Anthropologist* 73:59–76.

1979. *Ecology, Meaning, and Religion.* Richmond, California: North Atlantic Books.

Reeves, Colin Morrison 1972. *The logical design of digital circuits.* Cambridge: Cambride University Press.

Regeringens proposition 1987/1988:147: *Tvångsvård av vuxna missbrukare.*

Riksrevisionsverket 1996. *Statens institutionsstyrelse – en granskning av tvångsvårdens organisation och administration.* Stockholm: RRV 1996:73.

Samuels, Warren J. 1995. Society is a process of mutual coercion and governance, selectively perceived: Rejoinder to Higgs. *Critical review* 9(3):437–443.

Sayre, Kenneth M. 1976. *Cybernetics and the Philosophy of Mind.* London: Routledge & Kegan Paul.

Schechner, Richard 1993. *The Future of Ritual. Writings on Culture and Performance.* London och New York: Routledge.

Scheff, Thomas J. 1995. Self-Defense against Verbal Assault: Shame, Anger, and the Social Bond. *Family Process* 34(3):271–286.

Schmid, Thomas J och Richard S. Jones 1993. Ambivalent actions. Prison Adaptation Strategies of

First-Time, Short-Tern Inmates. *Journal of contemporary ethnography* 21(4):439–463.
Schulman, Michael 1989. The Prevention of Antisocial Behavior Through Moral Motivation Training (or *Why Isn't There More Street Crime?*). *Prevention in human services* 7(1):255–275.
SiS 1997:1. *SiS interna allmänna råd för verksamheten vid LVM-hemmen*. Stockholm. Statens institutionsstyrelse SiS.
SiS 1996:8. *Våld och hot om våld. En inventering av risker vid fyra SiS-institutioner*. Stockholm: Statens institutionsstyrelse SiS.
Skoglund, Berndt 1996. LVM – det paradoxala tvånget. *Socialt Perspektiv* 4/96:25–28.
Socialstyrelsen 1998. *Kursändring i missbrukarvården – mot öppna former*. Socialstyrelsen följer upp och utvärderar 1998:3. Stockholm.
Sommerville, C. John 1998. Secular Society/Religious Population: Our Tacit rules for Using the Term 'Secularization'. *Journal for the Scientific Study of Religion* 37(2):249–253.
SOSFS 1997:6 (S). *Tillämpning av lagen (1988:870) om vård av missbrukare i vissa fall*. Stockholm. Socialstyrelsens författningssamling.
SOU 1987:22 *Missbrukarna, Socialtjänsten, Tvånget*. Betänkande av socialberedningen. Stockholm
SOU 1992:18. *Tvångsvård i socialtjänsten – ansvar och innehåll*. Betänkande av IUM-utredningen om tvångsinstitutioner inom socialtjänsten.
SOU 1993:31 *Kommunernas roll på alkoholområdet och inom missbrukarvården*. Stockholm.
Stenius, Kerstin 1997. Statistik över missbrukarvård i Norden. *Nordisk Alkohol- och Narkotikatidskrift* 14(2):83–102.
Stromberg, Peter G. 1986. *Symbols of Community: The Cultural System of a Swedish Church*. Tucson: The University of Arizona Press.
1993. *Language and selftransformation. A study of the Christian conversion narrative*. New York: Cambridge University Press.
Sunesson, Sune 1985. *Ändra allt! En uppmaning till socialarbetare*. Stockholm: Liber Förlag.
Svensson, Bengt 1996. *Pundare, jonkare och andra. Med narkotikan som följeslagare*. Stockholm: Carlssons förlag.
Svensson, Bengt, Johanna Svensson och Dolf Tops 1998. *Att komma för sent så tidigt som möjligt. Om prevention, ungdomskultur och droger*. NAD-publikation Nr 34. Helsingfors: Nordiska nämnden för alkohol- och drogforskning (NAD).
Turner, Victor W. 1967. *The Forest of Symbols. Aspects of Ndembu Ritual*. London: Cornell University Press.
1969. *The Ritual Process, Structure and Anti-Structure*. New York: Cornell University Press.
1979. Betwixt and Between: The Liminal Period in Rites de Passage. I *Reader in Comparative Religion. An Anthropological Approach*. Fourth Edition. New York: Harper & Row, Publishers.
1985. Liminality, kabbalah, and the media. *Religion* 15:205–217.
Tännsjö, Torbjörn 1995. *Tvång i vården*. Stockholm: Bokförlaget Thales.
1998. *Vårdetik*. Stockholm: Thales.
Weiner, Irving B. 1996. Some Observations on the Validity of the Rorschach Inkblot Method. *Psychological Assessment* 8(2):206–213.

Tidigare utgivna forskningsrapporter

ISSN 1104-6155

Nr 1 1994 Var står vi? Ackumulerad kunskap och erfarenhet inom institutionell missbrukarvård, utifrån en dialog forskare – praktiker (Vera Segraeus)

Nr 2 1997 Ungdomar i tvångsvård. Råbyundersökning 94 (Claes Levin)

Nr 3 1997 Etiska konflikter inom tvångsvård av ungdomar (Gunnel Colnerud)

Nr 1 1998 LVM-vårdens kvalitet enligt socialtjänstens bedömning (Arne Gerdner)

Nr 2 1998 Ett §12-hem för flickor. Omdefinitioner i ungdomsvården (Berit Andersson)

ISSN 1404-2576

Nr 1 1999 Etik och ungdomsvård. En empirisk studie av anställdas etiska problem inom tvångsvård av ungdomar. Slutrapport (Gunnel Colnerud)

Nr 2 1999 "Plötsligt får man lust att leva." En grupp narkomaners berättelser om sina självmordsförsök (Eva Johnsson, Mats Fridell)

Nr 3 1999 Ungdomar från särskilda ungdomshem i Stockholms brottsliga nätverk (Jerzy Sarnecki)